

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

І. А. МЕДВЕДЄВ

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
РОЗВИТКОМ УНІВЕРСИТЕТУ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ
АСПЕКТИ**

Харків
Видавництво *ХарРІ НАДУ*
“Магістр”
2011

УДК 351.851
ББК 67.(4УКР)
М 42

Рекомендоване до видання Вченою радою Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 4/157 від 11 квітня 2011 р.

Рецензенти: д. держ. упр, проф., завідувач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування ХарПІ НАДУ при Президентові України **Ю. О. Куц**; д. пед. н., проф., проректор з наукової роботи Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка **А. А. Сбруєва**; д. філос. н., проф., завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України” **І. П. Мозговий**

Медведєв І. А.

М42 Державне управління розвитком університету: теоретично-прикладний аспект : [монографія] / І. А. Медведєв. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2011. – 220 с.

ISBN 978-966-390-104-6.

Запропоновано теоретико-методологічне обґрунтування латентних смислів європейської ідеї університету в контексті державного управління розвитком сучасної університетської освіти та розбудови незалежної, правової, демократичної, соціальної держави. Визначено специфічні особливості формування інституціональних основ університету як об'єкта державного управління, його місце і роль у суспільстві та в соціальних трансформаціях. Розглянуто реальні можливості університету як генератора суспільних цінностей. Охарактеризовано процес генезису та розвитку ідеї та практики університету в Україні. Здійснено аналіз значення університету як інституції, здатної забезпечити реалізацію концепції “суспільства знань”.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, докторантів, аспірантів, магістрантів та слухачів навчальних закладів системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, інститутів післядипломної освіти, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, представників громадських організацій.

УДК 351.851
ББК 67.(4УКР)

© І. А. Медведєв, 2011
© ХарПІ НАДУ

ISBN 978-966-390-104-6

ВСТУП

Входження українського суспільства, зокрема в галузі освіти, до світового інформаційного та освітнього простору супроводжується не лише кризою застарілих галузевих структур державного управління, що потребують модернізації, а й намаганням актуалізувати ідеї європейського гуманітарно-культурного простору з метою розбудови України як незалежної, правової, демократичної, соціальної держави. Ці процеси характеризуються докорінними якісними змінами у стратегічних напрямках розвитку системи вищої освіти, у виявленні латентних смислів європейської ідеї університету як каталізатора розвитку соціально орієнтованого сучасного українського суспільства, моделюванні змістової складової щодо збереження культурної спадщини Українського народу через університет як інструмент реалізації державної освітньої та культурно-просвітницької політики.

Ідея університету як соціально-громадської та освітньої культурологічної організації, котра здійснює діяльність у галузях освіти, науки та культурного забезпечення соціальних взаємозв'язків, посідає особливе місце в суспільній свідомості та є предметом осмислення філософії, історії філософії, історії розвитку науки і техніки, всесвітньої історії, історії України, науки державного управління тощо. Завдання суттєвого підвищення ефективності реалізації ідеї університету в контексті розроблення державної політики в галузі освіти і науки та формування нової, відповідної сучасному світовому рівню національної інноваційної освітньої системи не може бути вирішеним без усвідомлення ролі університету та визначення основних напрямків його трансформацій з урахуванням реального стану та перспектив розвитку.

Нова економіка як “економіка знань та інтелекту”, сучасний стан державного управління та розвиток інформаційних потоків потребують усвідомлення закономірностей, що виникли у процесі становлення університету як інституції. Визначення специфічних особливостей ідеї університету в сучасному суспільстві, що корелюється з європейським “духом”, “вольтер’янством”, є одним із головних завдань української науки. Зростання інтелектуальної складової серед факторів виробництва в ХХІ ст. по-новому репрезентує ідею, роль і місце університету в суспільстві, його функції в національній економіці України і, відповідно, його оцінку як соціокультурного, культурно-просвітницького, соціально-економічного утворення.

Теоретико-методологічну основу з’ясування латентних смислів ідеї університету в філософській літературі становлять праці Г. Дж. Бермана, Ю. Габермаса, В. фон Гумбольдта, Г. Г. Гадамера, Х. Ортеги-і-Гассета, Ж. Дерріда, М. Квієка, В. Лепеніса, Дж. Г. Ньюмена, Г. Розовскі, М. Гайдегера, К. Ясперса та ін.

В українській філософській літературі тему ідеї університету досліджували Д. Донцов, В. Різун, М. Зубрицька, В. Зенковський, Н. Бабалик, З. Рибчинська, С. Квіт, М. Поляков, С. Савчук, Л. Пушак, Г. Флоревський та ін.

Зміна концептуальних підходів до ідеї університету й державного управління вищою освітою знаходить віддзеркалення у відповідних програмах, що розробляються на загальнодержавному рівні, а також у працях дослідників, які звертають увагу на проблеми університету з позиції історії педагогіки та історії розвитку освітніх систем (А. Алексюк, Д. Багалій, Д. Бантиш-Каменський, М. Жук, О. Жила, В. Журавський, В. Зенковський, Ф. Майор, Л. Мельник, Г. Нудьга, М. Поляков, М. Сумцов, Н. Тарапатова, Т. Хюсен, В. Черваньов).

Фундаментальні дослідження, на основі яких утворюються сучасні теорії університету у зв'язку з розвитком “людського капіталу” та соціально-культурного середовища, презентують західні дослідники Дж. Бернар, Д. Бок, В. Вебер, Т. Веблен, Л. Грехем, а також такі науковці, як Т. Андрусак, В. Андрущенко, В. Афанасьєв, Р. Барнетт, Л. Барроуз, М. Бастракова, Є. Бистрицький, А. Бухвалов, О. Виханський, Л. Вовк, К. Гаджиев, В. Горський, С. Григанська, А. Грудзинський, Я. Дашкевич, Г. Дашутін, Н. Дмитрієв, В. Єгоров, І. Ємельянов, І. Захаров, К. Кавелін, П. Капіца, В. Кінельов, В. Князєв, В. Козаков, В. Корженко, К. Корсак, А. Кравченко, В. Луговий, В. Майборода, С. Майборода, В. Метлов, О. Покладок та ін.).

Негативні процеси в українському університетському середовищі, що спричинені складними умовами соціально-економічних перетворень у суспільстві, викликали необхідність опрацювання нових підходів до формування високоефективного університету, здатного до самовдосконалення, саморозвитку та реалізації ідеї гуманітарної політики держави. Їх розробляють, за прикладом зарубіжних дослідників, А. Баранова, О. Дем'янчук, М. Згуровський, В. Іванишин, М. Кісіль, Т. Коломієць, В. Кремень.

У науковій літературі з державного управління інституціональний підхід до дослідження університету як організації пропонують у своїх працях Г. Дашутін, О. Дем'янчук, М. Михальченко, Д. Дорошенко, Б. Дрогобич, О. Каменська, Г. Косінова та ін. Різні аспекти функціонування категорії ідеї університету в умовах ринкових перетворень українського освітнього середовища та крос-культурних інновацій отримали висвітлення в публікаціях інших відомих дослідників (А. Грудзинський, К. Кавелін, Г. Каррьє, В. Казаков, А. Коновалов, П. Козловський, В. Куртов та ін.).

Вирішення проблеми розвитку університету в українському суспільстві відповідно до сучасних вимог, зумовлених соціально-економічним поступом держави та її входженням до європейського і світового освітнього простору, залежить від розв'язання складних питань соціальних, управлінських, педагогічних, громадсько-політичних відносин між університетом та суб'єктами внутрішнього й зовнішнього середовищ, а також від економічних відносин у сфері освіти в їхньому взаємозв'язку з іншими соціальними структурами в умовах інституційних перетворень.

Університет, в його функціональній специфічній визначеності як основної ланки освітньої, наукової, культурно-інформаційної та державотворчої діяльності, є головним фактором довгострокового зростання суспільного виробництва, продуктивності праці, покращення використання трудових ресурсів та, у підсумку, зміцнення соціально-економічних і культурно-просвітницьких підвалин суспільства.

У монографії узагальнено та конкретизовано теоретичні й методологічні підходи стосовно дослідження латентних смислів європейської ідеї університету в умовах сучасного трансформаційного суспільства та їхні впливи на формування державотворчих ідей в Україні. Значну увагу приділено сутності та місцю категорії “ідея університету” з державотворчої та культурно-просвітницької позицій, через визначення університету як провідної організації в системі взаємозв’язків та взаємодій у культурологічному, просвітницькому, історичному, економічному, інституційному, інформаційному та часовому просторах.

У даному науковому дослідженні обґрунтовано рекомендації щодо піднесення значущості в суспільстві європейських цінностей, пов’язаних з ідеєю університету як організації та, відповідно, його впливовості відносно всіх складових буття сучасного українського суспільства в умовах крос-культурних взаємодій у глобалізованому світі та світової економіки як економіки знань.

Автор висловлює щирю вдячність за творчу співпрацю, поради та плідні ідеї науковому консультантові, завідувачу кафедри політології та філософії ХарПІ НАДУ при Президентові України, доктору філософських наук, професору В. В. Корженку, а також рецензентам: проректору з наукової роботи Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, доктору педагогічних наук, професору А. А. Збруєвій; завідувачу кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування ХарПІ НАДУ при Президентові України, доктору наук з державного управління, професору Ю. О. Куцу; завідувачу кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”, доктору філософських наук, професору І. П. Мозговому; колегам з кафедри державного управління та менеджменту ХарПІ НАДУ при Президентові України та її завідувачу – кандидату економічних наук, доценту Н. М. Мельтюховій за цікаві пропозиції, допомогу, активне обговорення та корисні зауваження, що сприяли науковому пошуку.

Автор по-справжньому вдячний депутатові Сумської обласної ради, директору заводу “Тростянецька цегла” Миколі Васильовичу Мирошниченку за фінансову підтримку у виданні цієї монографії.

Дякую своїм батькам Вірі Миколаївні та Анатолію Пилиповичу Медведєвим за всебічну підтримку й допомогу в побуті.

Автор сподівається, що монографія виявиться корисною для всіх, хто цікавиться питаннями реалізації ідеї університету, і буде вдячний за рекомендації щодо подальшого опрацювання теми.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УНІВЕРСИТЕТУ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

1.1. Соціально-філософські смисли ідеї класичного університету

У ХХІ ст. освіта, як один із найважливіших соціальних інститутів, котрий визначає напрямки соціального розвитку держави, стає також основним фактором формування майбутнього людства. Сучасна освіта як в Україні, так і в інших країнах повинна мати інноваційні цілі, які б відповідали вимогам сьогодення, і це вже не просто вчорашнє передання комплексу окремих моральних та етичних переконань, від яких залежить життя певної людини, а ціла форма соціальної організації в контексті державотворення.

На сучасному етапі розвитку України можна говорити про особливу роль університету в здійсненні виходу з глобальної кризи та реалізації чергової спроби переходу до сталого економічного розвитку. Проблеми зростання обсягів споживання, нерівномірного розподілу соціальних благ, збільшення людської популяції не може бути вирішено без піднесення на новий, якісно кращий рівень університетської освіти в глобальному суспільстві та розвитку значення інтелектуальної складової в портреті сучасного громадянина, працівника, члена соціуму. “Університет знаходиться на передньому краї боротьби за вирішення основних проблем сучасного світу”, – так бачив роль вищої школи для нинішнього суспільства генеральний директор ЮНЕСКО Ф. Майор. Університети – як “двигуни” вищої освіти – “повинні”, у першу чергу, звертатися до глобальних проблем нашого взаємозалежного світу [70, с. 90–92].

У сучасну епоху інтелект, інформація стають найголовнішим ресурсом суспільства, країни. Вища освіта найчастіше має в житті сучасної людини більше значення, ніж політика та економіка. Освіта та інтелект сьогодні є найважливішою домінантою сучасної культури, оскільки знання та освітня діяльність набувають системотворчого характеру. При цьому концепції так званого інформаційного суспільства не дали відповідей на питання, висунуті глобальною кризою, оскільки ці концепції визначали якість “життя, що триває”, і не давали найменш віддалених прогнозів на майбутнє.

На думку К. Манхейма, “у суспільстві технічне та природничо-наукове знання випереджає моральні сили й усвідомлення суспільного прогресу”

[117, с. 26]. Б. Рассел підкреслював, що в сучасному суспільстві “спостерігається величезний дисонанс між розумовим розвитком у вигляді науки і техніки та гігантським моральним відставанням [107, с. 27–28]. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет висунув своєрідне звинувачення сучасній цивілізації, підкреслюючи, що Європа втратила мораль. Він писав, що “школи, якими так пишалось минуле століття, упровадили в масу сучасні життєві навички, та не зуміли її виховати. Озброїли її засобами, для того щоб жити повніше, та не змогли наділити ані історичним відчуттям, ані почуттям історичної відповідальності. У масу вдихнули силу та зарозумілість сучасного прогресу, забувши про дух” [Цит. за: 114, с. 78–83].

Нового значення набуває звернення до вічної цінності освіти – становлення особистості. Для суспільства, націленого в майбутнє, “вміння відкривати” є, в якомусь сенсі, важливішим, ніж “вміння думати”. Освіта повинна бути відкритою для інновацій, підтримки дослідження й пошуку, і однією з її основних ціннісних орієнтацій є формування, розкриття й використання безмежних потенційних здібностей і можливостей людини [117]. М. Гайдеггер, один із визначних філософів ХХ ст., говорячи про сутність ідеї університету, протиставляє “освіту” й “усвідомлення”. Освіта та інтелект висуюють перед людиною певний образ, що дає можливість бачити шлях у майбутнє. Усвідомлення є важливим для формування цілісного мислення. З ним пов’язане “вміння думати”, або ж уміння здійснювати відкриття латентних смислів, яке є більшим і важливішим, ніж саме усвідомлення. Здійснити розуміння його через запитання можна, на думку Гайдеггера, лише спрямовуючи це запитання до оточення [242].

На сучасному етапі розвитку держави університет стає звичайною школою: він не вчить мислити, лише дає нагромадзовані знання. Продовжуючи цю думку, слід згадати метафізичне твердження, що “старий університет вмер: і це була, без сумніву, неблаганна смерть” [Там само]. Якщо йти за логікою Гайдеггера, то століття освіти з його орієнтаціями скінчилося, і йому немає вороття.

Усвідомлення освіти як стратегічно важливої галузі людського життя прийшло в українську суспільну свідомість досить недавно. Сьогодні освіта не лише транслює образи культури, але й формує нові цінності, ідеали, які сприяють формуванню нового стану культури і нових способів соціальної та державної орієнтації. Університет же, як найпотужніша ланка освіти, повинен віддзеркалювати потреби суспільства та випереджати розвиток останнього, бо він або поглиблює суперечності й деформації, що існують у суспільстві та державі, або ж сприяє оптимізації процесів розвитку. Через це освіта повинна розглядатися як пріоритетна сфера розвитку суспільства та державного управління.

Університети являть собою сукупність факультетів, дисциплін, що становлять підґрунтя нового знання. *Universitas* – корпорація, буквально “всі

ми”, що підкреслює важливість характеристики “спілкування” між учителем та учнями. *Universal* – це позначення університетського знання, “множини в єдиному”, сукупності всіх видів знання. Сусідство різноманітних наук та дисциплін породжує нову якість знання, а через це університетська освіта характеризується універсальністю та фундаментальністю. Людина, освічена на університетський зразок, повинна володіти широким інтердисциплінарним світоглядом, знанням фундаментальних наук, умінням мислити та грамотно відтворювати власні думки [188].

Багатопрофільність університету, його особлива інституційна природа визначають унікальність цієї установи. Ще за часів середньовіччя в Європі університет, позиції якого, порівняно з папством та імперією, також були відчутними, перетворився на третю силу, що охоплювала духовну й інтелектуальну сфери буття людей та інтелектуально-громадські позиції громадян.

Коментуючи Велику університетську хартію, Ф. Роверсі, ректор Болонського університету, підкреслював, що “місія університету спирається на непомітну, але й відверту силу культури... У служінні цьому і полягає його вічна сутність, що забезпечує визнання величі цього інституту, який століттями набирив та збагачував усе те, що було найкращого” [Цит. за: 172, с. 128–135]. Університет, що має унікальну природу завдяки об’єднанню трьох соціальних інститутів – освіти, науки й культури, покликаний транслювати високі культурні цінності, і саме цим він робить внесок у розвиток культури суспільства і держави.

В ідеалі, соціальне призначення університетів полягає в інтеграції запитів усіх галузей життєдіяльності суспільства. Саме з цих позицій розглядає університет Ю. Габермас [69, с. 58–66]. З урахуванням європейських масштабів, для збереження гуманного суспільства, його матеріальних потреб і самого існування людини необхідно, щоб відносно велика частина населення досягла вищого рівня освіти, принаймні 50 % [176]. У 70-х, а особливо у 80-х рр. XX ст. формується така характеристика освіти, як її інтернаціоналізація, що свідчить про роль вищої освіти в інтеграційних процесах сучасного світу. У демократичному суспільстві університету належить роль у визначенні та трансляції високих культурних цінностей: він повинен виконувати функцію морального лідера суспільства. Як стверджували Дж. Реале та колишній ректор Франкфуртського університету Д. Антисері, участь у ринковій конкуренції повинна супроводжуватися ін’єкціями великих доз “академічної моральності” [183]. Університетська культура є похідною від культури в цілому, і діяльність університету спрямовано на оброблення першоджерельних соціокультурних цінностей. Ціннісні орієнтації університету завжди переважають за своїм обсягом над дещо вузькопрагматичними цілями суспільства, держави. Для університету важливо зберегти власну інституційну унікальність, дотримання ціннісних орієнтацій, що властиві його еству (природі). Щобільше, із поширенням у суспільстві антиінтелектуальних настроїв університети можуть і повинні обстоювати ідеали освіченої людини.

Університет – явище європейське, оскільки особливості саме європейської культури сприяли його виникненню. Університет можна уявити як інститут, що має характеристики організаційного розвитку, які пов’язано з європейськими культурними традиціями. Ж. Елльюль виділяє такі частини спадковості, що заклали підґрунтя культури Заходу: грецький інтелект, римський порядок (право), християнська духовність. Ці три складові стали тими традиціями, що вплинули на формування інституційного образу університету як явища європейської культури. Від античного світу було успадковано освітні й наукові традиції. Загалом можна стверджувати, що витоки класичної освіти було закладено ще в античності: у стародавніх вищих шкіл багато спільного з сучасними університетами в завданнях та інтелектуальному оточенні.

Класичне уявлення про університет містить риси єдності наукового пізнання, навчання та громадянської освіти. Праці античних філософів Сократа, Платона, Аристотеля та їхніх учнів дають уявлення про університетську освіту. Софістами Горгієм, Протагором, Продіком, Гіппієм, Антифонтом на перший план була висунута проблема виховання. Добропорядність громадянина ґрунтується на знаннях, тому дослідження істини є рівнозначним її розповсюдженню. Вважається, що західна модель виховання базується на дифузії знання й започатковується цією грецькою традицією [187, с. 97–109].

Антична освіта містить у собі грецьку й римську традиції. Грецька антична освітня традиція виражає себе в ліберальній, особистісно орієнтованій освіті, у формуванні вільного “спекулятивного” (тобто наділеного здатністю оцінювати та вимірювати) мислення. Римська традиція орієнтувалася на послідовну освітню занятість, у тому числі й мотивацію на державну кар’єру. Грецька традиція ліберальної, особистісно орієнтованої освіти виникає в умовах такої форми державного управління, як антична демократія. Суспільство надавало освіті свої зразки відповідно до наявної системи ціннісних орієнтацій. Пізніша римська культура з її більш унітарним ставленням до освіти містила інші орієнтації, що були пов’язані з підсиленням централізованої держави, закріпленням форм державного контролю, більш унітарним ставленням до освіти різних соціальних груп.

Античні традиції транслювалися наступними епохами, а особливо періодом зрілого середньовіччя (XII ст.), яке називають “середньовічним ренесансом”. Цей час у розвитку освіти можна характеризувати зростанням інтересу до античного спадку, зародженням традицій раціоналізму та його протистоянням авторитету церкви, швидкими змінами характеру масової релігійності, що мала спрямованість до індивідуальної віри, зародженням особливої культури міст, усвідомленням цінності людської особистості [228, с. 659].

Час заснування перших університетів належить до епохи середньовіччя, домінантою культурою якого в Європі було християнство як державна релігія. Інтелектуальний розквіт припадає на першу половину XII ст. Центром культурного життя Європи на той час стала Франція, де особливу роль у

державно-політичному, економічному, культурному житті відіграв Париж. У цьому місті працювали найкращі філософи і богослови, стрімко розвивалася діалектика. Різноманітні напрямки схоластичної думки формувалися у вченнях П'єра Абеляра, Гільйома з Шампо, Апсельма з Лака, Бернара Клекровського. "Візантійське відродження", що розпочалося у другій половині IX ст., характеризувалося виникненням зацікавленості давньогрецькою філософією та наукою і набуло найбільшого розвитку в Італії. Саме тут в XI ст. було зроблено переклади Платона та Аристотеля, особливу увагу приділялося працям природничо-наукового характеру, медичним та астрономічним наукам. Італія стала центром вивчення давнього римського права.

Перші університети і виникають якраз у ці часи в містах Болонья та Париж. Болонська юридична школа, що існувала з IX ст., у 1158 р. набула статусу університету [Там само, с. 660]. Паризький університет було засновано в 1215 р. Типи організації перших університетів різноманітні. У Парижі власне університетську корпорацію склали магістри, яким підпорядковувалися студенти. Італії була властива схолярна форма організації університетів. Наприклад, у Болоньї студенти склали корпорацію, а професори вважалися посадовими особами на утриманні. Університети Франції та Італії, двох передових та культурно розвинених країн, відігравали вирішальну роль протягом XII-XV ст.

На початку XV ст. в Європі налічувалося 60 університетів, наприкінці XV ст. – 79, серед них: Оксфордський, Кембриджський, Лісабонський, Падуанський, Римський, Гейдельберзький, Віденський, університети в Саламанці, Комаре, Монпельє, Тулузі. Особливостями університетів XIII і початку XVI ст. було те, що вони забезпечували потреби церкви: Університети готували теологів, спеціалістів з церковного права, тут отримувала знання церковна еліта. Церква з презирством ставилася до світських справ: у науці панували дедуктивний та аналітичний методи. Завдання професорів полягало в переданні змісту праць загальноновизнаних авторитетів церкви. Присвоєння наукового ступеня вважалося атрибутом духовної влади, підготовка суспільних і державних діячів не входила до завдань університету.

Є різні погляди з приводу впливу тих чи інших факторів на виникнення та становлення університету, як, зокрема, потреби урбанізованого суспільства, церкви. За словами В. Роуга, дух не є спроможним сам із себе створити тіло. Університет міг виникнути тільки за певних економічних, державно-політичних, соціальних умов, характерних для низки європейських міст у цей період [187, с. 100]. Позиція професора Мейнера, праці якого присвячено історії університетів, інша. На його думку, університети не були епіфеноменальним явищем, продуктом власного оточення, вони виступали як системотворча основа відносно зовнішнього середовища [64, с. 184]. Погляди Мейнера підкреслюють своєрідність ціннісного ества університету як соціального інституту, що є продуктом функціонування суспільства.

Мейнер пов'язує утворення перших університетів із потужним прогресом духовності. Е. Дюркгейм ніби поєднує ці точки зору, зазначаючи, що університет виник як сполучення зовнішніх факторів, але ці фактори могли бути поєднані в одне ціле тільки завдяки певному “внутрішньому феномену”. Таким фактором визнається християнська ідея виховання. Саме в цьому спостерігається дуалістична природа цінностей університету: з одного боку, внутрішньоуніверситетська культура отримує розвиток незалежно (автономно), а з іншого – вона відповідає першоджерельним соціокультурним цінностям та запитам суспільства, яке їх підтримує. Саме в такий спосіб і реалізується єдність ціннісних потреб суспільства і ціннісних орієнтацій університету, що зумовлюють вічність та життєздатність університету.

Щоб визначити інституційну природу університету, потрібно звернутися до категорії “ідея університету”. Університети від самого початку свого існування містили в собі ті ціннісні орієнтації, які дозволяють і сьогодні проводити паралелі між сучасними та середньовічними моделями. Сучасні університети схожі на середньовічні не лише численністю студентів. Існує і більш глибоке підґрунтя порівняння їх. Загальні та основоположні характеристики університету часів середньовіччя, що були інтеріоризовані в подальшому, такі:

- незалежність;
- нейтральність та безпристрасність;
- спрямованість на наукове знання та його розвиток;
- критичне осмислення знання;
- роль університетів як культурних центрів [254, с. 24–34].

Університету часів середньовіччя притаманні основоположні цінності власного функціонування, відмінні від цінностей інших закладів. Такі цінності транслюються університетом як соціальним інститутом і сьогодні, набуваючи нових рис, піддаючись детермінації розвитком сучасних суспільства, держави.

Ідея класичного університету відбиває суттєві ціннісні орієнтації в розвитку університету як соціального інституту. Як зазначає Н. Ладижець, це зумовлене самим об'єктом рефлексії – університетом, котрий можна уявити як центр культури та осередок високих устремлінь [107, с. 26].

Під ідеєю класичного університету, користуючись термінологією Вебера, розуміється певний ідеальний тип, взірцева модель, що через ідеалізацію є досить далекою від дійсності, та попри це виконує своє головне призначення: прояснення інституційної природи даного соціального інституту. Як підкреслює Р. Палоус, чарівність класичної ідеї полягає в тому, що, обстоюючи інтелектуальну концентрацію та глибину, вона є також тісно пов'язаною з реальним життям, а професійний та громадянський елементи існують поряд з обстоюванням самоосвіти та, кінцево-кінцем, релігійної певності [280, с. 13]. Класична ідея продовжує й сьогодні пропонувати ідеальний погляд, за допомогою якого може бути досягнуто розуміння відмінностей між різними академічними поглядами.

Активізація уваги до університетів в європейській філософській думці припадає на першу половину XIX ст. Саме тоді було обмірковано й усвідомлено концепції університетської освіти, саме в цей час складається у філософській думці поняття ідеї класичного університету. Цьому сприяли певні особливості європейської культури XIX ст., що формувалися на основі наукових здобутків як окремого типу діяльності та світогляду, або ж “наукової революції” XVII-XVIII ст. У цей період в університетах Німеччини впроваджувалися різноманітні наукові методи, змінювався зміст університетської освіти та окремих навчальних програм. Професори почали займатися самостійними науковими дослідженнями, а наука отримала розвиток як колективна творчість, через що виникло усвідомлення важливості об’єднання в суспільстві з метою акумуляції та розвитку наукових ідей.

Європейська культура XIX ст. надає примат раціональному, це є культура розуму, що нестримно входить до нових галузей та відкриває нові явища. Цей розум має успіх у пізнанні, маючи схильність не звертати увагу на критику власних досягнень і положень. Критика раціонального та встановлення його меж розпочинаються наприкінці XIX ст. і створюють концепцію позитивізму з його яскраво вираженою науковою спрямованістю. З’являються концепції прагматизму та утилітаризму, що започаткували новий погляд на суспільство та соціальні процеси. У контексті ідеї лібералізму погляд на людину як самостійну, самодостатню особистість отримує в Європі розвиток ще майже під час доби Відродження. Звідси з’являється філософська концепція розуміння людини як окремого, індивідуального “Я”, зумовленого гносеологією, логікою та раціоналізмом Нового часу [272, с. 180].

Особливості європейської культури лібералізму відбилися у прагненні створення правової та демократичної держави. Громадянське суспільство з його визнанням інституту приватної власності, а також розвиток товарно-грошових відносин сприяли процесу становлення й усвідомлення самоцінності індивідуального в людині. Мислителі Нового часу поставили на перше місце свободу та природні здібності окремого індивіда як самостійної, незалежної одиниці соціальної дії. У політичному відношенні формуванню та процесу реалізації особистісного існування людини сприяло раннє розповсюдження в Європі системи права, початок якої бачимо в ідеях та принципах римського права, у збірці законів, що закріплювала права та обов’язки окремих громадян. Індивідуальна життєдіяльність людини, що закріплена у праві та охороняється ним, сформувала інститут демократії, в основі якого, передусім, лежить особиста свобода. Свобода та демократія в такому значенні народжені Західною Європою. Отже, культура Європи містила в собі ті початки, котрі сприяли виникненню університетів і становленню їх саме в такому варіанті, який приймається за ідеальний.

В. фон Гумбольдтом [35] та Дж. Г. Ньюменом [64, с. 37–66], видатними вченими та громадськими діячами XIX ст., була проголошена та обґрунтована

ідея класичного університету. Ньюменівська концепція є не що інше як ідея інтелектуального університету, гумбольдтівська – дослідницького. Ідея класичного університету поєднує в собі традиції цих типів університетів. Мета дослідницького університету вбачається в такому: єдність навчання та дослідження, автономія, ідея академічної свободи в дослідженнях та навчанні, активна позиція університету в громадському житті й підтримання його цілісності.

Мета інтелектуального університету полягає, на думку Ньюмена, у розвитку інтелекту засобами навчання, формуванні загальної культури і громадянської свідомості, розширенні знань і навчанні професіям, підтримці стандартів істини, свободи й демократії. Перша концепція акцентує на навчанні через дослідження, друга ж віддає пріоритет вихованню та формуванню особистості. Ці концепції взаємодоповнювалися, оскільки дослідження й наука, як основні принципи діяльності німецьких університетів, доповнюються особливою роллю виховання, що було проголошено англійськими університетами. Зазначені концепції послугуватимуть основою створення наступних моделей університетів.

Ідея класичного університету – ідеальна модель інституційного образу університету, що характеризується його основними ціннісними категоріями, цілями діяльності. Вона підкреслює своєрідність та відмітні особливості, властиві саме цьому соціальному інституту. З різноманіття характеристик університету виділяються головні, відбувається підсилення найбільш обґрунтованих, таких як культивування знання, спрямованість на науковий пошук. Зазначені характеристики, у результаті, є тими, що визначають ціннісний зміст цього соціального інституту. Цілі діяльності університету – освіта, наука, культура – відбивають його інституційну природу. Основоположні цінності класичного університету включають у себе: автономію; дослідження – стрижневий принцип університетської освіти, через що навчання відбувається через дослідження; націленість наукової спільноти на пошук істини, що відповідає орієнтації університету на наукову діяльність; спрямованість на особливу місію в суспільстві – формування високих культурних ідеалів; виховання культурної особистості.

Розвиток ідеї університету визначається динамікою соціокультурних цінностей, їхнім поєднанням із цінностями освіти й потребами суспільства. Поштовхом для появи різних концепцій університету послугували певні соціально-економічні умови суспільного життя. Зокрема, ідея інтелектуального університету віддзеркалювала традиції ліберальної освіти англійських університетів на протилежності прагматичному, утилітарному розвитку думки в цій країні. Концепція дослідницького університету з'явилася в період необхідності культурного відродження Німеччини, котра в той час переживала потребу в активізації національної самосвідомості, що було реакцією на вторгнення військ Наполеона.

Принцип “вільної освіти” В. фон Гумбольдт формував на основі таких положень: сучасний стан розвитку людства характеризується тим, що розвиток

культури може здійснюватися тільки в результаті розвитку окремих особистостей. Звідси випливає важливість свободи для розвитку індивіда. Цілісному розвитку людини повинне сприяти право на вільну освіту. Інакше кажучи, принцип свободи в німецьких університетах виходив із розуміння ролі людини як самостійно цінного суб'єкта, здатного до діяльності, спрямованої на розвиток суспільства. Саме в цьому можна вбачати коріння проголошеного В. фон Гумбольдтом принципу свободи наукового дослідження та освіти.

У створенні образу академічної освіти брала участь також група науковців кінця XVIII – початку XIX ст.: І. Р. Фіхте, Ф. Д. Шлейєрмахер, Ф. В. Шелінг, Х. Штеффенс. Як пише Г. Рерс, філософія Просвітництва, німецький ідеалізм і неогуманістична філософія освіти взаємозумовлюють усвідомлення цієї проблеми [276, с. 13]. Філософія Просвітництва зробила об'єктивною корисність для суспільства глибоко спеціалізованого знання. Просвітництво привнесло в освітні традиції свої вузькопрофільні, утилітарні аргументи.

В. фон Гумбольдт працював над розвитком та розробленням попередніх ідей, започаткованих філософією ідеалізму та неогуманістичною концепцією освіти, без яких реформи Гумбольдта були б нереальними. Ідеї Й. Г. Фіхте та Ф. Шлейєрмахера, в основному, передували університетській концепції Гумбольдта. Внесок Фіхте в розвиток ідеї університету полягає в тому, що він передбачив космополітичний дух науки та освіти XX ст. та наполягав на єдності між піднесенням національної свідомості німецької культури та наднаціональною ідеєю гуманності. Фіхте зробив внесок у концепцію університетської освіти своїми ідеями про роль науки та університету в суспільстві. Він вважав, що цінність та життєздатність університету повинні визначатися “духом вченості як принципом”. Мета університету – організувати освіту на принципах зрозумілості й свободи духу та через це оновити всі людські стосунки. Університет не може залишатися “закритим світом”. Завдяки своїм ціннісним характеристикам він більше за інші національні інститути здатний оновлювати суспільне життя. Фіхте вбачав роль університету в “подальшому усвідомленні світу, в якому формування держави та особистості, громадянська відповідальність знаходяться не в конфлікті, а у взаємодії, набувають постійного розвитку та доповнюють одне одне” [Там само, с. 17].

Ф. Шлейєрмахер, який працював над проблемою інтелектуальних профілів нового університету, підкреслював, що державі потрібні люди, знання яких базуються на вченості. Академічна свобода, на думку Шлейєрмахера, сприяє розвитку знання через інтелектуальне спілкування вчених [Там само].

Отже, ідею класичного університету було сформульовано з урахуванням особливих соціально-економічних та соціально-політичних умов, попередніх освітніх моделей та філософських поглядів минулого.

На формування концепції класичного університету впливає певний стиль теоретичного мислення, що формується під впливом історичної епохи. Стиль мислення складається під впливом культури як цілого. Культура та властивий їй стиль мислення є досить своєрідною, тонкою, малопомітною атмосферою. Наукові відкриття впливають на світогляд і культуру. Освіта завжди передбачає певне бачення науки й завжди базується на певних концепціях науки [289, с. 270]. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, наука напуває коріння культури. Наука – це пошук істини, а культура – використання вже засвоєних істин [268, с. 51].

У Новий час у результаті природничо-наукових відкриттів знання сприймаються як зразок об'єктивності пізнання законів природи. Але уявлення про науку як універсальне або абсолютне знання з єдиними зразками та нормами, що ліквідують будь-яку суб'єктивність, почало змінюватися вже в ХІХ ст. Йдеться про підхід, розвинений у німецькій філософії І. Г. Гейдером, В. фон Гумбольдтом, Г. В. Ф. Гегелем, що був орієнтований на концентрування уваги на становленні самосвідомості особистості, на її самоформуванні, наслідком чого повинні були стати гуманітаризація освіти та утвердження права особистості на освіту [289, с. 296].

Новий погляд на науку, наукове відкриття та особистість вченого сьогодні продукує нове розуміння особливостей наукового знання. Постмодернізм, що виник у 60-х рр. ХХ ст. як літературно-естетичне вчення, стає напрямком філософської думки й виступає своєрідною реакцією на втрату наукою ролі носія “остаточної” істини. Наука втрачає роль домінанти суспільного розвитку. [267, с. 25]. Це, на нашу думку, є головною особливістю процесу трансформації філософських засад науки. Відповідно до положень герменевтики, наука не є єдиним істинним знанням про світ.

П. Фейерабенд, М. Полані, І. Лакатос, Т. Кун змінили погляд на природу науки та наукової творчості. Зміни, що відбувалися в методологічному підґрунті науки, ілюструють орієнтацію на різноманіття, взаємне доповнення методів пізнання. У пізнанні відшукується відмова від логоцентризму, відбувається концентрування уваги на уяві, творчості. Характеристика унікального та індивідуального досягається через деструктивний та інтерпретаційний методи. За такого підходу жорсткі дисциплінарні розбіжності наукового знання замінюються розбіжностями тематичного характеру. Усі ці характеристики вносять свої корективи до принципів освіти. Необхідні нові методологічні передумови розуміння знання, які мають відбитися в освітніх стратегіях, враховуючи близькість різних гілок наукового знання та зростання ролі знання загальнонаукового, з його різноманітними інтеграційними дисциплінами типу синергетики або кібернетики.

Освіта має відповідати тенденції подолання безпеліційного поділу культури на гуманітарну й технічну. Відходу від протистояння природничого та гуманітарного знання, усвідомленню їхньої глибокої єдності сприяють

нові галузі досліджень, що належать до складних систем, здатних до самореалізації. На думку В. Швирьова, подолання детермінації природничо-наукового знання та зростання на цій основі контроверзи сцієнтизму та гуманізму здійснюється завдяки чіткому усвідомленню місця людини як суб'єкта пізнання в самому тілі наукового знання [135].

Особистісні орієнтації стають невід'ємними компонентами суб'єкта пізнання, усвідомлення реальності стає частиною ментального та міжкомунікаційного процесів. Тому важливим завданням є розроблення нових концепцій гуманітарної складової. У навчальному процесі може відбуватися своєрідний синтез природничо-наукового на гуманітарного знання, природничо-наукові дослідницькі орієнтації університетів доповнюються розвитком гуманітарного знання.

Уявлення про науку як унітарні знання зникають. Наукову діяльність можна характеризувати як процес взаємодії різних позицій, дослідних програм та ін. Пізнання реальності в її істинному існуванні може здійснитися тільки в динаміці зіштовхування та взаємозбагачення різних “винаходів”, здатних до саморозкриття і, водночас, до ризику прийняття на себе відповідальності пізнавальних позицій [Там само].

Демократія як форма державного та соціального устрою максимально широко сприяла розвитку науки. Сьогодні університет стає відкритою для соціальної взаємодії структурою, і саме це визначається соціально-політичними характеристиками суспільного устрою. Університет стає повноправним суб'єктом суспільних відносин, і обґрунтування цьому можна знайти в новому усвідомленні соціуму: сучасне гуманітарне знання сприяє усвідомленню суспільства і процесів, що відбуваються в ньому, у культурному контексті. Наприклад, на думку В. Лекторського, епістемологія та соціальна філософія К. Поппера знаходять глибинні зв'язки [107, с. 27]. Відповідно, сам тип раціональності узгоджується з ідеалами суспільного устрою. У відкритому суспільстві свідомо культивується дух раціонального критицизму. Оскільки К. Поппер твердить про наявність іманентного зв'язку між раціональністю в науковому пізнанні й у соціальних науках, то філософське обґрунтування лібералізму й проблема раціональності виявляються в тісному зв'язку та взаємозалежності. У Дж. Дьюї, наприклад, становлення західної ліберальної демократії збігається з розвитком експериментального методу у природознавстві: лібералізм і є постійне соціальне конструювання. У політичній філософії М. Фуко та Ю. Габермаса теорія раціональності є центральною. Габермас у своїх працях використовує термін “ліберальна демократія”, і тим самим він передбачає такі поняття, як “усвідомлення процесів, що відбуваються в сучасних державі й суспільстві”, “демократія”, “раціональний дискурс”, “обговорення”, “обґрунтування”, “компроміс”. Сучасна людина здатна “побудувати місток від своєї ролі клієнта до ролі громадянина держави” [264]. Розвиток принципу виробничої комунікації Ю. Габермасом виводить новий

принцип сучасної інтеграції. Соціальну інтеграційну сила комунікативної дії було локалізовано у приватних життєвих формах, життєвих світах. У межах окремих об'єднань формуються думки, ідеали, цінності, мотиви, орієнтації [264, с. 101; 115]. Саме тому підвищується роль освітніх можливостей у підсиленні власних ресурсів життєдіяльності певних груп.

1.2. Університет як феномен сучасного суспільства

Університет як феномен сучасного суспільства можна розглядати в таких напрямках:

- підсилення університетських автономій та свобод;
- розвиток академічної та фінансової свободи в умовах глобальної та національної фінансових криз (сприяння пошуку альтернативних джерел прибутків, незалежних від державних дотацій);
- державне сприяння розвитку університету як основного інструменту впровадження державної освітньої реформи;
- активізація бібліотечної та видавничої справ в університетах;
- взаємозв'язок та взаємозалежність досліджень і викладання як принцип державної освітньої політики в галузі професійної освіти.

У практиці державного управління всіх країн з розвинутою економікою університети розглядаються, як своєрідні “маяки” розвитку [22; 23]. Разом із тим отримання прибутку від університетів не вважається коректним: тобто для даних інституцій розробляється державна політика сприяння, яка, перш за все, базується на вкладенні коштів в їхній розвиток. Цей розвиток повинен втілюватися в розробленні якісного кадрового продукту, який, у свою чергу, сприятиме примноженню капіталу в різних галузях економіки. Тобто перед національними університетами, як сукупністю інтелектуальних корпоративних структур, стоїть завдання – забезпечити майбутній всебічний розвиток держави. Суспільство, яке не дійшло розуміння цього, приречене на руйнацію власної позитивної перспективи для наступних поколінь. Тому провідні країни світу намагаються розвивати національні університети через прямі (субсидії безпосередньо навчальним закладам) або опосередковані інвестиції (наприклад, пільгові кредити для студентів). Водночас, тільки інвестувати в університети кошти замало. Інвестиції у вигляді інформаційних, кадрових, бібліографічних, організаційних ресурсів можна в даному разі вважати коректними та виправданими.

В умовах складної демографічної ситуації в Україні, коли депопуляція стає специфічною особливістю майже кожної області, потреба в освітніх послугах університетів не тільки не меншає, але й зростає. Крім того, що вища університетська освіта стала вимогою сучасного українського ринку праці, в умовах інформаційного суспільства, з його стрімкими змінами в технологіях, господарських структурах, методах роботи, стилі життя, сучасна

людина потребує постійного переналягодження власних компетенцій на національний та світовий ринки праці. Тому держава мусить піклуватися про організацію освіти “протягом життя” громадян (*education on length of whole lifes*). На державному рівні потребує оновлення та інноваційного розвитку система підвищення кваліфікації працівників майже всіх галузей, і освіти зокрема. Ця освітня функція з кожним роком набуватиме нової актуальності та ускладнюватиметься, так що впоратися з її якісною організацією зможуть лише ті університети, які створюватимуть відповідні умови для вільної творчої праці як своїх співробітників (викладачів), так і споживачів освітніх послуг (студентів).

Разом із тим загальне зuboжіння населення, відсутність будь-якої перспективи на ринку праці в сучасних умовах призводять не тільки до відмови від освітньої послуги, а й до того, що вчорашні студенти стають на шлях асоціальної діяльності. Саме ці суперечності заважають реалізації ідеї національного університету на загальнонаціональному й регіональному рівнях.

Зазначимо, що лише університет як мобільна професійно-інтелектуальна структура здатний до процесу оновлення та швидкої зміни програм і напрямків навчання. У сучасному світі вже не виникає потреби у професійних конгломератах, із виникненням нових професій потребує оновлення і професійна складова сучасного працівника. Поява нових професій або переорієнтація тих, що вже існують, на нові умови діяльності потребують динамічного втручання держави в розроблення нової концепції підготовки національно-технічної, національно-гуманітарної еліти, здатної протидіяти кризовим явищам у суспільстві. В Україні важливою складовою розвитку університетів також є потреба забезпечення підготовки фахівців, які зможуть організувати виробництво, без чого країна приречена не просто “стояти на місці”, але й крокувати назад.

Такі дослідники державноуправлінських процесів у вищій школі, як Л. Барроуз [11], Г. Симоненко [195], А. Скрипник [200], І. Черваньов [245], наполягають на тому, що кількість вищих навчальних закладів в Україні, порівняно з іншими європейськими країнами, є надзвичайно великою. Разом із тим прибічники централізації вважають, що шляхом укрупнення університетів можна здійснювати якісний контроль грошових потоків, що проходять через вищу школу.

У книзі “Ідея університету” Я. Пелікан зазначає, що в різних університетах, як і в міжнародних організаціях на зразок ЮНЕСКО, є чималий досвід втрати ілюзій стосовно практики шляхів досягнення мети реалізації ідеалів університетської освіти. На думку Я. Пелікана, “майбутнє університетів усіх країн – тобто й майбутнє самих цих країн – значною мірою залежить від спроможності віднайти у XXI ст. такі структури, які б дали змогу повніше реалізувати ідеали університету” [278, с. 42].

Поруч із цим автономія і свобода університету полягають в автономії та свободі його суб’єктів (студентів, викладачів, кафедр, факультетів). З

позицій державного управління, нас цікавлять не тільки академічна свобода й свобода творчості, але і свобода економічна (фінансова).

Університет, як інструмент реалізації державної освітньої політики, є важливим компонентом створення загального інтелектуально-культурного потенціалу держави як у внутрішньому, так і в зовнішньому плані. Величезне значення для України має визначення й формування місця університетів у створенні потужної державно-національної видавничої галузі, яка є стратегічно важливою для формування державних позицій у вихованні, освіті, підвищенні загальнокультурного рівня громадян тощо [122].

Також не слід забувати, що саме держава повинна стежити за організацією взаємозв'язку та взаємозалежності досліджень і викладання як принципу державної освітньої політики в галузі професійної освіти, намагатися їх забезпечити. Сприяння якісним науковим дослідженням, що здійснюються на відповідному сучасному рівні, є беззаперечною складовою зростання професорсько-викладацького складу університетів. Щобільше, бюрократичне гальмування розвитку наукової діяльності найчастіше призводить до повної деградації університетів. У сучасних умовах під час акредитації держава висуває до університету досить жорсткі умови у галузі розвитку наукових досліджень. Однак існує протидія розвитку свободи наукових досліджень з боку університетської академічної “псевдоеліти”, яка не є зацікавленою у створенні конкурентного середовища в навчальних закладах. Поки ці напрямки не реалізовано, говорити про створення підґрунтя для інформаційного, наукового, методичного, культурного прориву в регіональному та загальнонаціональному масштабах в Україні не можна.

Університети в Україні в останнє десятиріччя отримали суттєвий організаційний та фінансовий розвиток. Зазначимо, що університети слід вважати тими інституціями на ринку послуг, в які можна вигідно інвестувати капітал як державі, так і приватним інвесторам. Реінвестиції в університетську освіту для більшості українців є проявом саме європейського менталітету нації. Саме таке різноджерельне та багатоканальне фінансування й дозволило не тільки зберегти університетську освіту, а й частково призупинити від’їзд вчених за кордон. На початку незалежності України заборгованість із заробітної плати працівникам вищих навчальних закладів (ВНЗ) інколи складала період більше одного року. Щодо працівників університетських установ, то на них, як працівників, які потребують постійного відтворення знань та навичок найвищого гатунку (а це – потреба в новій літературі, комп’ютерній техніці, постійному контакті з закордонними колегами) кризові явища позначаються найшвидше. Разом із тим можна стверджувати, що в 90-х рр. XX ст. в Україні саме приватні інвестиції дали можливість зберегти в країні вищу освіту [122, с. 62–68].

Деякі вчені (наприклад, В. Корженко [96; 97], В. Кремень [99–101]) порівнюють університет із живим організмом, стан якого повинен

відтворюватися щоденно. Тож, можна припустити, що університету, як і людині, постійно потрібно поповнювати свої енергетичні ресурси, мати змогу знаходитися в середовищі, придатному для життя організму, мати можливість відчувати свободу рухів. Така динамічність і становить характерну особливість університетського духу. Вона ґрунтується на високих темпах розвитку наукової та виробничої сфер, що автоматично зумовлює потребу стрімкої зміни базових знань, умінь та навичок. Провідною ланкою сучасного університету є кафедра, керує якою вчений, здатний організувати її колектив на постійне оновлення наукової та методичної бази освітніх інновацій. Роль керівника структурного підрозділу, під якого цей підрозділ створюється, є своєрідним “людиноцентричним фактором” розвитку та існування університету. Саме з індивідуально зорієнтованих кафедр складається портрет університету ХХІ ст. Не випадково Болонська угода підкреслює наявність наукових шкіл як одну з ідей формування університету. Кількістю таких наукових творчих колективів і визначається в сучасному світі реальний потенціал університетів. Потужність кафедри або ж університету визначається не кількістю штатних працівників або ж сумісників, а кількістю та якістю науково-методичної продукції (підручники, методичні посібники, наукові статті, монографії, конференції, семінари); а також якістю підготовки бакалаврів та магістрів. В останніх університет повинен виховати вміння вирішувати нестандартні завдання високого ступеня складності. До того ж, кожний університет у сучасних умовах розробляє власну освітню парадигму і вносить у свої наукові розробки та специфіку підготовки майбутніх спеціалістів власний (специфічний, першоджерельний) досвід, а випускників “озброює” знаряддям, розробленим у знову ж таки власній творчій лабораторії. Також не можна забувати про умови макросередовища університету. Але теза про те, що в умовах сьогодення навчальний заклад повинен орієнтуватися як на глобальний, так на національний ринки праці, не викликає заперечень.

Х. Ортега-і-Гассет у своїй книзі “Місія університету” говорить, що жодна інституція не зможе витворити добрих правил, поки твердо не визначить своєї місії, своєї ідеї [64, с. 67–107]. З даною тезою важко не погодитися. У своїх наукових працях сучасні дослідники сфери державного управління освітою в Україні підкреслюють потребу розроблення нових навчальних планів, програм, спецкурсів, підручників. Щобільше, існує думка, що подібна робота з нагромадження досвіду, або його синергетичного зростання, у майбутньому повинна дати свої плоди – тобто з усього, що зібране, напрацьоване педагогами, науковцями, державними службовцями, треба скласти так званий “курукулум”. Але “курукулум” не є концепцією розвитку освіти країни, тим паче його не можна уявити як ідею розвитку національної або ж професійної освіти на рівні країни. Тому на мозаїчне створення ідеї національної освіти годі й сподіватися.

Саме переконання є джерелом ідеї. Переконання виникають у певних нації, соціуму, кола людей у певну епоху – час. Радше, йдеться про покоління,

які повинні випромінювати свої дух, ідею. В українській державноуправлінській практиці певною мірою спрацьовує ще реалізація “радянської ідеї” розвитку.

Але таке запізнення відбувається не тільки в Україні та країнах пострадянського простору. Народження, формування, виховування (плекання), ствердження та реалізація ідеї освіти відбувається в кожній країні. Ідея освіти, як і дитина, повинна пройти певні кроки (як у Л. Толстого: “Детство, отрочество, юність”). Кожен з цих кроків триває п’ять – десять років. Так що певна чужа (закордонна) ідея або ж потрапляє до України з запізненням, або ж на етапі певного “сурогату”. Виникає думка про те, що силкування української освіти стосовно західних експериментів – то частина невдалого або ж невдало прописаного експерименту. Свідомість національна, у даному разі свідомість громадян (педагогів, учнів, батьків), соціуму в національному його розумінні, стає експериментальним майданчиком. Якщо порівняти запропоновану модель зовнішнього незалежного тестування в Україні з аналогічними в інших країнах, то ідеологи її впровадження (І. Лікарчук, С. Раков) підтверджують, що взято за зразок американську, а потім грузинську модель [125]. Безумовно, дана конфігурація показує себе під час впровадження на український ґрунт досить досконало. Але суперечності виникають і, зрозуміло, виникатимуть із багатьох позицій. Наприклад, складно порівнювати впровадження зовнішнього незалежного тестування в Грузії (2 млн людей) та Україні (з населенням у 48 млн людей). У даному разі керованість моделі є непорівнянною. Теза про те, що більш керованою є менша модель, цілком підтверджується. Щобільше, абсолютно різною є адекватність зусиль зі здійснення управління моделлю. В американців теж виникає проблема ресурсів, та в Україні вона є основною. Порівнювати інформаційні, фінансові ресурси України та США або Китаю просто неможливо.

На протигагу даним поглядам Л. Мельник, С. Ільяшенко, Н. Ільяшенко вважають, що такі процеси можуть призвести до деградації системи вищої освіти в Україні, а також, у свою чергу, до хворобливих соціальних наслідків [140, с. 6–13]. Йдеться, передусім, про те, що на цей час нові освітні моделі в Україні лише народжуються (або дублюються), і до їхніх упровадження та повної реалізації повинно пройти ще 15–20 років. Тим часом у США та Європі мають з’явитися нові ідеї. У даному разі парадокс постійного відставання є незаперечною проблемою. Щобільше, гомогенність європейських університетів, попри їхні різноманітні відмінності, залишається ознакою часу. Гадаємо, що відмінності полягають не в інституціях та їхніх функціях і принципах роботи, а в своєрідності характеру університету. Під характером розуміється певна національна доктрина або ж менталітет. Разом із тим на формування ідеї університету впливають сучасні тенденції в університетських колах, і аж ніяк не ступінь реалізації тих чи інших тенденцій. Наприклад, англійський університет можна характеризувати такими рисами:

- консервативність у зовнішніх ознаках навчального закладу;
- багатство;

- спорт;
- культурність;
- професіоналізм;
- недержавний характер провідних університетів.

Продовжуючи тезу про різницю між університетами, можна підкреслити, що це переважно не так відмінності між університетами, як відмінності між країнами. Розвиваючи цю думку, можна згадати про те, що в Англії також є й державні університетські заклади, – просто англієць і поняття “державна” розуміє дещо інакше, ніж людина на континенті [64; 125; 245; 279]. Так чи інакше, перед українським дослідником постають питання: у чому ж полягають особливості національних освіти й виховання та якою повинна бути ідея сучасного українського університету?

Х. Ортега-і-Гассет зазначає, що “університет – це заклад, де здобувають вищу освіту ... в будь-якій країні”. Разом із тим він підкреслює, що “університет – це ніби привілей, який досить важко здобути і важко втримати” [Цит. за: 64, с. 72]. Сучасний конституційний принцип доступності вищої освіти, задекларований і проголошений в Україні, не є догмою. Ми добре розуміємо, що не всі ті, хто міг би й мусив одержати вищу освіту, можуть реалізувати своє бажання. Також слід розглянути місце кваліфікованих працівників в університеті. Ідеться про питання універсальності університету і про те, що професорсько-викладацькому складу треба надати умови для створення потужних наукових, видавничих, навчально-виховних комплексів.

Для сучасної України, як і для колишнього Радянського Союзу, навчання в університеті (у формальному розумінні – ВНЗ III-IV рівнів акредитації) не є чимось екстраординарним. Радянська влада дбала в перші роки свого існування про ліквідацію безграмотності, а в період на початку 1990-х рр. проголошувала тезу про всебічний розвиток особистості, сьогодні, до речі, майже забутий педагогами-теоретиками. Різниця в тому, що нині складається парадоксальна ситуація: держава, яка не в змозі дати всім охочим хоч якусь вищу освіту безкоштовно, заважає людям отримати ці знання за власні кошти, а університетам – здійснювати адекватну сучасним українським реаліям маркетингову політику на ринку освіти.

Іспанець Х. Ортега-і-Гассет у 1930-х рр. мав побоювання, що університети не зможуть впоратися із завданням забезпечити всіх громадян університетською освітою, бо університети не є досить потужними, великими навчальними закладами. У сучасних умовах комбінація денної, заочної, вечірньої та дистанційної форм навчання дозволяє не враховувати цей ризик. Але і в Іспанії першої половини ХХ ст., і в сучасній Україні розвиток університету – це проблема держави. Так само вважав свого часу і Ортега-і-Гассет.

Стосовно суті університетської освіти в умовах сучасного світу чітко окреслюються два напрямки:

- навчання інтелектуальних професій;
- наукові дослідження й підготовка майбутніх дослідників.

Крім професійного навчання (медики, фармацевти, адвокати, судді, нотаріуси, економісти, учителі природничих та гуманітарних предметів), саме університет повинен готувати державних службовців. Ніяк не заперечуючи практику підготовки державних службовців в Національній академії державного управління при Президентові України та її регіональних інститутах (Харків, Львів, Одеса, Дніпропетровськ), слід зазначити, що провідні університети теж намагаються вирішувати питання забезпечення підготовки спеціалістів з державного управління. Позитивний досвід підготовки спеціалістів для органів державної влади та органів місцевого самоврядування мають Києво-Могилянська академія, Харківський національний економічний університет, Національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Харківський державний університет ім. В. Н. Каразіна.

В Україні сьогодні університети повинні розвивати власне науку та організовувати і проводити наукові дослідження, а також вчити пізнанню. Місія сучасного українського університету, в ідеалі, повинна збігатися з даним визначенням. Чи стоїть наука на першому місці в університеті? Безумовно, можна говорити, що, бажаючи вийти на рівень університету, будь-який ВНЗ повинен саме плекати науку. Без потужної наукової школи, без наявності умов для наукової роботи неможливою стає реалізація навчальної, методичної, видавничої та інших видів діяльності. Як університет в освітній піраміді стоїть над усіма навчальними, науковими, методичними, науково-дослідними інституціями, так само вчений є основою роботи університету [125, с. 68].

1.3. Системологія ідеї університету з позиції державного управління

Університет, як і будь-який суб'єкт державного управління, що є суспільною інституцією, має низку потреб та інтересів, які частково визначають і його ідею, або ж місію. Розвиток ідеї або системи ідей починається з виявлення суттєвих суперечностей та визначення способів їхнього розв'язання (локалізації, деферизації). Дослідники ідеї університету звертають увагу на те, що ця ідея в низці країн і освітніх систем є складовою або державної освітньої політики, або державної ідеї, ідеї державотворення. Університет в Україні завжди визначав або створював передумови визначення напрямків реформування як держави, так і суспільства в цілому.

У своїх працях В. Корженко [93; 94], В. Кремень [99–101], С. Майборода [116] зазначають, що на початку ХХІ ст. університет стає провідною інституцією розвитку держави з позицій науки, освітніх технологій, методики та ідеології. У зв'язку з цим зростає вплив університету на державу, суттєво підвищується його значення як інституції в громадянському суспільстві, принципово змінюється його роль як виховного, освітнього, дослідного комплексу.

З вищевикладеного випливає, що ідея університету є складовою національної ідеї, одним з її компонентів. Роль і значення університету в державі визначаються зусиллями педагогів, державних службовців, широких верств населення, спрямованими на ефективність реалізації державної політики в усіх її проявах. Для розуміння внутрішньої суперечливості інтересів реалізації ідеї університету суттєвим є не тільки дослідження співвідношення її з ідеєю держави в умовах сьогодення, але й важливість цього процесу для формування й використання інтелектуального, наукового, культурного потенціалу даної інституції з позицій державотворення.

Ідея з позиції загального підходу традиційно розглядається як суспільна, колективна, особистісна; тобто без достатньої диференціації. Перебудова національних університетів, по суті, базується на створенні принципово нової ідеї взаємодії інтересів університету, держави, суспільства, народу, кожного конкретного громадянина. Відповідно, виникає питання: які особливі ідеї повинні стати формами прояву спільної ідеї, котра, у свою чергу, повинна відповідати ідеям забезпечення реалізації інтересів, місії, стратегічних планів окремо взятого університету? Роль ідеї університету в системі національної ідеї є надзвичайно багатогранною. Перш за все, слід зазначити, що створенню й реалізації ідеї національного університету притаманний колективний характер.

Необхідно при цьому враховувати, що ідею кожного окремого університету буде пов'язано з його місією, функціонуванням. Але реалізація місії та функціонування не можуть бути виправдані забезпеченням діяльності колективів університетів та конкретних особистостей в межах забезпечення діяльності інституцій. Процес суміщення ідей є можливим за умови визначення глобальних ідеї, місії, мети. Системний підхід дозволяє розглянути університет як дещо відчужену систему, ідея якої складається з комплексу ідей, де однією зі складових є вища освіта. Реалізація глобальної ідеї в межах системи національних університетів здійснюється через самостійні ідеї конкретних університетів. У цьому контексті необхідно підкреслити, що зміни, які відбуваються в Україні, принесли університетам право самостійно не тільки визначати свою структуру, а й формувати ідею. При цьому ступінь стійкості ідей університету можна розглядати як один із критеріїв його сформованості й сталості [134].

Ідею університету в українському суспільстві пов'язано не тільки з численністю впливів на її формування об'єктів соціально-культурного середовища, але й неоднозначністю поведінки і структури цього суспільства. Ця обставина зумовлює виділення основних елементів структури суспільства, що здатні впливати на ідею університету.

Університети в Україні пройшли досить тривалий еволюційний шлях, що дозволяє розглянути ідею університету з позиції систем та системогенетики. Звернення безпосередньо до системологічних засад ідеї університету базується на системологічних засадах освітніх систем, що

описуються у працях В. фон Гумбольдта, Дж. Г. Ньюмена, Г. Спенсера, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Вебера, А. Флекснера, Р. М. Хатчинса, К. Керра, Е. Дюркгейма [64]. Тож, впорядкуймо основні сформульовані вищезгаданими вченими системні характеристики та основні положення, що впливають із базових положень ідеї освітніх систем. Наводимо деякі з них:

– ідея народної або суспільної освіти є однією з провідних складових ідеї цивілізаційного життєзабезпечення;

– перехід до епохи закону випереджального розвитку якості (людини, суспільної освіти, суспільного розвитку і суспільного інтелекту) пов’язано зі змінами ідеї інституту освіти;

– системність ідеї народної та суспільної освіти не може бути визначеною без взаємозв’язку і взаємозалежності їх із системністю суспільства та економіки. Тут діє закон адекватної системності, до якого як частина входить закон різноманіття;

– структура системології ідеї освітніх систем, яку наведено на рис. 1.1, формується під впливом нових парадигм науки, культури, освіти – системної, класифікаційної, циклічної, квалітативної.

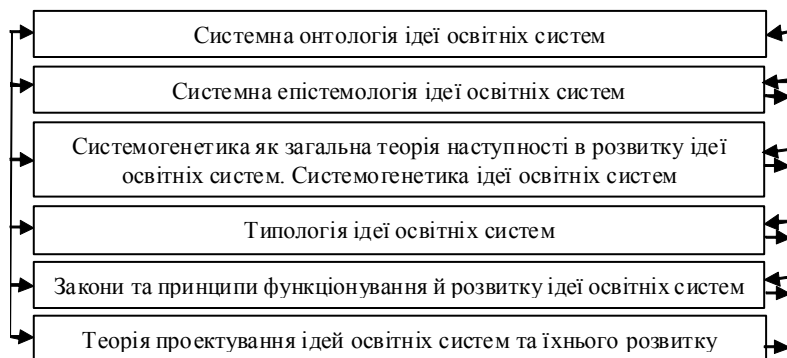

Рис. 1.1. Структура системології ідеї освітніх систем

Структура системології ідеї освітніх систем включає:

– системну онтологію ідеї освітніх систем, в якій розкриваються особливості системного “світу” освіти;

– системну епістемологію ідеї освітніх систем, в якій розкриваються особливості та закономірності пізнання ідей національних освітніх систем;

– системогенетику ідеї освітніх систем, в якій досліджується та інтерпретується закони дослідження й циклічності в галузі теорії та історії державного управління в галузі освіти [134];

– типологію ідеї освітніх систем, в якій розкриваються класифікація й основні типи ідей освітніх систем, класифікаційні підходи до впорядкування номенклатури дефініцій;

- закони та принципи реалізації ідеї освітніх систем;
- теорію моделювання ідеї освітніх систем.

Названі елементи не вичерпують усього різноманіття спрямованості у сфері системології. Наприклад, інноватика, теорія експериментів і реформ при реалізації ідеї формування освітніх систем, по-перше, мають самостійне значення, по-друге, дають можливість краще усвідомити вищезгадані елементи ідеї освітніх систем.

Проблему реалізації ідеї університету можна розглядати з позиції системології. При цьому системологія ідеї університету матиме вигляд як елемента системології ідеї освіти, так і безпосередньо системології ідеї конкретного навчального закладу. У зв'язку з цим пропонуємо ввести в науковий обіг категорію “системологія ідеї університету”. Під цим розуміємо причини, фактори й закономірності виникнення латентних смислів ідеї університету.

Ідея університету будь-якого рівня розвитку та будь-яких масштабів належить до категорії складних абстрактних явищ. Складність є релятивною категорією, в якій множина так званих системних параметрів, таких як стабільність, циклічність та ін., визначає багатовимірний простір складних систем. Вивчаючи системологію ідеї університету, помічаємо, що до цієї категорії можуть бути застосовані принципи необхідності та достатності. Інакше кажучи, для забезпечення реалізації ідеї університету потрібна наявність певних умов, що повинні справляти відповідний вплив на локалізацію руйнації його існування.

Розгляньмо це на прикладі добре відомих складових реалізації ідеї університету, що визнані класичними. Наприклад, для забезпечення реалізації ідеї у XX ст., як мінімум, слід було дотримувати таких умов: навчальна ідея, ідея розвитку наукових досліджень, виховна ідея, ідея кадрового і матеріально-технічного забезпечення та ін. Ідею університету можна розглядати як систему реалізації ідей суб'єктів в їхніх взаємозв'язку та взаємозалежності, що знаходяться в постійному русі, у змінах (розвиток – регрес), оскільки фактори впливу на реалізацію ідеї університету постійно змінюються. Відповідно до цього змінюються й соціально-культурні відносини, що впливають на університет з боку зовнішнього середовища. Вплив, що виникає, може мати, наприклад, циклічність (повторюваність) і повторюватися в міру того, як змінюватиметься параметр (принцип) ідеї університету, що досягає своєї критичної маси і є для стосунків університету і зовнішнього середовища визначальним. Такими параметрами можуть бути ідея академічної науки в країні, потреба в реалізації ідеї національного університету в конкретних суспільстві, країні тощо.

У системології ідеї університету вважається доцільним виділяти кілька напрямків. Перший – системологія ідеї знання, в якій з урахуванням макрота мікроорганізації процесу освіти розкриваються системні закономірності організації знання та їхня еволюція в різних вимірах (рівень країни,

міжнародний рівень, глобальний рівень). До нових тенденцій в еволюції єдиного корпусу ідей знання належать:

– системологізація ідей знання, формування системології як проблемоорієнтованого наукового політеоретичного комплексу ідей, що розкривають єдині методологічні засади функціонування університетів як систем, їхні закономірності;

– формування нового класифікаційного фундаменту в реалізації ідей університету;

– квалітавізація ідей знання;

– глобалізація або ж локалізація ідей знання.

Другий напрямок – системологія ідей культури, в якій розглядаються закономірності розвитку ідей культури як напрямку роботи університету, що впливає на забезпечення механізму розвитку держави. Третій напрямок – системологія педагогічних ідей в університетському середовищі, в якій розкриваються системні закономірності розвитку і функціонування теоретичних поглядів педагогів (науковців та практиків) у контексті розвитку педагогічної думки в загальному сенсі. Четвертий напрямок – безпосередньо системологія ідей університету у вузькому розумінні. У цьому напрямку розкриваються системні закономірності та принципи розвитку ідей університету з огляду на ідей університетів різних країн, геополітичних регіонів або ж планетарного рівня [134].

Системологія ідей університету може бути розглянута в межах системології освіти, за умови, що матимуть місце названі вище напрямки. Відносно системології ідей університету виокремлюємо такі можливі напрямки, як системологія ідей:

(1) управління (розглядаються особливості системного розвитку цієї ідей, у загальному розумінні);

(2) університету з позиції культури, ділової та корпоративної етики (розглядаються закономірності розвитку цієї ідей з позиції університету як системи внутрішніх відносин, що забезпечує виконання функцій механізму забезпечення розвитку суспільства як системи);

(3) розвитку управлінських процесів університетом (розкриваються системні закономірності розвитку і функціонування ідей системи державного управління кожним окремо взятим навчальним закладом);

(4) університету (розкриваються особливості етапів прояву “глобальних векторів” цієї ідей).

Системологію ідей університету, порівняно з системологією університету, можна розглядати з позиції системної онтології, яка розкриває картину ідей кожного університету або його структурного підрозділу. Ідея університету як така має вигляд невід’ємної та важливої частини системології освіти [134]. На рис. 1.2 наведено схематичне зображення структури системології ідей університету [Там само], враховуючи, що системологія ідей університету не може бути цілком ізольованою від системології ідей освітніх систем.

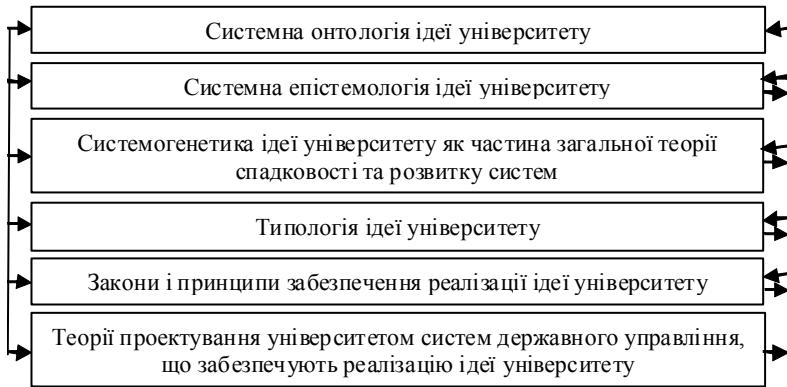

Рис. 1.2. Структура системології ідеї університету

Зрозуміти університет як систему – це означає, перш за все, досягнути його внутрішню та зовнішню системи управління. Синтетична революція в розвитку людської цивілізації підсилює роль суспільного виробництва через систему освіти і стимулює стрімке зростання якості освітніх систем, вдосконалення їхнього системного змісту. Таке стає можливим лише за умов забезпечення реалізації ідеї кожної зі складових будь-якої системи.

Зовнішнє системне оточення університету дозволяє досягнути механізми, через які університет реалізує свої функціональні стратегії. З точки зору системної онтології виділимо такі принципи:

- ієрархічність самих функцій управління, у тому числі функцій, які можна віднести до забезпечення реалізації ідеї університету;
- поділ у межах ієрархічного підходу загальних спеціалізованих функцій із забезпечення реалізації ідеї університету;
- розрізнення функцій управління, спрямованих на забезпечення реалізації ідеї університету, та етапів здійснення життєвого циклу об'єктів управління в межах університету, тобто формування й розвитку стратегій із забезпечення реалізації ідеї;
- значне урізноманітнення та виділення основних функцій, тобто таких, у зовнішньому середовищі яких відбувається агрегація спеціалізованих функцій (принцип певною мірою є наслідком дії закону різноманітності);
- детермінація складу основних функцій за рівнями управління;
- відповідність до різноманіття функцій управління, спрямованих на забезпечення реалізації ідеї університету як об'єкта управління. (Принцип потребує, щоб рівень диференційованості функцій управління відповідав складності об'єкта управління).

Функціональна структура системи управління університетом є системою відносин між основними його функціями. Інтелектуально-інноваційна революція як частина так званої синтетичної революції якісно змінює парадигму управління освітніми системами, університетом зокрема. Якість

управління освітніми системами та університетами як однією з форм таких систем покращується в умовах зростання динаміки науково-технічного прогресу та ринкової кон'юнктури, усе більше залежачи від якості інноваційних процесів за всіма типами структур та їхніх взаємозв'язків.

Ідею університету пов'язано з полісистемністю та циклічністю освітніх систем. Одним із синтетичних законів є закон нерівномірності реалізації циклічних закономірностей в системі. Підсистемам університету властива нерівномірність розвитку як цілого в часі. Формуються “цикли, спрямовані на різноманіття” – хвилі гармонізації та дисгармонізації, синхронізації та десинхронізації “різноманіття цілого” у процесі його розвитку в динамічному середовищі. Це проявляється в нерівномірності розвитку структури предметів, що викладаються, різноманітті напрямків і тем занять, в яких відбувається нерівномірність розвитку науки і техніки; а також у нерівномірності циклів оновлення змісту в дисциплінах, що викладаються (відбувається прискорення інноваційних процесів у предметах дисциплін, що віддзеркалюють техніку та технологію).

Відносно забезпечення реалізації ідеї університету також відбувається багато подій, що суттєво впливають на формування стратегій. Наприклад, нерівномірність науково-технічного розвитку відбивається, як правило, у предметному різноманітті освітніх систем, що, у свою чергу, породжує нерівномірність різноманіття кафедр і дисциплін, що ними викладаються, а також наукового інтелектуального потенціалу та ін.

Університет, що діє в умовах державної політики в галузі освіти, реагуватиме на всі зміни в соціально-економічному, соціально-політичному, соціально-культурному середовищі. У цих умовах ідея системи безперервної освіти (на вершині якої знаходиться університет) стає частиною структури ідеї освітніх систем (важливою компонентою ідеї існування й розвитку суспільства).

У межах системології ідеї університету, епістемологія є таким її напрямком, що орієнтований на дослідження методологічних проблем у галузі теорії та історії державного управління, спрямованих на забезпечення реалізації ідеї університету, а також на дослідження таких питань, як методи врахування циклічності розвитку держави, теорія рефлексії освітніх систем. У структурі епістемології реалізації ідеї університету можна виокремити:

- теорію експерименту в галузі державного управління;
- управлінську інноватику;
- фактор циклічності розвитку держави;
- класифікаційні методи дослідження системи управління університетом;
- теорію суспільного інтелекту та теорію фундаментальних суперечностей.

Зупинімося на деяких із цих питань. Теорія експерименту в галузі теорії та історії державного управління є одним із ключових методологічних моментів, що визначають особливості епістемології (як теорії пізнання) системи управління.

Експеримент у галузі державного управління можна віднести до класу соціальних експериментів, супроводжуваних реорганізацією управлінської

структури. Експеримент можна характеризувати як дію, спрямовану на створення, організацію, здійснювані з метою отримання необхідної або достатньої інформації в запрограмованому співвідношенні.

Об'єктом експерименту може послугувати будь-яка система або ж процес. Експеримент може бути ідеальним (абстрактним) або реальним. Введімо три функції експерименту стосовно реалізації ідеї університету:

- експериментальна орієнтації ідеї університету;
- експериментальне програмування ідеї університету;
- експериментальна діагностика загроз реалізації ідеї університету та їхня профілактика.

Управлінська інноватика синтезує в собі не тільки новації в контексті виробництва освітніх послуг, але й економічні, соціальні, культурні процеси в університеті. Інноваційна сприйнятливість університету означає його здатність до будь-яких ефективних нововведень. Інноваційна сприйнятливість залежно від функцій університету може поділятися на різні види (науково-технічну, економічну, інформаційну, виховну, культурну, культурно-просвітницьку сприйнятливість та ін.). Інноваційна сприйнятливість університету виступає комплексним поняттям, за допомогою якого розкривається інноваційна полісистемність ідеї університету.

Усі процеси, що пов'язані з теорією систем не можуть бути цілком досягнуті без системогенетики. Цей термін був введений Ю. Аміровим у 1978 р. Системогенетика є синтезом генетичних концепцій різних галузей знань і може бути розглянута як частина системології, що призначена для розкриття дії системи законів наслідування та, відповідно, оновлення в “світі систем”. Системогенетика розглядає наступність зв'язків, систематизацію й стійкість системотворчих рис. Особливе значення в генезі соціогенетики належить системному напрямку генетичного підходу. Системогенеза – процес наслідування та еволюції систем та системотворення (формування систем як цілого).

Стосовно системи “університет” системний підхід дозволяє помітити, що кожний системний рівень, виділений із системної вертикалі, послугує основою для розвитку (еволюції) у функціонуванні систем відповідного рівня. Суспільний інтелект є одним із провідних механізмів соціогенетики, роль якого зростає в міру дії закону зростання ідеальної детермінації в історії. Суспільний інтелект, на думку А. Субетто, – це сукупний інтелект (“загальний інтелект”, за термінологією К. Маркса) суспільства, який має вигляд соціокультурних форм синтезу суспільної свідомості та знання, інститутів, науки, культури та освіти, різноманітних структур групового інтелекту різних суспільних формацій відповідно до дійового механізму соціальної, економічної, національно-етнічної диференціації, при тому, що він повинен реалізовуватися через свої сукупно-інтелектуальні функції управління процесом створення майбутнього стану – прогнозуванням, плануванням, проектуванням, програмуванням, стандартизацією, формуванням доктрин ідеалів, ідей та ін. [216].

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ОСНОВ УНІВЕРСИТЕТУ

2.1. Університет як об'єкт державного управління

В Україні в умовах здійснення соціально-політичних, економічних і соціокультурних перетворень у всіх сферах суспільного життя особливу роль відведено освітянській галузі, як першооснові у формуванні головної продуктивної сили суспільства – людини. Конституція України, закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., останні концептуальні дослідження проблем та напрямків побудови громадянського суспільства з його самодостатньою освітньою інфраструктурою засвідчують здатність держави трансформувати освітній простір відповідно до вимог і стандартів Болонської декларації. До трансформаційних процесів, пов’язаних із реформуванням [99, с. 252–253], додається ще й кількісно-якісна зміна студентської спільноти, розширення освітніх вимог до університету з боку майбутніх абітурієнтів та переоцінки відносин університетів із державою. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України зберігає контроль над багатьма сферами університетського життя, впливає на педагогічну політику (наприклад, акредитуванням університетів), на фінансову політику (через трансферування коштів з бюджету), на управлінську політику (через контроль призначення ректорів тощо).

Отже, існує суперечність між наявними принципами діяльності університетів, котрі змушені функціонувати за схемою відносин “державо-університет-студенти“, і, водночас, можливістю реагувати на вплив як внутрішніх, так і зовнішніх суб’єктів, що активно визначають умови існування й діяльності університетської організації, та впливати на трансформаційні процеси, що відбуваються в самій системі освіти. Відтак, проблема полягає в розбіжності між рівнем потреб університету у вирішенні нових політичних і соціальних завдань, які висуває суспільство, та наявністю засобів і механізмів їхньої реалізації [137].

Університетську організацію ми визначаємо як особливий тип освітньої організації, метою функціонування якої є надання освітніх послуг багатопрофільного фундаментального характеру.

Якщо підійти до розгляду університетів як до соціальних організацій, то багатогранність сутності їх стає очевидною. Вони одночасно є інституціями, адміністративно-корпоративними структурами, що в сукупності з викладацьким

складом діють в організаційно окреслених межах (конкретний навчальний заклад). Як інституція університет має не тільки надавати освітні послуги, але й сприяти підтриманню та поширенню суспільних цінностей і норм. Як адміністративно-корпоративна структура університет має виконувати завдання (місії), покладені на нього державою, що полягають у забезпеченні збереження й транслювання науково-технічного і культурно-символічного досвіду. Ці місії виконує персонал – переважно науково-педагогічні працівники, організовані в тимчасові та постійні творчі колективи, які, у свою чергу, побудовано за принципом належності до викладацьких і дослідних дисциплін. Отже, можна припустити, що викладацький склад діє в межах організації, вищого навчального закладу. Усе зазначене дозволяє дійти висновку, що університет є складною, сповненою суперечностей організацією, для якої характерні:

- різноманітність та складність її завдань;
- багатоканальність та різноджерельність її ресурсів [137].

Основна дискусія стосовно особливостей функціонування університетів виникла в США на початку 1960-х рр. із появою концепції Дж. Міллета про колегіальну модель функціонування організацій (зосередження влади в руках професіоналів, тобто професорсько-викладацького складу). Учасниками цієї дискусії стали П. М. Блау (бюрократична модель, підкреслюються бюрократичні риси функціонування університетської організації) [254], Дж. Болдридж (“політична” модель, котра, на протигагу колегіальній моделі, розглядає університет як сукупність різних груп, що переслідують різні інтереси, отже, конфлікти стають характерною рисою університетської діяльності) [251], М. Кохен, Дж. Марч і Д. Олсен (модель “організованої анархії”, або “кошика для сміття” – “*garbage can*”) [257, с. 1–5]. Введенням останнього поняття ми завдячуємо Дж. Марчу, який у 1972 р. запровадив його в науковий обіг, вивчаючи американські університетські організації [269, с. 65–85].

Грунтовний аналіз недоліків і переваг усіх запропонованих моделей функціонування університетських організацій у 1976 р. здійснив К. Вейк, який узагальнив підсумки дискусії та дійшов висновку, що університетські організації можна охарактеризувати за способами прийняття рішень як “слабко пов’язані системи” (“*loosely coupled systems*”). Він охарактеризував університети, як організації, котрі, як і всякі інші організації, охоплено перманентними процесами регуляції, в яких змішуються, з одного боку, структури і формальні приписи, а з іншого – неформальні процеси. Університет виступає як складний і конфліктний “контекст дії, усередині якого формуються і самовпорядковуються відносини кооперації, обміну і конфліктів між акторами, які мають суперечливі інтереси” [285, с. 68–95].

У внутрішньому середовищі університету можуть співіснувати декілька різноманітних моделей. Вочевидь, жодна з описаних організаційних моделей університетської організації не існує реально в чистому вигляді; радше за все, вони проявлятимуться в комбінованому вигляді.

Останнім часом європейські та американські дослідники трансформаційних процесів в освіті наголошують на тенденції трансформації організаційної моделі внаслідок процесу переходу від так званої моделі “класичного” університету, тобто моделі університету як “культурної інституції” (яку іноді називають “колегіальною” моделлю або моделлю “*research university*” – дослідницького університету), до університету як організації, котра надає “освітні послуги” (яку також визначають як управлінську, або навіть підприємницьку, модель) [137]. Це пов’язано з останніми соціальними трансформаціями, такими як посилення ринкового впливу (формування глобального ринку, посилення конкуренції всередині національних систем освіти внаслідок зменшення фінансової допомоги держави, поява нових освітніх організацій) та перевизначення відносин університетів із державою (перехід від моделі державного впливу на освітні організації, яка ґрунтується на регламентації та контролі типу попереднього (*ex ante*), до моделі, де держава стає регулятором і здійснює оцінювання постфактум (*ex post*), і сьогодні виражається, перш за все, у загальній для американських та європейських країн тенденції до зменшення фінансової підтримки з боку держави) [260].

М. Квієк у статті “Глобалізація і вища освіта” робить невтішний висновок про те, що “можливий занепад сучасної держави потягне за собою потенційний занепад інституту сучасного університету, примушуючи останній шукати нове місце в культурі й нові ідеї щодо підтримки організації свого функціонування – гармонійне співробітництво влади і знань закінчилось. Глобалізація спричинила знецінення всіх національних проєктів, одним з яких є заклад (національно і державно орієнтований) університету. Якщо за університетом більше не стоять ідеї нації – дух і (національна) культура, то або треба визначити нові ідеї, або університет буде приречений здатися на милість всеосяжній логіці захисту прав споживачів. У межах цієї логіки університет, позбавлений сучасної національної і державної місії, існуватиме просто для “продажу” свого освітнього “продукту”, як бюрократична освітня корпорація. Це стало б кінцем університету як сучасного інституту” [81, с. 107–118].

Саме ці процеси спостерігаються в сучасній Україні. Більшість університетів саме й відіграють роль величезних “корпорацій” із продажу “інтелектуального освітнього продукту” або ж “освітніх послуг”. Переважно реалізується ідея власного інтелектуального гіперпроєкту, що, безумовно, виконує певну соціальну функцію. Реалізацію сукупності соціальних функцій тісно пов’язано з виживанням університету на ринку освітніх послуг. Моделей реалізації розширення спектра цих послуг можна назвати кілька:

- розгалужена система філій (навчально-консультаційних пунктів, центрів);
- організація так званих “відкритих”, або “дистанційних”, університетів;
- експансія до країн з менш розвинутою системою ВНЗ;
- орієнтація не на споживача власної країни, а на представників інших держав, які спроможні сплатувати за навчання в декілька разів більше [137].

Але доцільність реалізації ідеї університету як корпоративної структури, що “торгує інтелектом”, слід окремо вивчати і доводити. Як слушно зауважує А. Грудзинський [33, с. 113–119], за нових соціально-економічних умов та кризи сучасного університету окреслюється суперечність у межах трьох його основних функцій, а саме:

- забезпечення наукового розвитку (за неможливості фінансового забезпечення здійснення наукових досліджень);
- надання можливості отримання освіти (за підвищеного попиту на послуги, котрі надає університет);
- з одного боку, забезпечення регіонального та галузевого розвитку в країні, а з іншого – пошук балансу між урахуванням як національної, так і глобальної перспектив реалізації особистісних стратегій.

У широкій історичній перспективі, на думку В. Курінного, існує три інстанції, стосовно яких університету постійно доводиться самовизначатися (рис. 2.1) [103]:

- влада (спершу міська, а потім і державна);
- ринок;
- церква.

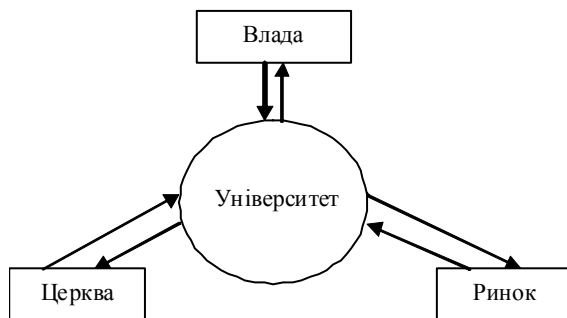

Рис. 2.1. Схема самовизначення університету, за В. Курінним

Погоджуючись із цією думкою, можна констатувати, що університет завжди повинен був знаходити ресурси автономного існування шляхом протистояння й компромісу з указаними трьома інститутами. На наш погляд, незмінно актуальною залишається проблема відносин сучасного університету як із державою, так і з ринком. Разом із цим слід зазначити, що в Україні в радянський період (1917 – 1991 рр.) дана схема не діяла, а університет не мав потреби самовизначатися по відношенню до церкви, бо її функції забрала держава, так само як і “ринок” перестав бути на цей час замовником “освітньої послуги”, відмовившись від цього на користь адміністративно-командної системи управління та партійно-господарської еліти [137].

У наш час існують поруч дві діаметрально протилежні думки щодо ролі держави в організації життя та діяльності людей, створенні їхнього довкілля.

За однією думкою, держава виступає майже єдиним організатором та регулятором суспільного життя людей, за іншою – час монопольного права держави пройшов. На наш погляд, держава – це організація політичної влади, що сприяє переважному здійсненню конкретних інтересів (класових, загальнолюдських, релігійних та ін.) у межах визначеної території, при тому що в сучасних умовах у державному управлінні більш за все повинні враховуватися індивідуальні, колективні та суспільні інтереси громадян. Інтерес до освіти є, безумовно, вторинною (або ж вищою) потребою людини. В умовах, коли держава не може забезпечити первинні потреби громадян, практично неможливо забезпечувати її контроль над державним управлінням освітою та вихованням, щобільше витратити ресурси і час на формування національної ідеї (або галузі чи конкретного навчального закладу).

Разом із тим Дж. Ст. Мілль відзначав ще в XIX ст., що “уряд не повинен проголошувати монополії на освіту як на нижчих, так і на вищих її щаблях. . . Не можна терпіти, щоб держава або *de jure*, або *de facto* мала цілковитий контроль над освітою народу. Мати такий контроль і реально здійснювати його означає бути деспотом. Хоч уряд. . . може і в багатьох випадках повинен засновувати школи та коледжі, він не повинен ані змушувати когось йти вчитися до них, ані вабити обіцянками, але й повноваження індивідів засновувати свої конкурентні навчальні заклади жодною мірою не має залежати від схвалення уряду. Було б цілком виправданим, коли б держава вимагала від усіх людей, щоб вони володіли певним обсягом знань, та аж ніяк не можна виправдати, коли вона приписує їм, як і від кого вони повинні дістати ці знання” [147, с. 642–643].

У дослідженні М. Квієка “Глобалізація і вища освіта” відзначається, що держави, по суті, неефективні за наявності глобальних ринкових сил [81, с. 107–118]. Управління національною економікою і національно-соціальною політикою стає все більш неадекватним. Міжнародні ринки капіталу функціонують поза контролем національних урядів, роль держави зведена до ролі “нічного сторожа”, що підтримує закон і порядок.

Перехід України до ринкових відносин позначається на всіх ланках, сегментах системи вищої освіти, зокрема на управлінні та його функціях. Необхідним атрибутом управління університетом є “ринковий контроль”. Виникає питання: хто буде його здійснювати? Діяльність університету за ринковою моделі підпорядковується дії вільних ринкових механізмів, а держава лише створює необхідні умови для цього, відіграючи роль регулятора, не втручаючись занадто активно в галузь вищої освіти, хоча таке втручання необхідне саме тому, що держава володіє певним економічними ресурсами, які дають змогу реалізувати освітні програми. Відповідними засобами, що зумовлюють втручання держави в діяльність університету, є інструменти:

- влади, що зберігають єдине освітнє середовище та підтримують впевненість у тому, що академічні заклади захищають національні інтереси;
- інформації, що забезпечують звітність системи вищої освіти перед громадськістю (споживачами освітніх послуг), більшу прозорість цієї системи

(адже точна інформація спрощує визначення попиту та пропозиції споживачів, стимулюючи в такий спосіб ринкові сили);

– фінансові, що пом'якшують негативний вплив ринку (наприклад, фінансування фундаментальних досліджень) і послуговують засобом мотивації та корекції діяльності закладу [137].

Незважаючи на важливість державного управління університетом питання його автономії є актуальним. Автономія у процесі реформування вищої школи надає закладам (залежно від рівня акредитації) права самостійно розробляти й затверджувати навчальні програми, запрошувати на контрактній основі викладачів та вчених (з інших закладів, регіонів, країн), визначати зміст освіти, тобто активно запроваджувати механізми академічної демократії. Академічна автономія передбачає комплекс прав і обов'язків, якими користуються працівники вищої освіти та студенти, з обов'язковою підзвітністю вищому органу управління. Згідно з принципом “академічної свободи” університети мають бути позбавленими будь-якого тиску на державному чи на міжнародному рівнях. Навпаки, саме вони повинні вказувати політичній владі шляхи розвитку суспільства, визначати цілі та методи їхнього досягнення. Зрозуміло, що “академічна свобода” не припускає анархії та повного заперечення підзвітності університету відповідним державним органам, громадськості. На нашу думку, взаємозв'язок університету з освітнім середовищем розглядається в трьох напрямках:

- униз (зв'язки зі споживачами освітніх послуг);
- угору (зв'язки з державою);
- за горизонталлю (зв'язки з іншими закладами, зокрема з університетами зарубіжних країн).

Орієнтована на ринок вища освіта має такі переваги:

- можливість більш адекватно й швидко реагувати на потреби громадськості (клієнтів);

- спроможність розроблення механізмів ринку, які підвищують ефективність, адаптивність і креативність університету;

- здатність забезпечувати різноманітність та багатоканальність джерел фінансування (витрати на галузь від держави (як єдиного джерела) перекладаються на батьків і студентів, які стають основними “вкладниками”);

- реалізація самоврядування (повноваження з прийняття рішень передаються від адміністраторів до викладачів, студентів та їхніх сімей);

- специфічність тривалої освітньої послуги (довгострокові “ринкові відносини вищої школи” (чотири-п'ять і більше років вузівського навчання) сприяють співробітництву і встановленню довіри серед партнерів та ін.).

Надання університету свободи досліджень, творчості та викладання означає серйозне обмеження повноважень державних органів управління, оскільки навчальні заклади дістають право самостійно формувати власну освітню й наукову політику. Завдяки цьому колегіальні органи управління вищою освітою (їх пов'язано з партисипативною моделлю) отримують більшу владу [Там само].

Ефективність управління вищою освітою залежить від чіткого визначення місії, основних цілей системи. До цього слід залучати: вищі органи управління, котрі встановлюють основні вимоги до кінцевого продукту системи (директивні органи); керівну систему, вимоги якої формуються у вигляді обмежень щодо якості кінцевого продукту; освітнє середовище, тобто елементи оточення, що стосуються кінцевого продукту, виступаючи споживачами або учасниками виробництва продукту; саму систему вищої освіти, яка, окрім місії, має і власні цілі, що також трансформуються у вимоги до кінцевого продукту. Стосовно місії існує широке та вузьке її розуміння [26].

У широкому розумінні, місія – це філософія, мета, суть існування підприємства. Філософія функціонування організації – це інтегрована частина управління, що дає змогу усвідомити майбутнє, керуючись наявною чи бажаною позицією, способом життя організації. Останні є основними настановами процесу мислення, інтелектуальних робіт, що зумовлюють процеси, процедури, технологію та зміст рішень.

У вузькому розумінні, місія – це сформульоване твердження відносно того, для чого або з якої причини існує організація, тобто місія розуміється як твердження, яке розкриває зміст існування організації, в якому проявляються її відмінності від її подібних. На основі місії встановлюються цілі – конкретний стан окремих характеристик організації, досягнення яких є для неї бажаним і на які спрямовується її діяльність. В університеті існує декілька рівнів управління, і тому складається ієрархія цілей у вигляді декомпозиції цілей вищого рівня в цілі нижчого рівня, що виступають засобами досягнення цілей більш високого рівня [137].

Питання визначення цілей освітньої системи є концептуальним (рис. 2.2). Тут можливі різні підходи з боку держави, суспільства, громадськості та різних організацій. З однієї точки зору, освітня система послуговує механізмом збільшення суспільної продуктивності, з іншої – дає змогу згуртувати націю. Хтось розуміє освітню систему як засіб сприяння соціальним змінам, прагнучи, щоб освітні системи забезпечили політичну стабільність, а для когось такі думки є надто утилітарними, бо на їхню думку освітні системи забезпечують головне право людини – право на освіту. Труднощі у визначенні єдиної відповіді щодо цілей освітньої системи говорять про складність проблем, які виникають перед законотворцями в галузі освітньої політики. Під час формування загальнодержавної ідеї університету зазначений дуалізм повинен реалізовуватися максимально. Саме ці вектори дають можливість здійснити позитивні зрушення у всеукраїнському масштабі.

Хто ж володіє юридичними повноваженнями стосовно визначення, встановлення цілей освітніх систем? В Україні законодавчу силу мають укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, закони, прийняті Верховною Радою України. Разом із тим необхідно визнати, що законодавчі органи встановлюють надто загальні цілі. Система державного управління освітою є вертикально розгалуженою (рис. 2.3).

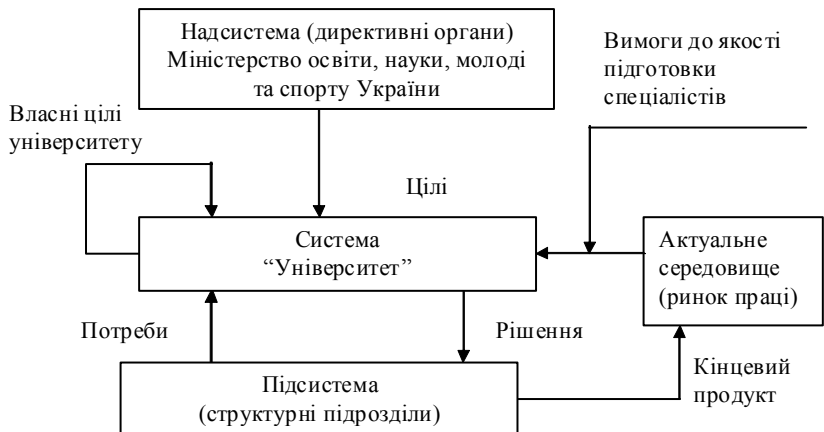

Рис. 2.2. Склад систем цілепокладання

Рис. 2.3. Система державного управління національною освітою України

Національне освітнє законодавство спирається на Конституцію України. Воно включає нормативні акти для освітніх закладів, програму Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України, бюджет освітньої системи, регулює питання професійної підготовки, діяльність приватної освіти. Зрештою, ці складові визначають, кого, як і навіщо навчати [137].

Держава як творець освітньої політики постійно зустрічає на своєму шляху педагогічні, економічні, юридичні, бюрократичні та інші проблеми, які є предметом вивчення та дослідження. Державні органи управління освітою зобов'язані проводити поточну експертизу, аналізувати проблему та знаходити засоби її розв'язання.

Державна освітня політика в умовах побудови громадянського суспільства повинна:

- мати системний характер, бути тільки комплексною та охоплювати всі сфери людської життєдіяльності;
- ґрунтуватися на власних матеріальних, фінансових, кадрових та інших ресурсах; використовувати інвестиційний потенціал Європейської спільноти та внутрішніх джерел;
- створювати умови для вирішення освітянських потреб та проблем населення;
- залучати громадськість до управління національною освітою;
- забезпечувати формування загальнолюдських та національних цінностей.

М. Вебер [22, с. 48] визначив три типи легітимного державного управління: раціональний, патріархальний та харизматичний. Стосовно цих трьох типів можна констатувати, що в державному управлінні ідеєю університету переважає раціональний тип, хоча його реалізація далека від ідеалу. Раціональність не повинна базуватися на обмеженості ресурсів і мати характер “підтримки життєздатності”, як це відбувається в українській освітянській практиці. Раціональність повинна полягати в максимальній можливості та спроможності використати ресурси галузі (університету) та їх примножити. Обов'язково йдеться про реінвестиції ресурсів університету в національний соціально-економічний комплекс. Даний тип є принципом, реалізуючи який держава сама стає конкурентоспроможною, так само як стають конкурентоспроможними громадяни (випускники університетів).

У реалізації патріархального типу спостерігаються певні суперечності. Від патріархальності власне українського університету (Острозька академія, Києво-Могилянська академія) не залишилося майже нічого. Патріархальність сучасного українського університету більше схожа на радянську патріархальність. Мається на увазі застарілість управлінських структур, стереотипні підходи до формування завдань навчального закладу, бюрократична відсутність мобільності більшості університетів.

Аналізуючи харизматичний тип легітимного державного управління, можна дійти висновку, що його реалізація відбувається локально на прикладі

декількох навчальних закладів в Україні. Серед них можна назвати відновлену Києво-Могилянську академію, класичні університети в Києві, Харкові, Львові, національні політехнічні університети та ін. Але про ідеальну модель формування цілісного портрету університету, який би сприймався на загальнонаціональному та міжнародному рівнях, на жаль, не йдеться [137].

За Ю. Старилімовим [212], державне опікування галуззю освіти можна розглядати в кількох аспектах – соціальному, політичному, правовому, соціологічному, організаційному, процесуальному, моральному. Додамо, що поряд із зазначеними можна виділити також фінансовий, економічний, культурологічний та інші аспекти державного опікування галуззю освіти. Разом із тим у державному управлінні університетом спостерігається посилення позиції державного регулювання. Це зумовлюється тим, що, по-перше, університети в Україні розвиваються в різноманітних формах власності (державні, комунальні, приватні) і говорити про їхнє пряме (безпосереднє) державне управління вже стає некоректним. По-друге, посилення децентралізації державного управління університетом дає підстави збільшувати колегіальність, корпоративність в управлінні ідеєю університету, що віддзеркалюється в багатоаспектності стратегій розвитку навчальних закладів у довгостроковій перспективі. Отже, потребують розвитку та активізації різноманітні методи державного регулювання університету, зокрема такі:

- прямі: нормативно-правові акти (закони, постанови), державні цільові комплексні програми, обсяги фінансування, державні замовлення, державні стандарти, ліцензії, квоти, ліміти;

- непрямі: фіскальна політика.

Нагороджені протягом років незалежності України досвід та аналітичний матеріал дозволяють визначити основні, найбільш концептуальні недоліки загальної системи державного управління, а саме:

- система державного управління не завжди виступає адекватною стосовно об'єкта управління;

- розвиток системи державного управління загалом відстає від розвитку системи освіти;

- у системі державного управління відбуваються не системні, а локальні зміни, що ускладнює досягнення результатів в освітній галузі.

Серед підходів до визначення поняття “управління” сучасні автори, передусім, виділяють: загальний; суб'єктно-об'єктний; функціональний; процесуальний [163, с. 9–10]. Разом із тим у сучасних умовах потребує розвитку ситуаційний підхід до визначення терміна “державне управління ідеєю університету”. Досягти системного підходу до визначення поняття державного управління ідеєю університету можна лише за умов застосування (розгляду) всіх вищезгаданих підходів.

Управління – це цілеспрямована дія на об'єкт з метою змінити його стан або поведінку у зв'язку зі зміною обставин. Американські вчені визначають

дане поняття як “працю іншими руками”, тобто управляти – це робити щонебудь руками інших. У широкому філософському розумінні, управління – це “елементарна функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження їхньої структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності” [230].

Дослідники В. Афанасьєв та А. Урсул підкреслюють: “Управління є визначеною діяльністю, яку здійснює суб’єкт системи управління стосовно об’єкта управління, з тим щоб перетворити його, забезпечити рух до заданої мети...” [4, с. 7]. Тлумачний словник з управління надає таке визначення: “Управління – це процес цілеспрямованого впливу керівної підсистеми або органу управління на керовану підсистему або об’єкт управління з метою забезпечення його ефективних функціонування та розвитку” [225, с. 180].

У найширшому плані мета управління полягає у створенні необхідних умов для реалізації мети організації. Конкретна мета:

мінімум – забезпечити оптимальне функціонування організації;

максимум – забезпечити її розвиток.

У цьому разі можна говорити про цільовий підхід.

Загальне поняття управління полягає у визначенні цілей та організації досягнення їх за допомогою необхідних та достатніх способів. Відповідно, загальна мета управління передбачає саме кінцеві результати, яких буде досягнуто в певний момент. Управління стає процесом рефлексії досягнення мети [143].

М. Мартиненко [119] до науки управління застосував методи формалізації та зобразив поняття “управління” у вигляді формули

$$Y = f(C \wedge C \wedge \Phi), \quad (2.1)$$

де Y – управління; C – цілі; C – сукупність способів досягнення мети; Φ – факт досягнення мети; \wedge – і.

Отже, управління має три суттєві ознаки: C , C , Φ .

Вираз (2.1) належить прийняти за аксіому, з якої М. Мартиненко [Там само] виводить наслідки $H1 - H3$:

$$H1: Y \neq f(C \wedge \Phi),$$

тобто без мети управління не може бути;

$$H2: Y \neq f(C \wedge C),$$

тобто без наявності сукупності відповідних засобів та способів для досягнення мети управління не здійснюється;

$$H3: Y \neq f(C \wedge \Phi),$$

тобто без наявності факту досягнення мети управління не є завершеним.

Виходячи з цих теоретичних положень суб’єкт управління повинен:

- здійснювати процес управління;
- мати здібності щодо свідомого визначення цілей;
- обирати та розробляти засоби впливу на досягнення цілей;
- володіти здібностями щодо визначення фактів досягнення цілей.

Відтак, суб'єкт управління – це керівник організації. Для досягнення цілей можна управляти процесами. У цих процесах активну роль відіграє людина, на яку завжди спрямовується процес управління, нею ж і здійснюваний. Тому людина виступає об'єктом управління.

Об'єкт управління – це керована система. Управління соціальною системою можна уявити в єдності двох підсистем:

- а) *керівної* – суб'єкта управління;
- б) *керованої* – об'єкта управління.

Взаємодію цих підсистем подано на рис. 2.4.

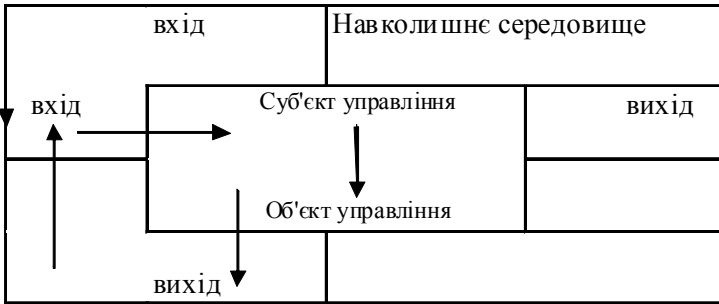

Рис. 2.4. Принципова схема управління

З погляду класичної теорії управління університет є складним об'єктом управління зі слабо формалізованою системою розроблення управлінських дій. Основним видом діяльності університету є надання освітніх послуг. При цьому виділяють три основних рівні управління (рис. 2.5):

- університету в цілому;
- факультетів;
- кафедр.

Рис. 2.5. Рівні управління освітньою діяльністю університету

Ректор університету в межах наданих йому повноважень:

– вирішує питання діяльності ВНЗ, затверджує його структуру і штатний розпис;

– видає накази і розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками і структурними підрозділами ВНЗ;

– представляє ВНЗ у державних та інших органах, відповідає за результати його діяльності перед органом управління, у підпорядкуванні якого перебуває ВНЗ;

– є розпорядником майна і коштів;

– виконує кошторис, укладає угоди, дає доручення, відкриває банківські рахунки;

– приймає на роботу та звільняє з роботи працівників;

– забезпечує охорону праці, дотримання законності та порядку;

– визначає функціональні обов'язки працівників

– формує контингент осіб, які навчаються у ВНЗ;

– відраховує та поновлює на навчання осіб, які навчаються у ВНЗ;

– контролює виконання навчальних планів і програм;

– контролює дотримання всіма підрозділами штатно-фінансової дисципліни;

– забезпечує дотримання службової та державної таємниці;

– здійснює контроль якості роботи викладачів, організації навчально-виховної та культурно-масової роботи, стану фізичного виховання і здоров'я, організовує побутове обслуговування учасників навчально-виховного процесу та інших працівників ВНЗ;

– разом із профспілковими організаціями подає на затвердження вищому колегіальному органу громадського самоврядування ВНЗ правила внутрішнього розпорядку та колективний договір і після затвердження підписує його [137].

Зазначимо також, що керівник ВНЗ:

– відповідає за провадження освітньої діяльності у ВНЗ, за результати фінансово-господарської діяльності, стан і збереження будівель та іншого майна;

– для вирішення основних питань діяльності відповідно до статуту створює робочі та дорадчі органи, а також визначає їхні повноваження;

– щорічно звітує перед власником (власниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою) та вищим колегіальним органом громадського самоврядування ВНЗ;

– відповідно до статуту може делегувати частину своїх повноважень своїм заступникам та керівникам структурних підрозділів [181].

Ефективність функціонування системи управління університетом зумовлюється багатьма факторами, серед яких особливо слід відзначити суб'єкт-об'єктні взаємозв'язки. Процес державного управління університетом відбувається як діалектична взаємодія між його суб'єктом і об'єктом на основі прямих і зворотних зв'язків, що встановлюються між ними. Так, університет

як об'єкт управління не лише активно впливає на характер діяльності та структуру суб'єкта управління, а й визначає організаційну побудову всієї системи управління. У свою чергу, суб'єкт управління університетом, якого наділено правами приймати рішення і перетворювати їх на вимоги, обов'язкові для виконання об'єктом, впливає на цей об'єкт. Отже, процес державного управління зводиться до опосередкованої взаємодії суб'єкта та об'єкта, які в результаті такої взаємодії набувають нових якостей [137].

2.2. Сутність і місце університету як соціальної організації

Входження всього українського суспільства і галузі освіти зокрема до світового інформаційного та освітнього середовища супроводжується не лише кризою застарілих галузевих структур державного управління, а й актуалізацією ідеї університету як однієї з можливостей реалізації національної ідеї в Україні. Ці процеси характеризуються докорінними якісними змінами:

- у стратегічних напрямках розвитку системи вищої освіти;
- розробленні ідеї університету як складової соціально орієнтованого сучасного суспільства;
- моделюванні змістової складової збереження культурної спадщини Українського народу через університет як інструмент реалізації державної освітньої та культурно-просвітницької політики.

Для сучасного етапу розвитку українського суспільства та університету як частини цього суспільства характерні суперечності:

- між метою освіти нації та завданням саме національної освіти, що полягає у вирішенні питання, в який спосіб університет здатний виконувати функцію легітимації знання саме як національний університет, а не навчальний заклад, індиферентний щодо завдань самоствердження певної нації;
- потребою організувати в університеті процес освіти “протягом життя” за збереження академічних традицій та неможливістю розвитку університету без залучення ідей оновлення змісту університетської діяльності в усіх її проявах (організаційному, методичному, науковому, фінансово-економічному, змістовому та ін.);
- утриманням балансу між зовнішнім тиском суспільства на університет та збереженням внутрішніх академічних цінностей під час реалізації ідеї університету ХХІ ст. в українській державноуправлінській та освітянській практиці [121].

Університет та ідея університету повинні стати предметом дослідження для представників науки державного управління з метою нагромадження емпіричних і теоретичних знань з історії та теорії державного управління у свідомості наукових, науково-педагогічних, інженерно-технічних працівників, представників громадськості, владної та політичної еліти, широких верств населення.

Формування цілей для науки державного управління полягає в розкритті сутності та місця університету як соціальної та культурологічної організації в системі взаємозв'язків та взаємодій в економічному, інституційному, інформаційному та часовому просторах.

Вирішуючи поставлене завдання, слід використовувати поєднання макрота мікроекономічного підходів, у результаті чого з'являється можливість синтезувати модель університету і здійснити аналіз формування конкурентної бази для його ефективної роботи. Теоретичною та методологічною основою дослідження можуть бути фундаментальні концепції, подані у працях українських та зарубіжних вчених, які реалізують неокласичний, кейнсіанський, інституційний та еволюційний підходи до аналізу соціально-економічних реалій, враховуючи постмодерністську інтерпретацію, а також нова політична економія у вітчизняній інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що ідея університету (університетського комплексу) як соціального та освітянського культурологічного утворення, що здійснює діяльність у галузях освіти, науки та культурного забезпечення соціальних взаємозв'язків, посідає особливе місце в науці. Окремі частини реалізації ідеї університету лежать у площині філософії, історії філософії, історії розвитку науки і техніки, всесвітньої історії, історії України. Але залишаються невирішеними завдання суттєвого підвищення ефективності реалізації ідеї університету в контексті формування державної політики в галузі освіти і науки, формування нової, відповідної сучасному рівню національної інноваційної освітньої системи, і їх неможливо розв'язати без усвідомлення значення університету та окреслення основних напрямків його трансформацій з урахуванням реального стану і перспектив розвитку.

Нова економіка як економіка знань, сучасний стан державного управління та інформації потребують усвідомлення закономірностей, що виникали у процесі розвитку університету як інституції. Потребують передбачення специфічні особливості змін ідеї університету в сучасному суспільстві. Треба зосередити увагу на найзначніших зв'язках і відносинах в українських університетах, на їхньому зовнішньому середовищі та опрацювати відповідні рекомендації, які б впливали з можливих сценаріїв розвитку ідеї університету. Зростання інтелектуальної складової серед факторів виробництва в XXI ст. по-новому репрезентує ідею, роль і місце університету в суспільстві, його функції в національній економіці України і, відповідно, його оцінку як соціокультурної, культурно-просвітницької, соціально-економічної організації [121].

З хвилею демократичних процесів до українських університетів прийшло таке негативне явище, як недисциплінованість серед професорсько-викладацького складу та серед студентів. Це серйозна проблема сьогодення. Організованість, поділ праці повинні в сучасних умовах стати рисами університетського життя, і на це педагоги, державні службовці, науковці

повинні звертати увагу. Свобода не є для суб'єктів навчально-виховного процесу всюдозволеністю.

Наукова та управлінська еліта, тобто професорсько-викладацький склад українських університетів, втратила риси високої самосвідомості, впевненості у власних силах, що знівельовало в навчальних закладах сформований за радянських часів “академічний дух”. Відсутність такого духу, нехтування ним негативно впливає на активізацію наукової творчості та руйнує в навчальному закладі атмосферу прогресу й розвитку.

Український народ, як нація, котра є молодішою за термінами формування власної держави, повинен розвивати український університет як компенсаційний феномен можливостей людини [154, с. 5–7]. Наздогнати та випередити економічно розвинені країни можна за рахунок національно-культурного та освітнього напрямків діяльності держави.

Державна влада повинна враховувати той факт, що в університетському середовищі України панує принцип “соціального дарвінізму”. Вчений, менеджер від освіти змушені пристосовуватися та виживати в умовах агресивного середовища й конкуренції. Разом із тим принцип ринкової економіки, який би дозволяв найкращому вченому або найкращому лекторові отримати гідну заробітну плату в Україні, не тільки не сформувався, але й з певною періодичністю руйнується через зменшення державного фінансування.

Усвідомлення існування традиції українського університету є складовою формування його ідеї. Обов'язок університету – слугувати здобуванню та переданню знань від людини до людини в межах наукових шкіл [15; 23; 45; 49]. Слово “здобування” містить у собі значення копіткої праці, боротьби за честь отримати диплом і аж ніяк не передбачає його “придбання” чи то “стояння за дипломом у черзі”. Університет визначається як “місце безкомпромісного пошуку правди”, де не повинно існувати табу для обговорення та наукового дослідження. Проте сьогодні політична та корпоративна заангажованість українського університетського середовища зростає з астрономічною швидкістю. Реальність сучасного українського університету в останні роки перетворилася на “суцільне табу”, яке зростає.

Професорсько-викладацькі колективи знаходяться в постійній “гонитві” за інформатизацією та розвитком дистанційної освіти, що перетворюються на негативні наслідки захоплення таким явищем, як авангардизм [2, с. 9; 17; 18; 20; 33]. Університет, в основі якого повинно бути логічно закладено універсальність, стає вузько спрямованим, спеціалізованим. Ідею університету пов'язано з ідеями прогресу. Прогрес, у свою чергу, не повинен бути позбавлений сенсу та управління. Саме управління, або ж керованості, не вистачає українським університетам. Але чи стануть університети керованими після їхнього укрупнення, що зветься “оптимізацією”? На наш погляд, потребують реформування підходи до управління системою навчальних закладів, а не сама освітня система.

Інформаційний та навчальний масив сучасного фахівця став безмежним, сучасній людині його буває не під силу опанувати [222, с. 153–161]. Крім того, що цей освітній простір став завеликий для усвідомлення, він досить різноманітний. У цих умовах ті однолінійні або ж одноманітні завдання, що пропонуються в сучасних навчально-педагогічних або методичних умовах залишаються примітивними. В університетському середовищі вони повинні бути замінені на проблемні завдання з безліччю відповідей. Саме в такий спосіб в університеті підтримуватимуться нестандартність та оригінальність мислення. Креативність та науковий пошук можуть, у свою чергу, давати поштовх для збереження та розвитку культурної спадщини в Україні.

На межі ХХ та ХХІ ст. університет як універсальна установа був покликаний підготувати універсального фахівця [245]. Соціалізація розумілася як уміння займати своє місце в суспільстві, при цьому мали враховуватися та реалізовуватися всі ролі людини. Університет повинен був подбати про підготовку та виховання: а) громадянина; б) фахівця; г) культурної людини; д) економічно активної особи; е) науковця-дослідника; ж) члена соціуму; з) члена родини; і) патріота й ін.

У реальності відбулося те, що ці складові “примусової соціалізації” у ХХІ ст. не дають людині можливості створювати свій світ. Те, що для випускника університету було природним і універсальним, має локальний або ж історичний характер. Певною мірою ми дивуємося, що випускники українських університетів і талановиті науковці виїздять за кордон. Але можна стверджувати, що в українських університетах вчили їх не жити та працювати в нашому суспільстві, де не існує правил гри, а в суспільстві ринковому та “цивілізованому”, з позицій США та ЄС [11; 16; 40; 65; 172; 187; 232]. В Україні немає чітких правил гри, немає чітких критеріїв, форм та можливостей соціалізації. Тому спеціаліст прагне реалізувати свою соціальну діяльність у межах іншої країни.

В університетському середовищі України не сформувалася толерантність щодо будь-яких відмінностей і особливостей студентів. Натомість сформувалася толерантна байдужість до небажання й невміння вчитися. Нахабна всездозволеність студентського середовища, помножена на матеріальну залежність університету від коштів, сплачуваних студентами-контрактниками, винищують у навчальних закладах принцип “здорового глузду”. Сучасна українська педагогічна теорія повинна базуватися на “особливостях суб’єктів навчальної діяльності”, а не на “виживанні” навчального закладу завдяки особливому “квазііндивідуальному” ставленню до слухачів, які, крім отримання документа про освіту, не ставлять перед собою іншої мети [9; 18].

Університет, як і весь світ, є різноманітним за своєю природою. Намагання держави зробити університети в Україні уніфікованими не йде на користь цій інституції. І те, що ті або інші навчальні заклади в Україні є

унікальними, то ніяк не прояв розбіжності в стандартах освіти, а реакція університетів на виклики суспільства в епоху постмодерну. Тому держава повинна не руйнувати цю унікальність, а розвивати її [57; 62; 72; 93].

Плюралізм стилів життя і субкультур в університетському колективі не знаходить розуміння у професорсько-викладацького складу [104, с. 33–37]. Нинішня університетська реальність, що базується на сучасно трансформованих цінностях, підвищує роль студентського середовища в напрямках діяльності університету. На жаль, в українських університетах серед викладачів не склалося атмосфери відмови від інтелектуалізму, енциклопедизму і традиційних форм навчання, що саме й створює “провалля” між свідомістю студентів та професорів. Викладач і професор у сучасному університеті повинен бути відкритим для отримання суспільної практики тих, хто навчається (молодіжна субкультура, сленг, поєднання навчання з роботою не тільки на заочній та вечірній, а й на денній формі навчання). Економічна криза та відсутність в університетів коштів призвели до того, що виховну роботу в університетах зведено до мінімуму.

Сучасне життя вимагає від університету розвитку мультикультурної освіти, що базується на діалозі культур, пропаганді гендерної рівності. В університетському середовищі відбувається трансформація авторитету викладача. Викладач уже не є втіленням знання та істини [147, с. 642–643]. Людина в сучасному українському університеті втрачає свій беззаперечний інституційний авторитет і перестає бути наставником. У таких умовах єдиною можливістю реальної педагогічної діяльності є створення умов “освітнього діалогу”. Викладач повинен, перш за все, знайти свій шлях у цьому суспільстві, сам досягти успіху та показати цю можливість вихованцям. Коли ж професорсько-викладацький склад не може вирішити власних проблем, виникає сумнів, чи можуть такі викладачі чогось навчити.

Водночас, привертає увагу те, що сучасний університет як частина системи освіти зазнає дуже сильного впливу постмодерністської ситуації в глобальному соціальному середовищі [149]. Необхідно усвідомити, що в сучасних умовах потрібно відмовитися від обмеження свободи та примусової соціалізації. Викладач не може також нав’язувати студентам єдиний спосіб бачення дійсності або виконання тієї чи іншої роботи. Проте, на нашу думку, значно більша за розумні межі свобода викладачів і студентів в університетах може завдавати руйнування університету як інституції.

Стан глобального суспільства трансформується, відповідно змінюються і принципи державного управління освітою. Їх стало більше, вони стали більш різноманітними. До того ж, подеколи вони мають протилежний характер, як, наприклад, централізація та децентралізація. Разом із тим протилежні принципи розвитку університетів не заперечують одне одного й можуть співіснувати. Сучасні умови не можуть забезпечуватися одноманітними та стійкими категоріями, отже, принципи теж трансформуються.

У педагогічних принципах у сучасній університетській практиці слід користуватися відмовою від ідеології диктату, коли це стосується світогляду студента. Університет на повинен більше формувати людину із заданими властивостями. Радше за все, університет у сучасному світі покликаний сформувати людину, яка вміє змінюватися, – людину можливостей.

Університет є просвітницькою, соціальною, соціокультурною, соціально-економічною організацією, і розроблення його ідеї передбачає врахування ідеї класичного університету, ідеї національного університету, ідеї університету в умовах крос-культурних взаємодій, а також ідеї університету як інтелектуально-майнового комплексу. Тут слід брати до уваги не тільки майнові й немайнові активи, але й інші складові, які базуються на економічних відносинах у суспільстві та в конкретному інституціональному середовищі. Розроблення теорії оцінки університету з урахуванням нових факторів та явищ і віддзеркалює перехід від традиційних ретроспективних оцінок до врахування перспективних результатів функціонування ВНЗ в економічному середовищі та дозволяє визначити напрямки вдосконалення цього основного суб'єкта освіти і науки.

Університет в його функціональній специфічній визначеності повинно розглядати як основну ланку освітньої, наукової та культурно-інформаційної діяльності, як головний фактор довгострокового піднесення суспільного виробництва, зростання продуктивності праці, покращення використання трудових ресурсів і, в підсумку, зміцнення соціально-економічних основ суспільства. Будуючи концепцію університету як соціальної та культурологічної організації, слід використовувати принцип додатковості, який робить можливим поєднання різних методологічних підходів з метою вибору найбільш раціонального та формування повного наукового уявлення про даний предмет [36].

Вирішуючи поставлені завдання, слід звернути увагу на загальнонаукові методи пізнання соціально-економічних явищ та процесів (діалектичний, системно-функціональний, комплексний, інституційний, функціональний), а також спеціальні методи досліджень (інструментальний, стратегічного планування та прогнозування, статистичного аналізу, експертних оцінок, фінансовий, інвестиційний).

Ще на початку своєї появи (XI-XII ст.) університети, наприклад Болонья, існували як суспільна форма, заклад, що виконує, насамперед, функцію легітимації науковців та знання. Легітимація [латин. *Legitimus* – законний] – визнання або підтвердження законності будь-якого права, повноваження (наприклад, у праві західних країн – посвідчення особи, визнання законності прав та ін. [202, с. 281]. Тож, під легітимацією ми розуміємо не тільки юридичне визнання університету як *Universitas* (у тогочасній Болоньї студентська організація – *universitas*, тобто корпорація, гільдія, що отримала від міста хартію, яка давала студентській громаді права певного стану середньовічного міста).

На думку М. Поповича, термін *universitas* належить до римського права і означає корпоративну форму власності: середньовічні європейські університети використовували римські правові поняття, але, на думку цього автора, навчальна корпорація ближча за своєю сутністю до так званого братства, як і цехова. Школярі – це немовби ремісничі учні, бакалаври – підмайстри, магістри – майстри, доктори – старші майстри. Тогочасні університети склалися з чотирьох факультетів: одного підготовчого (вільних мистецтв, де викладалося сім шляхетних наук, тобто тривіум і квадривіум) та трьох вищих – медицина, право, теологія. За рівнем вільних мистецтв на першому місці стояла Сорбонна, найкращих фахівців з права навчали в Болоньї, медицини – в університеті Салерно, а взагалі, за правилами учнівства, для завершення навчання, уже після отримання ступеня магістра у своєму університеті, “годилося” повчитися в кількох поважних навчальних закладах [178, с. 171].

Наведена думка М. Поповича частково збігається з поглядами О. Койре, який говорить, що у формі університетів набувала суспільної значущості або легітимації наука, наукове знання (*espiste, scientia*), хоча це й відбувалося у світоглядному горизонті теології. Тобто від самого початку університет послуговував суспільною формою легітимації не тільки стану людей, яким церква довіряла місію викладання та навчання щодо істин одкровення та знань, але й науки як системи раціональних доведень, публічних обґрунтувань тощо. Вивільнення університету з-під опіки церкви, заміна теологічної схоластики світською освітою простежується і в XIX ст. в поглядах українських і російських вчених, коли йдеться не про середньовічний, а про новочасовий термін Просвітництва (у значенні освіти в Новий час). На початку доби модерну трансформується зміст легітимаційної функції університету щодо національної культури [Там само].

Саме тому можна розглядати постать відомого просвітителя й архимандрита Києво-Печерської лаври Петра Могили як одного з фундаторів університетського руху в Європі. Попри те, що він був ревнителем православ'я, і саме його заслугою стало те, що за допомогою козаків вдалося відстояти в греко-католиків київські святині – Софійський собор, Києво-Печерську лавру, цей діяч вів пропаганду нових віянь в українській культурі, завдяки йому було засновано Києво-Могилянську академію. Спочатку це була школа при Києво-Печерській лаврі, яку через рік було об'єднано з Київською братською школою і названо Києво-Могилянською колегією (з 1701 р. – Київська академія). Цей навчальний заклад, зберігаючи національні традиції шкіл України, прийняв програму і методи західноєвропейських університетів. Викладання велося латинською мовою. Вивчалось сім вільних наук: граматику, риторику, поезику, філософію, математику, астрономію і музику; курс навчання в академії тривав 12 років [121].

Київський колегіум під час його створення мав сім класів (шкіл) – підготовчий (елементарний), три молодших (нижчих) і три старших (вищих).

У підготовчому і нижчих класах вивчалось, перш за все, церковнослов'янську, книжкову українську, а також польську, латинську і грецьку мови. Пізніше до програми увійшло вивчення західноєвропейських мов. У старших класах вивчали поетику, риторичку, філософію та богослов'я. Крім цього, у колеґіумі викладалось арифметику, геометрію, астрономію, музику. Учні одержували також широкі систематичні знання і з інших предметів, зокрема з історії та географії. Низку предметів, зокрема курси поетики, риторички і філософії, читалось латинською мовою.

За рівнем викладання, обсягом і глибиною одержуваних знань колеґіум був близький до польських католицьких і західноєвропейських університетів та академій. У ньому було зібрано найкращі педагогічні сили, викладали видатні вчені та громадські діячі.

Разом із юридичною легітимацією студентської та викладацької громади як суспільної верстви отримує суспільне визнання *studium general* – загальна освіта [14, с. 137–139]. У даному контексті важливо розглянути зв'язок ідеї університету з ідеєю нації. З періоду кінця XVII – початку XIX ст. (після Великої французької революції) легітимаційна функція університету збігається з європейським утвердженням нації як народної спільноти. Так, “загальнонародна” держава мусить створювати (у той час замість церковної та корпоративної систем керування) адміністративну та професійну еліту, що необхідна для керівництва державними інститутами, потрібними для стабільності та розвитку держави.

На межі XX та XXI ст. створення університету “Києво-Могилянська академія” унаочнює потребу та необхідність підготовки для держави спеціалістів, які будуть здатні поставити цю державу на шлях стабільності й розвитку. Через історичне усвідомлення й осмислення такої суспільної потреби, як надання системі вищої освіти світського, громадянського характеру, державне управління освітою набрало форми загального суспільного проекту, тобто принципово нової (модерної) ідеї університету. Ця ідея, безумовно, не є новоствореною. Вона, наприклад, реалізовувалась ще В. фон Гумбольдтом і полягала в розбудові ідеї нації через ідею розбудови держави, освіти тощо. У творах В. фон Гумбольдта відтворюється духовна атмосфера того часу. Але в них і здійснюється спроба розглянути націю з позиції емансипації та свободи. На думку Гумбольдта, нація є народна спільнота, яка прийшла до самоусвідомлення шляхом освіти, знання. Просвітницька ідея емансипації народу через знання лежить в основі проекту університету Гумбольдта. Збіг ідеї університету та ідеї нації простежуємо і в поглядах Ж.-Ф. Ліотара, у розкритті ним легітимаційної функції університету для наукового знання. Цей автор зупиняє свою увагу на потенційній двозначності мети університету: перше – знання, друге – наука. Так само, як у В. фон Гумбольдта, на відміну від вузьконаціоналістичного проекту Ф. Шлейєрмахера, за Ліотаром, метою університетської вищої

освіти є “набуття знання заради самого знання”, “науки заради самої науки”. При цьому ідея просвітницької діяльності заради нації, людей не відходить (не відсувається) на другорядне місце, тим паче не зникає взагалі.

Своїми “Промовами до німецької нації” Й. Г. Фіхте допомагає з’ясувати дуже “спеціалізоване” гасло В. фон Гумбольдта щодо мети університетської вищої освіти. У сьомій промові Фіхте говорить про німецьку націю, “яка вважає себе народом *par excellence*”, тобто національний німецький принцип ним розглядається як універсальний національний (і, крім того, філософський) принцип думки суспільного буття [43, с. 55]. Інакше кажучи, місія або мета спеціально обраної, саме німецької, нації у Й. Г. Фіхте збігається з метою утвердження універсальних принципів емансипації людства взагалі. Дана ідея отримала розвиток також у працях Г. В. Ф. Гегеля та К. Маркса [118], які пропонували визволення людства через ідею визволення пролетаріату, його освіти. До того ж закликав В. Ульянов (Ленін) своєю відомою фразою: “Вчитися, вчитися і ще раз вчитися...”. Тому в Гумбольдта головною метою університету є “духовне та моральне навчання нації”. Проте для утвердження нації замало національно індиферентного, загального або університетського навчання. Гумбольдт сам підкреслює, що для цього потрібно не лише навчатися, але й тренувати “характер діяльності”. Отже, можна дійти висновку, що існує *потенційна суперечність між метою освіти нації та завданням саме національної освіти*. Відповідно, можна поставити запитання: “В який спосіб університет здатний виконувати легітимаційну функцію щодо знання як саме національний університет, а не навчальний заклад індиферентного типу для завдань навчання й самоствердження певної нації?”.

З цієї точки зору погляньмо на історичні паралелі традицій української вищої освіти. У документах, методичних матеріалах, наказах, листах Міністерства освіти і науки (МОН) України¹ перших років існування сучасної незалежної держави ідея освіти, як, насамперед, національного виховання, національної просвіти (в особливому значенні як системи просвітницьких, українських товариств), формування патріотизму, усвідомлення національної ідеї тощо, була, безперечно, провідною. Найяскравіший приклад – розповсюдження МОН України в 1993 р. навчальної програми з “Наукового націоналізму” (курс політичної культури) [17]. У сучасних умовах трансформації вищої освіти в Україні, особливо в її гуманітарній частині, зустрічаються такі визначення її ролі: “патріотична та державотворча спрямованість гуманітарного знання”, “підготовка кадрів до національного виховання” (згадаймо В. фон Гумбольдта: тренування характеру та дій тощо).

Ідея, у сучасному розумінні, національної легітимації вищої освіти, а відповідно, й емансипації українського суспільства через знання не є новою в історії України. Ще наприкінці XVI ст. в оточенні князя Острозького в колі засновників Острозької академії виникає ідея створення “академії

¹Нинішнє Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

православної”, яка також мала риси “тяжіння до протестантизму”, до латини; що в церковних колах було розцінене як протистояння “чистому”, тобто московському, православ’ю. Дана течія просвітників, за свідченням Г. Флоревського, знаходиться в полоні західної просвітницької ідеї та відривається від засад східних джерел християнства [238, с. 33–56]. Разом із тим перше поєднання емансипації та сили знання є “відгуком про свободу думки, про внутрішню силу, що притаманна думці” і виникає в межах першого українського, східнослов’янського університету, заснованого Петром Могилою [63, с. 58]. Тобто від самого початку його створення український університет містить у собі потенціал національної легітимації науки, а відповідно, і легітимації особливого суспільного буття тієї соціальної спільноти, яка локально утворилася поблизу навчального закладу та на основі якої цей навчальний заклад було утворено. Звичайно, констатувати, що це було легітимацією української нації через освіту, ще не можна, бо то був факт створення лише одного університету, тому можна говорити про утворення тільки витоків національної ідеї університету або ж першого такого аналогу. Проте для нашого дослідження вони набувають найактуальнішого значення з погляду на легітимаційну функцію університету.

Національна версія університету досить вдало розкривається, наприклад, у поглядах М. Гайдегера. Він розвиває думку про національно-легітимаційну функцію університету і базує її на протиставленні сучасній просвітницькій ідеї вищої освіти. Але ці погляди знайшли практичне та теоретичне втілення в поведінці та роздумах М. Гайдегера за часів його праці на посаді ректора університету у Фрайзбурзі (1933 – 1934). Безумовно, погляди М. Гайдегера не є однозначними з позиції його співробітництва з націонал-соціалістичною партією. Їх можна оцінювати як практичне продовження філософських поглядів вченого, що склалися за відповідних суспільних обставин. Одним із підтверджень цієї думки може бути відома промова М. Гайдегера “Самоствердження німецького університету”, яку було проголошено під час урочистого вступу на посаду ректора університету у Фрайбурзі (27 травня 1933 р.). У цій промові говориться: “Німецький університет – це для нас та вища школа, що на основі науки й через посередництво науки бере на виховання... провідників та хранителів долі німецького народу” [242]. Це, за М. Гайдегером 1933 р., справжня наука, що докорінно за своєю сутністю відрізняється від науки Просвітництва, науки “доби наукової картини світу”.

Цим самим М. Гайдегер намагається замінити ідеал універсальної емансипації людей через наукове знання в його об’єктивно-природничому вигляді науки Нового часу нормами та ідеалами національної (націократичної) “емансипації” через специфічне – герменевтичне, онтологічне – знання. На його думку, “наука та німецька доля – вони мають запанувати водночас”. Але, разом із тим, у цих висловлюваннях Гайдегера йдеться не стільки про національну емансипацію (визволення “від”), скільки про утвердження нації та університету через “трудова повинність”, “військову повинність”, “слугування знанню”, про долю, “духовний світ” народу.

У подальшому ідея про націократичну легітимацію університетської освіти (так звана “ідея німецької науки”) практично себе не виправдала. По-перше, можна стверджувати, що післявоєнна наука в Німеччині, у тому числі й філософія, орієнтувалася на модерний, просвітницький тип раціональності (навіть, якщо йдеться про постмодерн у філософії гуманітарного напрямку), наприклад, та філософська методологія *Geisteswissenschaften*, що розвивається у працях представників Франкфуртської школи Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, О. Хьоффе та ін. По-друге, університетська освіта набула інтернаціональної форми, мета якої, передусім, надавати універсальне, об’єктивне знання про природу та суспільство. Чи означає це, що ідея емансипації окремої нації, тобто ідея легітимації національного самоствердження й самовизначення за допомогою університету, є повністю вичерпаною?

Для української науки, як для філософії, так і для державного управління, це питання на початку ХХІ ст. залишається одним із принципових. З точки зору вищезазначених проблем і питань, система вищої освіти України в сучасних умовах знаходиться на роздоріжжі. Щодо змістовного спрямування національної освіти можна спостерігати певні дуалізм, різноспрямованість змістовних векторів. Відповідно до програмних документів Міністерства науки, освіти, молоді та спорту України головною метою національної освіти, і університету як її центральної ланки, є формування національної легітимації та самолегітимації, політичної легітимації. Позаяк університет можна вважати формою суспільної легітимації самого знання, науки, то мета виховання та формування людини-українця набуває втілення у викладанні та навчанні відповідних дисциплін. Говорити сьогодні про націєтворчу сутність системи вищої освіти взагалі та університету зокрема можна, як свідчить теоретичний і практичний досвід розвитку модерної ідеї університету, лише в перспективі легітимації через знання, наукове знання в традиційному, не гайдєгерівському розумінні. Якщо взято за мету утвердити певну націю, українську національну ідею через систему вищої освіти в найвищому – науковому – сенсі, то це може бути втілено в систему того фахового знання, що дисциплінарно викладається в університеті, вищій школі. Тому національне самоствердження можливе лише засобами збільшення викладання наукових, а не пропагандистських, дисциплін – “Українська мова”, “Історія України”, “Історія української культури”, “Народознавство”. Також одним із легальних способів легітимації національного в університетах є впровадження національної мови.

Узагалі, становлення та розвиток української державницької ідеї, по суті, українського традиціоналізму (консерватизму) триває з періоду княжої доби. Цей духовно-інтелектуальний процес так чи інакше надзвичайно складний, як і створення системи державного управління чи становлення національних традицій.

Традиція (від латин. *tradition* – передання) – це передавання життєтворчих процесів у духовній та соціальній сферах. Традиція виявляється й діє як певна

генетична сутність у формі живого психологічного механізму звичаїв та обрядів, духовних заповітів, моральних законів та інших форм духовно-соціального досвіду багатьох поколінь народу. Народні традиції – продукт колективної самосвідомості моральної спільності етносу. Традиція за своїми основними механізмами культурної еволюції безперервно поєднується з першими початками культурного життя та природної релігійності та є однією зі складових культури національної спільноти.

Українська державницька ідея має джерельну основу в традиціях ще докняжої доби, простежуючись у “Велесовій книзі”, яка увібрала в себе природність язичницького світогляду, і правовому досвіду вічного самоврядування Київської Русі, що базувався на “Руській правді” Ярослава Мудрого.

2.3. Елітотворча функція університету

Ідея університету містить у собі цілісний соціокультурний образ, який включає історично зумовлені принципи, функції та цілі розвитку університету. Ця ідея, введена В. фон Гумбольдтом два століття тому, виявилася достатньо точним і містким поняттям, яке дотепер не втратило своєї теоретичної та практичної значущості. Спочатку університет розглядався як джерело національного виховання. Класики ідеї університету (В. фон Гумбольдт, Ф. Шеллінг, Ф. Шлейєрмахер) вважали, що в університеті зосереджено етичну культуру нації [64].

Досліджуючи історію розвитку “ідеї університету”, Ю. Габермас зазначив, що духовне виховання досягається завдяки “тоталізуючій силі науки”, її “культуротворчій потужності”, в якій відбивається в концентрованому вигляді вся “світожиттєва реальність” в її цілісності [241, с. 11].

До початку XIX ст. склалося таке уявлення про виховні можливості університету: наука має могутній духовно-етичний потенціал, оскільки дає імпульс до розвитку розуму, а саме в розумі закладено високу етичну силу. Піднесення до абсолютної істини відкриває шлях для розвитку індивідуальності.

Унаслідок такого розуміння цілком логічною є вимога єдності навчання й дослідження. Саме в навчанні за допомогою дослідження філософ-гуманіст В. фон Гумбольдт (1767 – 1835) вбачає головну суть університету. При цьому він підкреслює, що продуктивне здійснення такої високої місії можливе тільки в умовах автономії університету і функціональної самостійності науки як системи.

Отже, філософи кінця XVIII – початку XIX ст. розглядали освіту і виховання як єдиний процес розвитку розуму. Необхідною умовою розвитку розуму є свобода пошуку істини. Зберегти таке становище можливо в разі автономії університету, що, по суті, й обстоюють усі ідеологи ідеї університету,

прагнучи зберегти статус, який тривалий час мав університет, – статус держави в державі.

У XIX ст. картина дещо змінюється. У відповідь на потреби промислового виробництва одержує розвиток вища професійна школа. Природно, постає питання про місце і статус університету.

У цей період закріплюється ідея елітарної спрямованості університетів. Виразником цієї ідеї стає вихованець Оксфорда англійський теолог, педагог-теоретик Дж. Г. Ньюмен (1801 – 1890). Він пише про університет: “...людська діяльність... не може мати мети більш високої та шляхетної, ніж створення університету”; “[університет] обіймає вищі прояви людської думки, безкрайні простори людських досліджень” [158]. Кінцеву, вищу мету університету як соціального інституту Ньюмен бачить у тому, щоб “забезпечити розвиток всіх галузей знання, всіх способів мислити, створених людським розумом” [Там само].

Отже, Дж. Г. Ньюмен намагається зберегти в громадській думці ставлення до університету як до відособленого від суспільства інституту, який виконує високу соціальну місію – виховує інтелектуальну еліту. На відміну від своїх попередників, він говорить не про розвиток розуму засобами науки, а про виховання інтелектуалів через залучення до різнобічного знання. Він доводить, що виконати таку місію не в змозі жоден навчальний заклад, окрім університету. Надзвичайне значення Дж. Г. Ньюмен надає особистості викладачів університету, називаючи їх “Пророками Істини”. Виховний ефект має обмін знаннями між вчителем і учнем, спрямований на пошук істини.

На початку XX ст. в умовах ринкових відносин стало неможливим підтримувати для університету статус “держави в державі”. Університет повинен був відповідати вимогам економічної доцільності. Знання почали розглядати як товар, науку – як “побічний продукт виробничого процесу” [24, с. 352].

Один з яскравих мислителів цього періоду – американський економіст і соціолог Т. Веблен (1857 – 1929) значення освіти бачить у тому, щоб сприяти “більш легкому пристосуванню до нинішньої економічної ситуації” [Там само, с. 356]. Університет, згідно з теорією Т. Веблена, повинен вбудовуватися в соціально-економічну структуру суспільства і виховувати особу, здатну адаптуватися в сучасній соціальній системі.

Ідею нерозривного зв’язку університету з життям сучасного суспільства підтримує також М. Вебер, один із провідних західних соціологів (1864 – 1920). Особистість, на його думку, повинна “відповідати “вимозі дня” – як по-людськи, так і професійно” [21, с. 735]. Неодмінною умовою розвитку особистості є об’єктивні знання.

Видатний німецький і британський філософ і соціолог К. Манхейм (1893 – 1947) теж висловлюється в річищі загальної ідеї виховання “для життя в суспільстві, що існує” [119, с. 465]. Але, побачивши силу впливу на народ

ідей фашизму, він йде далі за своїх сучасників і виступає проти нейтральної позиції академічної науки. Він пише, що тільки “войовнича демократія може виграти справжню війну, яка, кінець кінцем, є війною ідей” [117, с. 474].

Освіта, за К. Манхеймом, – це, по суті, “недогматичний тренінг розуму, що дозволяє людині підноситися над подіями, а не сліпо підкорятися їхньому перебігу” [Там само, с. 466]. Вчений вважає, що лише освічений розум у змозі побачити істину. Не милування абстрактною істиною повинен виховувати університет, а соціально активну особу, здатну обстоювати свої позиції на основі чіткого розуміння суті того, що відбувається в суспільстві.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що “ідея університету” на початку ХХ ст. отримала новий напрям розвитку. Університет розглядається як соціальний інститут, який нерозривно пов’язано з економікою і який повинен відповідати особливостям ринкового виробництва. Усе це приводить до раціоналізації університетської освіти й вимагає виховання особи, здатної не просто адаптуватися, а активно взаємодіяти з соціумом.

Важливе місце в історії розвитку “ідеї університету” посідає К. Ясперс, відомий психіатр, професор філософії (1883 – 1969). Він вважав, що особистість повинна усвідомити відповідальність за свій духовний розвиток, і в цьому полягає головний результат виховної дії університету на особистість студента. Звертаючи увагу громадськості на духовний початок в особистості, вчений активно протистояв загальному милітаризму, котрий охопив Німеччину на початку ХХ ст.

К. Ясперс надає великого значення вихованню, вважаючи, що школа і виховання з центром в університеті “вирощують людей майбутнього”, що “погана організація виховання виявляє свої згубні наслідки тільки по закінченні декількох десятиріч” [250]. Університет виховує “аристократію духу”. Студент у процесі свого навчання в університеті повинен “сприйняти і запалити в своїй душі” “вогні духу”. Для цього він повинен постійно працювати “під своїм власним духовним керівництвом”. Особистість сама відповідальна за свій розвиток, і “якщо студент не задоволений університетом, він має рацію. Але єдина можливість для нього поліпшити становище, що склалося, – це самому брати участь у створенні дійсності істинного університету: як характером свого навчання, так і настирною працею і своїм пронизаним цією роботою духовним буттям” [Там само]. Необхідною умовою виховання в університеті є свобода в пошуку істини.

У середині ХХ ст. спеціалізація активно увійшла до університету, щобільше, почали позначатися її неоднозначні наслідки в змісті університетської освіти. З’явився своєрідний тип “досвідчених неуків” [7, с. 108]. У цих умовах іспанський філософ, професор Х. Ортега-і-Гассет (1883 – 1955) ставить питання про виховання професіонала в стінах університету. Професіонал – це не просто обізнана людина; це культурна людина, яка осмислила своє професійне і життєве призначення.

Університет, на думку вченого, повинен “зробити з пересічної людини доброго фахівця” [159, с. 125] – медика, суддю, викладача. Але навчання професії – це ще і виховання особистості професіонала. Через це необхідно не стільки прагнути надточного викладання фізіології, скільки обмірковувати, “що являє собою сьогодні хороший лікар, яким повинен бути зразковий медик” [164, с. 127].

Визначальне завдання університету Х. Ортега-і-Гассет бачить у тому, щоб “просвітити” людину, залучити її до повноти культури своєї епохи, відкрити їй величезний справжній світ, в який вона повинна “втиснути” своє життя, щоб воно стало автентичним. “Культура – це система життєвих ідей, якою володіє кожна епоха” [Там само, с. 128]; вона допомагає побачити “шляхи життя в ясному світлі” [Там само, с. 130].

Наукове дослідження, на думку Х. Ортеги-і-Гассета, не є необхідною складовою навчання студентів, але воно обов’язкове для викладача. Для якісної освіти в університеті слід розвивати новий тип наукового таланту – талант інтеграції, здібність сполучати дослідження й викладання.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. усе гостріше постає питання про силу впливу людини на життєвий простір. Принциповою є думка французького вченого Ж. Дерріда (1930 – 2004) про етичну відповідальність університету за інтелектуальний продукт. Вчений показує, що думку, котра народжується у процесі інтелектуальної роботи, може бути використано по-різному – і на благо, і на зло. Міркуючи про сутність університету на сучасному етапі, він порівнює фундаментальність і практичну доцільність у змісті університетської освіти, а також доводить, що опозиція між ними існувала завжди, але на даний час межа стає все більш умовною, в усякому разі, не є непорушною. Спільність між фундаментальною наукою і прикладними дослідженнями – це “спільність думки”. Думка може виявитися у владі якихось соціально-політичних сил, які в ній зацікавлені. За певних умов вона може послуговувати політиці.

Потрібно стримано ставитися до професіоналізації університету, оскільки це породжує реальну небезпеку підпорядкувати “університетське життя законам ринку та ідеалу суто технічної компетенції”, вважає Ж. Дерріда [42]. Проте, бажаючи звільнити університет від “корисних” програм або завдань професійної підготовки, ми цілком можемо опинитися в ситуації кастової ізоляції.

У Росії найяскравіше ідею університету подано у праці М. Пирогова (1810 – 1881) “Університетське питання”. Слід узяти до уваги, що російські університети в ХІХ ст. опинилися на вістрі соціально-політичної боротьби. М. Пирогов називає університет “найкращим барометром суспільства”, вважаючи також, що “пряме призначення наших університетів – це бути маяками, розливати світло на великі простори і тому стояти високо і світити” [173, с. 346].

Виховне значення університету тримається зв’язком колегиї професорів зі студентством. Професор повинен “виховати свою аудиторію” [Там само, с. 348], перш за все, навчити її мислити: не “можна відкидати в мислячої

аудиторії права на думку”. Згідно з М. Пироговим, “не можна уявити академічний університет без громадської думки тих, хто навчається” [173, с. 347]. Університет повинен виховати особистість, здатну позитивно впливати на розвиток суспільства.

Наукова проблема полягає у визначенні основних складових ідеї університету як генератора випереджальної системи цінностей, що, з одного боку, спрямовані на сучасні тенденції глобалізації, а з іншого – повинні створити умови для забезпечення функціонування України як національної держави на початку її становлення.

В основі університету лежить ідея – певні принципи діяльності та розвитку. Саме ці принципи надають університету життєвої сили, що дозволила йому існувати вже понад вісім століть. Ідея виживає, вона так чи інакше зберігається та знову потрапляє до розуму людей тому, що вона відповідає потребам людей, їхній невгамовній цікавості до всього нового, бажанню знайти відповіді на одвічні питання людського буття, прагненню до всеосяжності, жаданню вільного обговорення й вільного пошуку істини. Врешті-решт, ідею університету тісно пов’язано з самою людською натурою. Якщо коли-небудь пам’ять про університет буде винищено, то він рано чи пізно відродиться знову – поки люди залишаються такими, якими вони є [68, с. 3–6].

Покликанням університету є формування людини. Необхідна спеціалізація, але ще більш необхідною є всебічність освіти, яка завжди дасть людині спроможність бути не просто гвинтом якогось механізму, а творцем і громадянином. Перед університетом стоять найважливіші суспільні завдання. Він є школою вільного громадянина демократичного суспільства. Отже, стан суспільства залежить від стану університетів.

Як колиську універсального пошуку істини, університет націлено на пізнання, що не знає меж і кордонів. Як місце, де здобувають вищу освіту, університет повинен бути просякнутий переконанням у тому, що “вищої” освіти немає і бути не може.

В основі ідеї університету лежать три принципи: свобода, універсальність і моральність. Ці принципи взаємопов’язані, їхнє практичне здійснення неможливе у відриві одне від одного. Центральне місце належить принципу свободи.

Свобода – перша стаття університетської конституції – знаходить своє втілення в усіх характерних для університету відносинах. Свобода знаходить свій вираз в усіх сферах діяльності: у механізмі організації та управління, в освітньому процесі та в творчості. Принцип свободи в університетському управлінні виражається в його автономності та самоврядуванні. У цілому, університет прагне ідеалу автономної самокерованої організації. Університет за своєю природою демократичний: він повинен управлятися зсередини і знизу. Громадянами університету є його студенти і викладачі. Їхня воля легітимує саме існування університетської організації, повноваження його

владних органів та осіб. Принцип свободи виражається в широкій демократичності організаційної структури й автономії від зовнішнього тиску. Особливе місце посідає студентське самоврядування. Йдеться про внутрішню автономність студентського колективу. Студент природним чином залежить як від адміністрації, так і від професора. Необхідно цю природну залежність нейтралізувати сильним студентським самоврядуванням, щоб зберегти свободу у внутрішніх взаєминах.

Свобода припускає наявність суб'єктів, здатних прийняти на себе відповідальність. Саме такими суб'єктами і є професори і викладачі – люди, які присвятили себе роботі в університеті. Саме такими суб'єктами є і студенти, бо помилково вважати, що хтось сторонній у змозі краще зрозуміти і вказати, що ж потрібно кожній конкретній людині в її власному житті. Кожний має право на вибір свого шляху. Разом із тим інтереси особистості повинні уживатися з інтересами і можливостями суспільства. Тому можливі певні обмеження й мінімальні стандарти, тобто створення певної системи заборон і противаг. Йдеться, отже, про балансування між особистою свободою і суспільними інтересами. У цьому процесі в разі виникнення суперечливої ситуації пріоритет належить свободі [133].

Принцип універсальності здається очевидним. Сама характеристика універсальності університету являє собою, по суті, тавтологію. Здійснення принципу універсальності не може бути забезпечено простим розширенням “номенклатури” курсів, наявних факультетів і спеціальностей, предметів, що викладаються. *Завданням університету є надання можливості для формування, у першу чергу, інтелектуальних людей із широким світоглядом і гуманістичною освітою.* Незалежно від формально одержуваної спеціальності людина не повинна бути замкнена в її вузькому світі. Універсальність припускає відкритість перед суспільством і світом.

Необхідна відкритість і в освітньому процесі, і в науковому пошуку. Вона виявляється, наприклад, у створенні атмосфери наукових дискусій і вільних обговорень. Формальні організаційні межі не повинні стояти на заваді на шляху до істини. *Університет може і повинен стати рідною оселею міждисциплінарних досліджень.* За своєю ідеєю університет – природне місце здійснення міждисциплінарного, всеосяжного пошуку.

Ідея університету буде нічим без третього свого стовпа – моральності. Університету належить провідна роль у суспільстві. Він, як школа або лабораторія суспільних процесів, схожий на лакмусовий папірець стану суспільства. У цілому, негативні аспекти суспільного розвитку неминуче виявляються в стінах університету. Відродження, реформи теж розпочинаються тут. Осмислення того що відбувається, формулювання проблем, пошук шляхів їхнього подолання є одним із завдань університету. *Університет першим повинен проводити відповідні зміни в самому собі з метою виховання нового покоління й реформування суспільства в цілому.*

Не тільки стан суспільства впливає на університет як його частину, але і стан моральності внутрішнього університетського співжиття багато в чому визначає перебіг суспільних процесів. Йдеться не про досягнення морального ідеалу протягом однієї п'ятирічки, а про постійну боротьбу, постійне прагнення до втілення в життя моральних принципів.

Усі три принципи, що формують ідею університету, якнайтісніше взаємопов'язані. Без свободи немислимою є універсальність, а відсутність універсального принципу обмежує свободу освіти і творчості.

Європейські університети після тривалого періоду середньовіччя, часу кризи університетської освіти, були концептуально відтворені на початку XIX ст., коли в Німеччині на прикладі Берлінського університету було сформульовано концепцію національного університету, що стала моделлю для європейських університетів. Ця концепція ґрунтувалася на принципах, розроблених В. фон Гумбольдтом [35, с. 25–34].

Оскільки університет є свого роду гілкою влади, то *завдання університету полягає у формуванні владної еліти країни – у подальшому провідника ідей держави*. Тому статус університету був дуже високий. Університет є носієм та “ідентифікатором” національної ідеї (національної ідентичності), національної культури (тоді йшлося про культуру німецького народу, який на початку XIX ст. ще переживав процес свого становлення).

Істотною, якщо не наріжною основою існування, місією та функцією університету є функція культурологічна, яка органічно поєднується з ще двома основоположними функціями – науковою та освітньо-просвітницькою.

Університетське знання консолідується з академічним через вільне право вчених академії викладати в університетах, право університетської професури на дослідну діяльність, причому переважно в новаторських, неусталених сферах пізнання.

Університетська автономність, незалежність від волі влади – характерний атрибут європейського університету. Отже, у межах цієї концепції університет, відповідно до В. фон Гумбольдта, – це притулок професури і студентів – носіїв культури народу, але зовсім не школа для підготовки фахівців як таких. “Про все – потроху”, головне – володіти загальною культурою, бути енциклопедистом – такою є атрибутика класичного європейського університету.

Істотно іншою є американська концепція університету, що виникла набагато пізніше, майже через 100 років. Вона ґрунтується на тому, що університет є носієм науки найвищої проби.

На відміну від європейського, американський університет націлено на професіоналізм, підготовку фахівців найвужчого профілю, які вже під час навчання орієнтуються щодо сфер управління, високих технологій військової справи, промисловості, аграрного сектора, медицини та ін., адаптуються в цих сферах.

Американські університети – носії найбільш передової наукової думки. Вони істотно випереджають усі інші наукові інституції в країні. Вони, у першу чергу, є науково-навчальними установами, де на базі високоіндустріалізованого лабораторного обладнання, широких технічних можливостей студенти навчаються бути дослідниками і фахівцями в певній вузькій сфері навчання. Виникла та культивувалася далі досить глибока спеціалізація університетів. Одні (як Гарвард) готують управлінську і військову еліту – і без відповідного диплома навіть дуже обдарованим фахівцям важко розраховувати на досягнення високого становища у відповідній сфері. Інші (наприклад, Сан-Дієго) є законодавцями мод у сфері комп'ютерних технологій і сучасних методів управління тощо.

Можна стверджувати, що кожні держава, нація повинні прагнути того, щоб і в їхніх суспільствах університети стали осередками передової думки. Тільки це дасть змогу для організації клімату прогресу в житті та розвитку національно-державних утворень. Бути конкурентоспроможними на глобальних ринках можна, лише випускаючи високоякісний національний продукт. Глобалізація впливає на всі держави та нації. Проте одні торгують технологіями, освітою, прагнуть розвитку, інші стають сировинними придатками. Університет, що повинен розвивати національну наукову та інтелектуально-виробничу потужність, є своєрідним “реактором” в енергетичній системі креативності, суспільного відтворення знань.

Отже, уніфікація навчального процесу відсутня; навчальний процес – органічна частина наукових досліджень; *кожний університет будує свою концепцію навчання спеціалістів*. Тому закінчити американський університет взагалі – це нічого певного не означає. Треба закінчити конкретний університет, щоб “пробитися” або бути дуже потрібним у певній сфері діяльності. “Знати все ні про що” – крайній вираз тенденції американської освіти.

Простежуючи далі цю думку, можна зазначити, що сучасний університет не повинен йти шляхом універсалізації своїх програм, але створювати унікальний професійно-інтелектуальний продукт, який можна порівняти з витвором мистецтва, єдиним у всьому світі – унікальним і таким, що може самостійно відтворювати матеріальні, моральні, культурні, національні блага і чесноти.

У гонитві за універсальністю сучасного університету ми можемо втратити можливість національної ідентичності, сприятливе підґрунтя для формування якої (державність) має в Україні не таку тривалу історію, як у США, Європі або в тому ж Китаї. Проте наприкінці ХХ ст. відбувається модернізація університетів в усьому світі, у першу чергу, в Європі. Університети втрачають позиції культурологічних центрів – носіїв національної ідеї у зв'язку з втратою (відходом на задній план) національних держав. Це наслідок процесу глобалізації. Він розпочався дуже давно – з появою транснаціональних корпорацій і світового поділу праці. Та по-

справжньому розгорнувся в інформаційну добу, що зруйнувала “Берлінський мур” національних кордонів [245].

Під глобалізацією розуміють перетворення світового простору на єдину “вільну зону”, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно розповсюджуються ідеї та пересуваються їхні генератори і носії, стимулюючи сучасні механізми їхньої взаємодії. Глобалізація припускає утворення єдиного правового і культурно-інформаційного простору та відповідну інфраструктуру інформаційних обмінів.

Процес глобалізації, що розпочався в роки після другої світової війни та широко розгорнувся в останні десятиріччя у зв’язку з транснаціоналізацією економіки, а потім – інформаційною революцією, мав наслідком те, що влада почала розподілятися між національними державними машинами, з одного боку, і транснаціональним капіталом – з іншого. Саме останній став економічним двигуном, тоді як функція національної держави зійшла до нормотворення, захисту інтересів і прав громадян. *В останній декаді ХХ ст. конститується тенденція глобалізації. У зв’язку з цим відбувається “злам” європейської концепції університету. Він стоїть на роздоріжжі: чи буде служити національній ідеї, чи транснаціональним (глобалістським) тенденціям.*

Але ж Україна не пройшла цей період, існуючи як частина СРСР. І можна стверджувати, що в останні 15 років держава, нація та освітянська спільнота тільки намагалися, знову ж таки, всупереч глобальним світовим тенденціям, створити або ж відновити ідею національного університету в Україні.

Наука стає єдиною, транснаціональною; університети потрапляють у залежність від транснаціональних компаній, стають синдикатами вчених, які забезпечують своє існування шляхом підготовки інтелектуальної “продукції”. Саме це відбувається в даний час і в Україні.

На думку І. Черваньова [Там само], за українськими університетами зберігається функція, характерна для університетів Німеччини початку ХІХ ст. (за В. фон Гумбольдтом) – функція формування національної самоідентичності народу. Про це в Україні пишуть в національних і регіональних виданнях; це питання розглядається в політологічних працях, але воно не знаходить віддзеркалення в університетській освіті в цілому. Тут ідеться не про націоналізм і національність (українець, росіянин), як це іноді намагаються подати. Мається на увазі завдання формування самосвідомості нації – Українського народу (тобто спільності, або субетносу безвідносно до національної приналежності його складових). Моделлю такого процесу є поліетнічні країни Західної Європи (наприклад, Бельгія або Швейцарія) та особливо – країни Американського континенту, у першу чергу США й Канада.

Проте, як пише М. Зубрицька, “хіба сьогодні в Україні таку націєтворчу місію виконують сумлінно й відповідально всі університети? Будьмо відверті – ні. І це незалежно від того, що вони часто мають величну назву національний.

Можна все списати на політичну, культурну і релігійну дезорієнтацію українського суспільства перехідної епохи, до того ж ще врахувавши аспект глобалізації, який посилює мотиви “смерті” класичного університету з його історично осмисленим призначенням і покликанням” [64].

Усупереч викликам локального і глобального характеру, в Україні повинні існувати окремі університети-острівці. Зрештою, так відбувається в кожній державі, яка всіяко прагне підтримувати свої *найстаріші університети – ті, з якими ототожнюють національну інтелектуальну гордість і які є інтелектуальним сумлінням держави, а за своїми духом і змістом дійсно є національними*. В інших же випадках статус “національний” перетворюється на формальну вивіску, яка випробувала не один раз процес девальвації свого призначення, місії, покликання. Сьогодні такі університети-острівці в Україні є, але їх дійсно дуже мало, і вони часто змушені захищати своє право на таку відповідальну місію, як формування національно свідомих громадян своєї держави [Там само, с. 7–22.]

Інтерпретуючи цей текст, можна прийти до усвідомлення, що Українська держава вчинила необачно, роздаючи титул “національний” університетам дуже різних рівнів та орієнтацій, через що всі вони автоматично опинилися в одному клані, у тому числі регіональні університети.

Як ми уже зазначали, університет повинен стояти у вершині освітньої піраміди. Ці міркування диктуються тим, що в країні виник особливий, вищий клас вузів – класичні, як самовизначаються університети, котрі мають у розпорядженні свій могутній науковий потенціал. Отже, є перспектива побудувати регіональні навчально-наукові комплекси Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у вигляді піраміди, дотримуючись кількох положень:

по-перше, національний університет, що самовизначається, повинен, за самим статусом, бути на вершині піраміди регіональної вищої школи. Отже, університет конституює свою “особливість” у цій системі, тим самим ніби зумовлюючи своє місце у вищій школі та в системі освіти взагалі;

по-друге, у процесі реформування затверджується суспільна думка, що класичний університет, що самовизначається, як це відповідає його статусу відповідно до Статуту європейських університетів (від В. фон Гумбольдта), виконує елітарну демократично-культурологічну роль, відмовляючись першим від моделі авторитарного управління;

по-третє, у напрямку руху до Європи правильним було б конститювати функцію атестації, акредитації вищої школи як прерогативу університетів вищого рангу в піраміді освіти [133, с. 87].

Розділ 3

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ГЕНЕРАТОРА СУСПІЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

3.1. Інвестиції в університетську освіту: державноуправлінські впливи

У сучасних умовах глобальної економічної кризи інвестиції в університет, або ж в інтелектуальний капітал, який виробляється та нагромаджується університетом у контексті розвитку та зміцнення механізмів державного управління та державноуправлінської практики, стають одним із напрямків покращення розвитку держави та ствердження шляхів цивілізаційного розвитку. Інвестиції в університет як інституцію або ж у розвиток державної підтримки університетської системи в державі є необхідним компонентом спрямування випереджального розвитку суспільства. Інвестування у вершину інтелектуальної складової державного розвитку (тобто в університет) повинно дати в майбутньому колосальні прибутки для держави, соціуму, галузей національної економіки, конкретного громадянина тощо. Якщо побудувати логіку мислення за зворотним зв'язком (громадянин-родина-громада-регіон-країна), то можна зрозуміти важливість самого університету для всіх вищезгаданих груп. Відповідно, виникають усвідомлені потреби, як-от:

- інвестувати в розвиток університету частину державного бюджету;
- сприяти інвестуванню в університетську освіту регіонального компонента розвитку;
- створити умови для розвитку університету як містотворчої (соціально важливої) для територій складової через механізм багатоканального та різноджерельного інвестування;
- розробити стратегію реінвестицій прибутків від діяльності університету в регіональну та національну економіку;
- створити наукове підґрунтя для розвитку інвестицій у національну ідею розвитку мережі національних університетів як мережі формування національної еліти в Україні.

Наукова проблема полягає в тому, що розгляд зазначених напрямків діяльності пов'язано з найбільш суперечливим і проблематичним розумінням засад розвитку інвестиційної діяльності мережі національних університетів, хоча з розвитком у XXI ст. “інтелектуального суспільства” інвестиції в конкретну ідею вже не мають вигляду безперечно економічно недоцільних [133, с. 7]. По-перше, ідея як прообраз товару, продукту є досить потужною

складовою проектної діяльності. По-друге, ідея передує розробленню місії національних університетів, створенню концептуальних засад розвитку, розробленню конкретних державних програм розвитку університетів в Україні. По-третє, ідея університету є складовою реалізації державної політики в галузі освіти, науки, культури. У сучасних умовах функціонування всіх гілок влади в Україні спостерігається недостатність інвестицій у саме державне управління та в розвиток механізмів забезпечення оптимальної державної політики.

З позиції розроблення механізмів державного управління інвестиційною діяльністю галузі вищої освіти (зокрема, університетів) зазначену проблему досліджували такі українські вчені, як В. Корженко [93; 94], В. Кремень [100; 101], С. Майборода [116], Г. Одінцова [163], Л. Пшенична [182] та ін. У закордонній науковій літературі тему інвестицій в університет та ідею розвитку національних університетів досліджували такі вчені, як В. фон Гумбольдт, Дж. Г. Ньюмен, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, Г.-Г. Гадамер, Ю. Габермас, В. Лепеніс, Ж. Дерріда, М. Квієк [64] та ін. Слід зазначити, що праці цієї групи вчених не стосувалися специфіки розвитку ідеї національних університетів в Україні та не розкривали специфіку інвестицій з боку держави в галузь вищої освіти та університету як інституції [128, с. 8].

Я. Пелікан у своїй книзі “Ідея університету” звертає увагу на те, що університет у сучасній державі є “справою” (*business*), або ж є бізнесом. Слід зазначити, що університет як комерційний проект не може належати до сфери малого та середнього бізнесу. На думку Я. Пелікана, широкі дебати навколо бюджету університетів у різних країнах роблять зрозумілим для всього світу, що університет слід долучити до великих галузей промисловості будь-якого сучасного суспільства. Щодо України можна стверджувати, що витрати держави на університети становлять значно меншу частку, порівняно з тим істотним внеском, який роблять університети в економіку, у вузькому розумінні, у сектор послуг (або ж “неприбутковий” сектор економіки) [171, с. 126].

У сучасному економічному просторі університети як корпоративні структури переважно очолюються не просто вченими і педагогами. Постать керівника університету повинна мати риси сучасного менеджера, здатного використовувати вже розроблену державою стратегічну інвестиційну програму. Разом із тим у портреті менеджера – керівника університету важливе місце посідає дуалізм – поєднання якостей державного чиновника від освіти та підприємця-науковця. Але тут потрібно підкреслити важливість того, щоб та чи інша “роль” у парадигмі сучасного антикризового менеджера не мала переваги над іншою.

Ідея і модель університету як великого підприємства чи бізнес-структури, що потребує інвестицій, народилась у США в другій половині XIX ст. Це сполучення ідеї та моделі виявилось досить живучим. Сьогодні без цієї риси уявити собі університет неможливо. Залежно від формування ідейної складової державної політики в галузі освіти формуються канали

інвестицій в університет. Щодо переважних джерел інвестицій в університет у таких країнах, як Китай, Білорусь, Російська Федерація, можна стверджувати, що держава тут залишається панівним інвестором.

В абсолютній більшості цивілізованих країни, до яких ми відносимо й Україну, інвестиції в університетську діяльність та ідею розвитку університетів мають різноджерельний, багатоканальний та різноманітний за формами власності характер. Саме це впливає на те, що характер університетської ідеї в переважній більшості країн є космополітичним, вільним, демократичним. Щобільше, механізм саморозвитку університетів дозволяє розвивати самофінансування. Якраз власні інвестиції, або ж інвестиції університету у власну діяльність, дають йому можливість бути незалежним та самодостатнім у стосунках з державою, на відміну від школи, закладів професійно-технічної освіти, інтернатів тощо. Навпаки, нехтування розвитком ідеї інвестиційної діяльності щодо освіти, ігнорування сучасного розуміння ідеї інвестиційної діяльності університетських комплексів призводить до банкрутства певних корпоративно-освітніх структур [171, с. 128].

У сучасних умовах функціонування університетських комплексів надзвичайно актуалізується проблема організації моніторингу інвестиційної діяльності наукової, освітньої установи. Моніторинг у цьому разі має риси складного наукового дослідження в напрямках економічному, соціальному, математичному, кібернетичному, демографічному та ін. Усвідомлення менеджерами від освіти пріоритетності моніторингу інвестиційної привабливості університету є важливою складовою забезпечення виживання та сталого розвитку й самої ідеї університету. Фінансовий менеджмент університетів, як і менеджмент освітньої, наукової, виховної діяльності, забезпечує університету як інституції політику “стратегій життєвого успіху” [4].

Слід зазначити, що частиною визнання університету як вільної та відповідальної соціальної спільноти є теза щодо прозорості фінансової та інвестиційної діяльності й того, що всередині спільноти університету повинно бути організовано чітку процедуру звітності, яка забезпечить протидію фінансовим зловживанням, а в разі потреби унеможливить їх [1, с. 128]. Якщо університетське керівництво індивідуально чи колективно відмовляється від відповідальності за цивілізоване забезпечення інвестиційної діяльності власного об’єкта, то дану функцію починають виконувати або державні, або приватні структури, що візьмуть на себе разом із цим і частину функцій влади над університетом як економічною організацією. Йдеться про постійну залежність університету від державних, приватних або ж зовнішніх корпоративних структур, які моделюють його залежність від “ділової спільноти”. Але надмірна активізація цього впливу негативно діє на ідею свободи університету, як зовнішню (загальну), так і внутрішню.

Масштабні статистичні порівняння приватних та державних інвестицій в університети (їхніх студентів, організацію наукової діяльності кафедр,

матеріально-технічне забезпечення), безумовно, свідчитимуть на користь держави. Попри певні вдалі приватні моделі інвестицій в університет, у світі зберігається стала тенденція чіткої інвестиційної підтримки, а відтак, і влади над сучасним університетом з боку урядів країн. Сьогодні термін “приватний університет” перестав бути виключно американським чи європейським феноменом. Але сучасні приватні університети в країнах пострадянського простору значною мірою залежать від держави. І якщо з боку фінансово-інвестиційної політики дана залежність послаблюється, то залежність ідейна, або ж ідеологічна лише посилюється. Якщо університет (приватний чи державний) у своїй діяльності відходить від ідейних засад державної освітньої політики, з боку держави (уряду), органів державної влади на місцях, або ж органів місцевого самоврядування (як власників комунальних ВНЗ) миттєво застосовується оперативне втручання в діяльність університетів за допомогою фінансового, економічного, інвестиційного механізмів впливу [128, с. 9]. Та все ж контроль держави й корпоративних структур над університетом стає з кожним роком все більш умовним, бо спрямовані в освіту інвестиції для цих суб’єктів управління дадуть прибуток у вигляді реінвестицій в економіку держави або прибутку корпорацій через десять років. Для університету безпосередньо інвестиції в його діяльність дають результат швидше.

В Україні в першому десятиріччі XXI ст. зростає активність приватних інвестицій в університетську діяльність. Переважно це стосується університетської науки. На думку К. Тимків, останнім часом в Україні стає “модно бути вченим”. Представники, в основному, середнього класу починають активно вкладати кошти в наукову діяльність і процес отримання наукового ступеня. Якщо в 1999 р. кандидатські дисертації захистили майже 3000 осіб, а докторські – 226 осіб, то у 2009 р., відповідно, було захищено 5300 і 272 дисертації. Якщо найближчими роками ця тенденція підсилиться, Україна вийде на одне з перших місць у світі за кількістю громадян, які мають наукові ступені. В. Луговий, віце-президент Академії педагогічних наук України, зазначає, що в розвинених країнах світу в середньому 2 % студентів стають докторантами, в Україні ж у докторанти та аспіранти йдуть 1,5 % випускників університетів. Разом із тим за кількістю студентів з розрахунку на 1000 осіб українці вже перегнали деякі розвинені держави, наприклад Японію та Велику Британію [227, с. 30].

В. Бондаренко, перший заступник голови Вищої атестаційної комісії України, вважає, що “наукова освіта – це преференція, що допомагає в кар’єрі. Тому серед управлінського апарату...” зростає зацікавленість у забезпеченні інвестицій у вигляді захисту дисертаційних досліджень [Там само, с. 30–31]. Перш за все, можна говорити, що дана тенденція приватних інвестицій у науковий напрямок діяльності університетів в Україні викликана бажаннями:

- вигідно вкласти кошти;
- у відповідний спосіб захистити себе на ринку праці;

- підвищити свій статус у суспільстві;
- покращити дані власного резюме та ін.

Серед 108 тис. українських докторів та кандидатів наук в університетських комплексах працюють лише 20 тис. науковців. В Україні науковий ступінь стає предметом престижу, але сама дисертація найчастіше не відіграє будь-якої ролі в розвитку вітчизняної науки. Цьому опосередковано сприяє система наукових досліджень, запроваджена в Україні. За оцінками спеціалістів, наприклад, В. Моринця, віце-президента з наукової роботи Національного університету “Кієво-Могилянська академія”, наука в розвинених країнах світу є максимально націленою на практику, в Україні, як правило, – на теорію. В. Моринець говорить: “Система вищої школи [університети й інститути] і Національна академія наук існують окремо... Тому можливостей проводити дослідження в лабораторіях у молодих науковців найчастіше немає. В Америці ж усю наукову освіту зосереджено в університетах, де є лабораторії, і всі відкриття перевіряються на практиці” [227, с. 31].

Ідея університету та його свобода, як одна з основних складових цієї ідеї, частково залежать від державної політики в галузі освіти, а також від обсягу урядових інвестицій, особливо у природничо-наукових дослідженнях. Свобода університету зумовлюється політичною волею урядових органів, від яких надходять державні інвестиції. Залежність університету від державних інвестицій обмежує його свободу. У зв’язку з цим університет змушений запобігати даній залежності, розвиваючи себе як економічна організація. Щобільше, університету потрібно намагатися бути незалежним не тільки від будь-яких урядових, але й від приватних організацій. Інвестиційна залежність може підірвати складову свободи в ідеї університету. Дана складова є рисою, властивою класичному університету сучасної Європи. Цьому можна протиставити типовий для Російської Федерації (Російська імперія, СРСР) великодержавницький університет, що здійснює, перш за все, функції проводиря державної освітньої політики та реалізує цю політику [125, с. 9–10]. Звичайно, можна стверджувати, що і в Російській імперії, і в Радянському Союзі право інвестувати в університет належало виключно державі, і навіть йтися не могло про інвестиції в університет або ж в іншу інституцію системи освіти з боку іншої держави. Ситуація в сучасній Україні є досить цікавою та вельми суперечливою. Звичайно, існують досить значні інвестиційні масиви (простори) для застосування іноземних інвестицій. Ці процеси підтримуються певною законодавчою базою. Слід згадати хоча б закони України “Про інвестиційну діяльність” та “Про режим іноземного інвестування”. Проте якщо інвестиції в економіку України з боку іноземного капіталу зростали в Україні й у періоди “світової економічної кризи”, то інвестиції у сферу діяльності університетів залишаються на досить незначному рівні. Така тенденція спостерігатиметься й далі. Хоча, безумовно, іноземні держави (уряди) й

бажали б впливати на складову ідеї українського університету через інвестиції, цей вплив залишатиметься мізерним з таких причин:

– бажання іноземних урядів інвестувати гроші у провадження в українську університетську практику власних (переважно застарілих або ж “ризиковано корисних” для України) проєктів;

– досить сильна корумпованість у розподілі інвестицій у галузі освіти України та архаїчність підходів до управління інвестиційною діяльністю в органах державного управління університетами як інституціями;

– розбіжність інвестиційної зацікавленості з боку інвесторів щодо спрямування іноземних інвестицій в університетах України із баченням українськими чиновниками реалізації сучасної державної політики в галузі освіти. З одного боку, є бажання використовувати іноземні інвестиції в українські університети, з іншого – існує ризик втратити контроль над найбільш прогресивною з політичної точки зору частиною нації.

На початку XXI ст. активно порушуються питання інвестицій з боку спонсорів, меценатів, представників опікунських рад. Будь-яка активізація даних інвестиційних потоків або ж їхній занепад відбиваються на стані та розвитку університету. Взаємозв’язок і взаємозалежність опорних груп, що впливають на формування ідеї університету, безумовно, діятимуть і на інвестиційну складову цієї ідеї. Тут можна говорити про декілька груп впливу, зокрема такі:

- професорсько-викладацький склад;
- адміністрація;
- профспілкові комітети;
- опікунська рада;
- рада випускників.

До кожної з цих груп інвесторів примикатимуть певні кола зацікавлених осіб (*constituency*). Наприклад, у США в історії багатьох університетів саме ці групи інвесторів у певний критичний момент рятували навчальні заклади від банкрутства чи скандалу завдяки певним інвестиційним проєктам [171, с. 130–131]. У разі ж коли університет (або його керівництво) відмовляється від різноджерельного й багатоканального інвестиційного механізму, настає момент занепаду або кризи. В Україні можна навести обмаль прикладів застосування такої інвестиційної допомоги. Прикладом активного використання коштів від випускників можна назвати діяльність ректорату Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (ректор професор Л. Товажнянський), ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ” (ректор А. Спіфанов). Але в багатьох випадках такої цивілізованої та скоординованої діяльності з управління інвестиціями в університетському середовищі не відбувається. На жаль, спостерігається активізація хабарництва в університетах України. Суспільство, пересічні громадяни сприймають університети як механізми, що послугують для

організації інвестиційної діяльності для тих, хто в них працює. Щобільше, А. Скрипник зазначає, що виникнення в населення “толерантності” до корупції закладається у процесі здобуття освіти і ґрунтується на економічній мотивації [200, с. 59]. Інвестування в університет та його ідею є інвестуванням у людський капітал. Безумовно, можна погодитися з наведеним висловом. У результаті, в університетському середовищі України назріває ситуація поєднання конкурентної та монополістичної моделей поведінки, яка властива авторитарним режимам. Підвищення інвестицій в університет повинне привести до розвитку інвестицій у людський капітал. У свою чергу, це викличе поліпшення оплати в публічному секторі (бюрократії). Існує думка, що кошти, витрачені на університетську освіту, слід вважати інвестиціями не в людський, а в політичний капітал [Там само, с. 69].

В українському суспільстві складається ситуація, коли держава (уряд) бажає і намагатиметься контролювати освіту. Класична функція контролю є такою і для державного управління. Але без реалізації будь-якої з трьох інших основних функцій (планування, організація, мотивація) вона не працюватиме. Інвестиції в університетську освіту в Україні не мають чітких програмних меж. Щодо організації процесу інвестиційної діяльності можна сказати, що цей процес на загальнодержавному рівні майже зруйновано. Бюджетний процес в Україні є нестійким та лежить у площині невизначеності. Це негативно впливає також на процеси мотивації груп, пов’язаних із функціонуванням університетів [128, с. 10], а саме:

- державних службовців, які опікуються вищою освітою;
- професорсько-викладацького складу;
- адміністрації університетів;
- технічного та допоміжного персоналу;
- аспірантів та докторантів тощо.

Надмірне втручання держави в ідею та функціонування університету є наслідком чіткої тенденції втручання держави в економіку [Там само, с. 10–11]. Та враховуючи конкурентний тип формування рис менеджменту в державному управлінні університетом в Україні, на відміну, наприклад, від Білорусі та Російської Федерації, можна передбачити більш лояльний клімат для інвестицій в університетську діяльність. Але нестійкість у політичному кліматі, інертність державноуправлінських структур не дають можливості розвивати інвестиційну діяльність в університетські комплекси. У США та країнах Європи відбуваються, хоча й досить повільно, процеси зростання інвестування в галузь вищої освіти. Україна, за всіх її намірів, просто не поспіває за розвитком інвестиційної діяльності в розвинених країнах. Ситуацію можна поліпшити шляхом:

- збільшення ризику під час вибору інвестування в політичний капітал;
- зменшення ризиків інвестування в університет. Це, перш за все, доступність кредитів, державні замовлення, субсидії на навчання (студентів,

аспірантів, докторантів), інвестиції в науково-дослідні розробки, робота венчурних фондів тощо;

- зменшення державного втручання у фінансово-економічну діяльність університетів;

- реформування системи національних університетів як генераторів випереджального цивілізаційного розвитку;

- розвиток відкритого інвестування в університет (створення університетів у формі “відкритих акціонерних товариств”, що має позбавити університет рис “інкубатора” корупційних відносин.

У процесі фінансово-господарської діяльності адміністрації університету доводиться здійснювати інвестиції у програми, результати яких можуть бути отримані лише по завершенні тривалого періоду. Прикладами таких довгострокових інвестицій є придбання обладнання і предметів довгострокового користування (наприклад, комп’ютерної техніки), направлення співробітників на курси підвищення кваліфікації, організація семінарів, конференцій, конкурсів. Результати інвестування виявляться у віддаленому майбутньому. Тому вкрай важливо розробити механізм оцінювання ефективності інвестиційних програм.

Ухвалення інвестиційної програми здійснюється відповідно до цілей та місії університету. Оптимальність такої програми визначається показниками досягнення мети. Цільовою настановою для університету є підвищення якості навчального процесу та наукових досліджень, а саме покращення: якості викладання предметів, матеріально-технічної бази навчання, побутових умов, організації дозвілля студентів, якості послуг, які надає заклад. Результатом реалізації такої цільової настанови має бути збільшення контингенту тих, хто навчається, кількості угод на послуги університету. У цілому, ці результати становлять програму діяльності ВНЗ, спрямовану на максимізацію доходів.

Одним із результатів реалізації моделі є складання плану асигнувань не тільки за загальним фондом кошторису, але й за спеціальним з обов’язковим розподілом за видами надходжень та видатків. Аналіз такого руху надає необхідну для керівництва університету інформацію про обіг коштів та середню норму доходу з кожного виду послуг. Показниками, що характеризують ступінь ризику програми, виступають операційний та фінансовий леверидж.

Якщо університет має високий фіксований дохід, то кажуть, що він має високий рівень *операційного левериджу*. Це означає, що відносно незначні зміни обсягу надання послуг зумовлюють значне збільшення доходу. Рівень операційного левериджу вказує, як зміниться прибуток університету в разі збільшення обсягу його послуг на 1 %.

Фінансовий леверидж характеризує ефективність використання позики, за яку заклад має виплатити певний відсоток. Рівень фінансового левериджу показує, як зміниться прибутковість позикових коштів зі зміною прибутку закладу на 1 %. Фінансовий леверидж специфічний саме для університету.

Модель оцінювання ефективності інвестиційних програм розглядається на певний проміжок часу. Вхідними змінними моделі є *обсяги послуг*, що надаються університетом, та ціни на них. Враховуються *постійні* та *змінні витрати* з кожного виду послуг. Крім того, постійні витрати поділяються на *обов'язкові* (заробітна плата професорсько-викладацького складу та інших співробітників, нарахування на неї, матеріальна база та забезпечення її утримання, комунальні послуги та енергоносії, обов'язкові податкові платежі) і *дискреційні* (витрати на дослідження, наукову діяльність, розробки у сфері вдосконалення навчального процесу, рекламу, підвищення кваліфікації викладачів). Величина обов'язкових витрат залишається практично незмінною протягом відносно незначного проміжку часу, величина ж дискреційних витрат може змінюватися відповідно до цілей функціонування університету. Отже, *розміри дискреційних витрат фактично визначають перспективи розвитку університету*: реклама дає змогу збільшувати попит на послуги, дослідження та розробки у сфері вдосконалення навчального процесу та наукової роботи, сприяючи зниженню обов'язкових витрат, а підвищення кваліфікації викладачів забезпечує покращення якості освітніх послуг і, як наслідок, зростання цін на них.

Зазначена модель дозволяє визначити сукупний додатковий попит, зумовлений рекламою, на період планування за кожним видом послуг; розміри необхідної матеріальної бази; забезпечення ресурсами плану набору студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів. Визначення ризику програми здійснюється шляхом розрахунку рівня операційного (на підставі показників постійних витрат та маржинального прибутку на планований період) та фінансового левериджу (на підставі зміни прибутковості позикових коштів та забезпечення прибутковості університету).

Дослідження динаміки надходжень грошових ресурсів на розрахунковий рахунок навчального закладу приводить до висновку про їхню нерівномірність. Піковими місяцями є вересень, січень, лютий, травень. Оскільки існують платежі, орієнтовані на виплату через тривалий проміжок часу (заробітна плата працівників університету, що виплачується за рахунок децентралізованого фінансування, платіжні зобов'язання за угодами на момент виконання робіт), постає необхідність захисту фінансових ресурсів університету від впливу інфляції.

Одним зі способів збереження грошей від знецінення є розміщення їх на депозитному вкладі. Виступаючи в такому разі в ролі інвестора, університет має не помилитись у виборі партнера – банку чи іншого комерційного закладу з вигідними для інвестора показниками відсоткової ставки на період нарощування. Тому в системі фінансового менеджменту університету повинно бути передбачено модель оцінювання прибутковості депозитних вкладів під прості та складні відсотки. Моделі розрахунку нарощеної суми депозитного вкладу для різних видів відсоткової ставки дають змогу оцінити вигідність

вибору партнера – банку чи іншого комерційного підприємства, за умови реалізації механізму збереження вільних коштів від знецінення [128, с. 11].

Вхідними змінними такої моделі є початковий розмір депозиту, період, на який робиться вклад, ставка нарощування. Для оцінювання використовується показник темпу інфляції. Модель дозволяє розрахувати нарощену суму грошей на певний період депозитного вкладу.

В умовах достатньо жорсткої конкуренції, зумовленої ринковими відносинами, перед університетом постають завдання визначення навчального плану з предметів, що користуються попитом у сучасних умовах, та цін за навчання. Процес визначення цін за навчання здійснюється в кілька етапів.

На першому етапі проводиться маркетингове дослідження потреб ринку в певних спеціалістах, відповідно – знаннях із певних предметів. Метою цього дослідження є визначення виду ціни за навчання за окремими предметами та її значення. Не розглядаючи механізму роботи та методів визначення цін на цьому етапі, припустимо, що відповідні особи в університеті володіють інформацією про навчання окремого студента, магістранта, аспіранта, докторанта за певним профілем. Тобто за умови, що ціну за навчання однієї особи буде встановлено на певному фіксованому рівні, забезпечуватиметься виконання плану підготовки з різних предметів.

На другому етапі проводиться розрахунок собівартості навчання за певним предметом. Калькуляція собівартості складається для кожного предмета окремо. Кількість статей витрат у ній визначається планово-фінансовим відділом університету. Головні статті витрат: заробітна плата, нарахування на заробітну плату, канцелярські та господарські, навчальні видатки, оплата енергоносіїв та комунальних послуг, витрати на поточний та капітальний ремонт, ін.

Першу групу статей витрат становлять витрати, необхідні безпосередньо для організації навчального процесу. До цієї групи належать: основна та додаткова заробітна плата педагогічного й допоміжного персоналу (вона визначається нормативними документами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та університету), навчальні витрати, витрати на придбання обладнання, оренду приміщень, видання навчально-методичної літератури. Другу групу статей витрат становлять витрати на персонал, забезпечувані університетом, – основна та додаткова платня адміністрації, функціональних підрозділів закладу та нарахування на неї, накладні витрати закладу. Третю групу статей витрат становлять витрати на розвиток матеріально-технічної бази університету.

Слід зауважити, що витрати за першою та другою групами в наш час залежать, здебільшого, не від конкретного предмета чи профілю, а тільки від кваліфікації науково-педагогічних кадрів, розмірів університету та рівня його технічної оснащеності. Витрати третьої групи визначають перспективи розвитку університету: поліпшення матеріальної бази, відкриття нових профілів, підтримання неprestижних предметів. Ця група витрат надзвичайно рухома, на неї суттєво впливає кон'юнктура ринку. Тобто фактично вона

являє собою ту частину коштів, якою університет може вільно маневрувати, визначаючи політику свого розвитку. Отже, орієнтуючись на ринкові ціни, що пропонуються за навчання за різними предметами університету, за допомогою моделі можна регулювати контингент слухачів, які навчаються на умовах повної компенсації витрат [128, с. 12].

3.2. Проблеми комерціалізації університету та збереження традиційних цінностей суспільства

Університет як освітній заклад виник близько восьми століть тому, але на сьогоднішній день він залишається осередком наукового та освітнього розвитку суспільства. Соціальні зміни, що відбуваються в постіндустріальному суспільстві, відбиваються на діяльності університету.

Від початку існування університету ця інституція привертала увагу мислителів, філософів, науковців. Це відбувалося тому, що з університетом пов'язано життя інтелектуальної еліти суспільства [103], рушійні сили наукового розвитку. Найбільш глибоке розроблення та осмислення університету спостерігається у працях німецьких філософів: Канта, Фіхте, Шиллінга, Шлейєрмахера. Їхні ідеї було втілено завдяки реформаторській діяльності В. фон Гумбольдта. Думки філософів XVIII та XIX ст. отримали нове бачення у працях науковців XX ст., серед яких Б. Рідінгс [281], Д. Бок [18], Ж. Дерріда [64, с. 235–236], Г. Розовскі [185] та ін. Специфіку українського університету досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Кремень [99 – 101], М. Зубрицька [66], В. Корженко [96; 97], С. Квіт [85] та ін.

В епоху глобалізації традиційні університети зіткнулися з низкою проблем, до яких належать: загроза занепаду держави-нації, в якій університет виступає охоронцем національної культури; пріоритет економічних законів ринку в житті суспільства та перетворення університету на корпорацію, яку цікавлять лише прибутки; зміна системи суспільних цінностей, яка примушує університет орієнтуватися на мінливий ринок праці та надавати лише освітні послуги, нехтуючи вихованням та особистим розвитком студентів [64, с. 8]. Відбувається так звана комерціалізація університету, його ринково-економічна орієнтація. Тому виникає суперечність між вимогою сучасного суспільства до університету орієнтуватися на економічні закони ринку та фундаментальними ціннісними засадами існування університету. Розв'язання цієї суперечності полягає в управлінській діяльності адміністрації університету, побудованій у такий спосіб, що комерційна активність університету відповідатиме тій системі цінностей, яку сповідує цей освітній заклад, а фінансові прибутки стануть лише засобом розвитку, а не самоціллю університету [138].

Розв'язання зазначених проблем вимагає, з одного боку, аналізу самої ідеї університету в контексті історичного розвитку, визначення тієї системи цінностей, що робить університет унікальною інституцією, а з іншого –

визначення тих негативних рис комерціалізації університету, що загрожують фундаментальним університетським цінностям і, тим самим, існуванню університету як осередку духовності та наукового пізнання.

У своїй праці “Місія університету” Х. Ортега-і-Гассет наголошує, що основним завданням університету є виховання культурної особистості. Як визначає сучасний філософський словник, культура – історично зумовлена система соціальних програм людської діяльності. Важливе місце в базисі цих програм діяльності посідають цінності, оскільки вони виступають основою мотивації, орієнтирами діяльності людини [274].

Так чи інакше до проблеми цінностей в університеті звертаються у своїх працях К. Ясперс, Дж. Г. Ньюмен, Х. Ортега-і-Гассет, Я. Пелікан та інші науковці [66]. Усі вони погоджуються в тому, що система цінностей відіграє значну роль і для існування університету як соціальної інституції, і для діяльності кожної особи в університеті: адміністрації, професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів тощо. Ідея університету як категорія суспільної свідомості віддзеркалює освітній ідеал відповідної епохи, мету, завдання, принципи та функції університету, визначає цінності університету як соціального явища, виступає основою ціннісних орієнтацій викладачів, а через них формує ціннісні орієнтації студентів [138].

Університет являє собою не просто сукупність людей, пов’язаних одноманітною професійною діяльністю, духовно споріднених, які усвідомлюють свою вибраність та особливе місце в суспільстві [162, с. 77]. Це унікальна соціальна інституція, діяльність якої базується на особливій системі цінностей. З одного боку, університет сповідує загальнолюдські цінності, визнані суспільством, фундаментальні наукові та педагогічні цінності, визначені науковою та освітньою спільнотою за всі часи існування університету, з іншого – університетські цінності становлять сукупність систем цінностей людей, які в університеті працюють, навчаються, займаються науковою діяльністю. Такі цінності є особливими в будь-якому університеті, що і визначає унікальність кожного з них.

Для визначення системи університетських цінностей наведемо визначення цінності як понятійної категорії. Цінність у науковій літературі визначається як загальнолюдське, соціальне та культурне значення певних явищ дійсності. Г. Ріккерт визначає цінності як специфічні соціальні визначення об’єктів навколишнього світу, що виявляє їхнє позитивне чи негативне значення для людини і суспільства. По відношенню до особи цінності виступають об’єктами її інтересів, а для людської свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів у матеріальній та соціальній дійсності, що визначають різноманітне практичне ставлення особи до навколишніх предметів та явищ.

Питання класифікації цінностей на сьогодні залишається актуальним серед філософів, соціологів, культурологів та інших науковців, і єдиної визнаної класифікації не існує, тому всі відомі зараз класифікації цінностей

є умовними [98, с. 200]. Так, за направленістю на об'єкт цінності поділяють на матеріальні й духовні. За сферою суспільного життя виділяють цінності вітальні, соціальні, політичні, моральні, релігійні та естетичні. За ступенем розповсюдженості вирізняють загальнолюдські, національні, станово-класові та локально групові цінності [138].

Також існує класифікація, що базується на визначенні цінності як категорії суспільної свідомості, котра відбиває об'єктивну здатність предмета, об'єкта чи явища задовольняти певні потреби людини. Класифікація, запропонована Ф. Достоевським, передбачає такий поділ цінностей: матеріальні, що виражаються в задоволенні матеріальних потреб; пізнавальні, що полягають у прагненні людини до пізнання (до них належать і освіта й наука); соціальні, що полягають у прагненні до спілкування з людьми. А. Маслоу виділяє цінності:

- фізіологічні (або органічні) – їжа, пиття, статеве задоволення тощо;
- безпеки – почуття захищеності, позбавлення страху, агресивності;
- належності та любові – належність до спільноти, знаходження поряд із людьми, визнання ними;
- поваги (пошани) – компетентність, схвалення, визнання, авторитет, досягнення успіхів;
- пізнавальні – знання, вміння, розуміння, дослідження;
- естетичні – гармонія, симетрія, порядок, краса;
- самоактуалізації – реалізація своїх цілей, здібностей, розвиток власної особистості.

Система університетських цінностей являє собою сукупність цінностей різноманітного роду, тому неможливо чітко визначити їхнє місце в наведених класифікаціях. Цінності, які традиційно сповідує університет, знаходяться в різних групах: як соціальних, так і моральних, як національних, так і локальногрупових. Наприклад, за класифікацією А. Маслоу, університетські цінності знаходяться майже в усіх групах [Там само].

Спробуємо охарактеризувати систему університетських цінностей з позицій носія цінності. Основні цінності, які сповідує університет, об'єднуються в кілька груп [Там само]:

(1) загальні (носієм цінності виступає сам університет). До них відносимо престиж, репутацію, автономію, прибутковість, академічну свободу, демократію, суспільну відповідальність тощо;

(2) індивідуальні (носієм цінностей виступає професорсько-викладацький склад, співробітники, студенти університету). У цій групі знаходиться моральність, чесність, повага до закону, толерантність, творчість, авторитетність, діловитість, ентузіазм, компетентність, визнання та інші якості особистості, що цінуються у викладачах університету;

(3) освітні (носієм цінностей виступає навчально-виховний процес). До цієї групи відносимо гуманізацію, етнокультурну орієнтацію, соціалізацію, громадянськість, інтелектуальний та духовний розвиток, професійну підготовку, ініціативність, спілкування тощо;

(4) наукові (носієм цінностей виступає науково-дослідна діяльність університету). Це прагнення істини, відкритість, актуальність, достовірність і практична значущість наукових досліджень та ін.

Саме система університетських цінностей робить університет тією особливою соціальною інституцією, що покликана охороняти національну культуру, бути скарбницею знань та джерелом пошуку істини [64, с. 9]. Ця система зазнає змін через те, що на університет впливає багато різних соціальних явищ та інституцій: народ, держава, культура, ринок, суспільний запит, національна ментальність тощо. В епоху глобалізації в суспільстві споживання економічний фактор набуває значної сили, і його тиск на університет збільшується.

У 90-х рр. XX і на початку XXI ст. в США, Великій Британії, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та інших провідних країнах світу спостерігається ринкова орієнтація освіти в цілому, у тому числі й університетів. Аналізуючи тенденцію ринкової орієнтації в освіті, А. Сбруєва виділяє одну з позицій прихильників освітніх реформ, за якої вважається, що внесок освіти в розвиток суспільства не є принципово відмінним від того, що забезпечується іншими послугами й товарами, тому і фінансування, як і організаційне забезпечення, має здійснюватися за загальними правилами, встановленими в межах ринкової економіки, тобто на приватних засадах. Існування ж державної освіти взагалі є шкідливим для демократичної держави [194, с. 311].

Тенденцію підпорядкування діяльності університету ринковим законам Д. Бок [18] називає комерціалізацією. Це явище має свої позитивні риси, наприклад зростання фінансових інвестицій, прибутковості університету, матеріальне заохочення професійної діяльності професорсько-викладацького складу тощо, але негативні сторони комерційної активності університету позначаються на фундаментальних університетських цінностях, які визначають діяльність академічних установ та їхню відповідність до високих стандартів якості.

Активна комерціалізація негативно впливає на фундаментальні університетські цінності, що відбивається в різних сферах діяльності університету. Тиск ринку на університет проявляється в кадровій політиці щодо професорсько-викладацького складу. За законами ринку, викладачі мусять бути хорошими бізнесменами, мати комерційний хист, зв'язки з певними фінансовими структурами та корпораціями, вміти продавати свої освітні послуги чи результати своєї наукової діяльності. У цій ситуації стають не такими важливими моральні якості працівника, відповідність його ціннісних орієнтацій та настанов до тих фундаментальних цінностей, які сповідує університет. Педагогічні здібності та наукові таланти неважливі, порівняно з умінням знаходити додаткове фінансування та комерційні проекти. Це кардинально змінює ціннісні орієнтації всієї університетської діяльності.

Комерціалізація негативно впливає на зміст навчального матеріалу. Останнім часом спостерігається тенденція розширення викладання спеціальних дисциплін за рахунок скорочення традиційних загальних курсів,

що аргументується тим, що на спеціалістів з такими дипломами існує більший попит на ринку праці. Дана тенденція опосередковано діє на користь переваги матеріальних благ та меркантильних інтересів перед академічними цінностями та принципами.

Активна комерціалізація університету призводить до того, що пріоритетною стає орієнтація на отримання прибутку, а не фундаментальні університетські цінності. Часто університети сподіваються отримати прибутки за рахунок додаткових освітніх послуг: додаткової освіти, магістратури, курсів підвищення кваліфікації тощо. Підвищення ціни таких послуг робить їх недоступним для людей, недостатньо забезпечених матеріально, але гідних за своїми інтелектуальними здібностями. При цьому формалізація отримання певної професійної категорії, наприклад, на курсах підвищення кваліфікації вчителів, призводить до зниження якості освіти, бо адміністрацію середнього навчального закладу, у першу чергу, цікавить свідоцтво, а вже потім – якість отриманої підготовки [138].

Сьогодні університет у навчально-виховному процесі стикається з необхідністю готувати студентів до вирішення тих моральних проблем, з якими вони можуть зустрітися у своєму особистому та професійному житті. У цій ситуації молоді люди більше орієнтуються на приклад авторитетних осіб, ніж на отримувану в аудиторіях суму знань. Найпереконливіший приклад дає готовність викладача за необхідності пожертвувати матеріальними інтересами заради певного вищого принципу, перевага управлінських рішень адміністрації в бік моральних цінностей, які сповідує університет, а не матеріальної вигоди та фінансового прибутку [11].

В університеті навчально-виховний процес органічно поєднується з науковою діяльністю. Дотримання базових принципів науково-дослідної діяльності – одна з найважливіших ціннісних орієнтацій університету, яка визначає важливу роль цієї інституції для суспільства. Заради отримання оптимальних результатів науковці повинні мати можливість розробляти обрану тему та вільно репрезентувати результати роботи, крім того, вони повинні висловлювати свої погляди відверто та об'єктивно. Члени наукового товариства в пошуках істини та знання мають прагнути максимальної точності та об'єктивності, а завдання університету полягає в обмеженні впливу сторонніх факторів, здатних певною мірою викривити висновки. Комерціалізація загрожує науковому розвитку з різних сторін:

– вибір теми наукових досліджень – університет віддаватиме перевагу комерційним дослідженням заради отримання фінансових прибутків, і навпаки, наукові дослідження, результати яких виражаються у формі загальних законів природи і мають велике значення для науки, залишаться поза увагою університету, бо не отримають фінансування через відсутність комерційної значущості;

– секретність наукових розробок – науковці, які проводять комерційне дослідження, не мають права розголошувати результати своєї роботи,

побоюючись конкурентів, проте це гальмує розвиток науки, оскільки кожен дослідник у своїй роботі спирається на результати, отримані його колегами; – достовірність результатів дослідження – фінансова зацікавленість науковців впливає на об'єктивність наукового пошуку, ставить під загрозу чистоту експериментів, спокушає до фальсифікації результатів для отримання фінансування досліджень.

Останніми роками в українському суспільстві спостерігається стрімке падіння довіри до всіх соціальних інститутів. Університет традиційно виступав осередком знань та істини, що збільшувало довіру українців до нього, порівняно з іншими інституціями. Комерційна діяльність підриває цю довіру та викликає обурення серед людей, а це, у свою чергу, ставить під загрозу університетську автономію. Втрата суспільної довіри до університету тягне за собою наслідки, що виходять далеко за його межі. Сьогодні будь-яка шкода, завдана репутації університету, будь-який сумнів у чесності та об'єктивності науковців не лише шкодять університету, а й ставлять під загрозу функціонування демократичного громадянського суспільства.

Негативний вплив комерціалізації на фундаментальні університетські цінності, а через них і на саму ідею університету, має бути врівноважено. У ролі важеля повинна виступати держава як найвища форма організації суспільства, котра забезпечує захист та погодження індивідуальних, групових та суспільних інтересів за допомогою права [2].

На відміну від держави, котра виступає охоронцем суспільного розвитку, прихильники ринково-економічної тенденції в освіті зневажають ціннісний аспект освіти взагалі та університетської освіти зокрема. Зауважимо, що комерціалізація звеличує такі цінності, як прибутковість університету, практична значущість наукових досліджень, діловитість та ініціативність професорсько-викладацького складу тощо. Державне управління університетом орієнтує його діяльність у площині інших цінностей (соціальних, національних, правових та ін.). Роль держави, котра врівноважує негативний вплив комерціалізації на фундаментальні університетські цінності, проявляється в ідеологічному, фінансовому, охоронному та інших аспектах.

Держава завжди виступає провідником певної ідеології. Становлення України як правової держави, формування громадянського суспільства та пріоритету прав людини неможливе без виховної діяльності університету. Через закони, доктрини, концепції та інші нормативні акти держава втілює в університеті відповідні ідеї, тим самим висуваючи на перший план суспільну відповідальність університету.

Державне управління у сфері фінансування та розподілу коштів дає змогу існувати неприбутковим з економічної точки зору, але необхідним для суспільного розвитку наукам, факультетам, спеціальностям, що дозволяє зберігати, передавати та примножувати національну культуру, духовність, моральність тощо. Зрештою, саме держава визначає межі автономії

університету, що запобігає анархії в його діяльності, утримує університет в річищі суспільних інтересів.

Держава виступає гарантом конституційного права громадян на освіту. Завдяки державі отримати освіту мають змогу особи, які мають високий рівень інтелектуального розвитку, мислення та гідні отримати освіту попри свій матеріальний стан та наявність грошей.

Втручання держави в діяльність університету дещо стримує його комерційну активність. Проте слід мати на увазі, що посадова особа в своїй діяльності також керується своїми особистими ціннісними орієнтаціями, що не завжди відповідають цінностям, сповідуваним державою, і це іноді призводить до безглуздої тяганини, невиправданих затримок у розв'язанні важливих питань, до бюрократичних помилок [138].

3.3. Університет як носій свободи, творчості та активності людини

Проблеми складових ідей університету на початку ХХІ ст. досить активно досліджуються представниками різних наук. Не лишаються осторонь обговорення цих проблем і представники науки “Державне управління”. Інвестиції в розвиток ідей університету, його функціонування як інституції повинні давати можливість активізації випереджального розвитку тієї держави, в якій університет створено. Ставлення до державноуправлінського знання, соціальної практики є однією з найважливіших позицій у вітчизняній теорії та історії державного управління. Розвиток та існування такого роду знань в інституційній формі університетської науки парадоксально поєднується з постійними спробами з боку держави обмежити, регламентувати або ж узагалі заборонити розвиток ідей свободи, творчості, активності як в університеті, так і в усій державі. У цьому контексті питання про те, як розглядати розвиток українського університету, стає полем суперечок різних методологічних стратегій і підходів. Різноманіття методів, якими взагалі може користуватися теорія та історія державного управління, дозволяє розглядати ідею університету як хронологічно та еволюційно орієнтоване дослідження або ж як історію окремих проблем, освітніх та державноуправлінських систем, категорій, постатей, світоглядів. До того ж, історична відповідність та адекватність відтворення загальної картини поглядів на ідею університету є проблематичною настільки, наскільки вона залежить від латентних смислових (змістових, семантичних) критеріїв, поглядів самого дослідника. У разі з ідеєю університету з позиції державноуправлінського аналізу можна передбачати прийняття тієї чи іншої ідеології, різних (інколи протилежних) концепцій розвитку державної освітньої політики, оскільки теорія та історія державного управління університетом в Україні в цілому містить у собі плюралізм різноманітних поглядів та гіпотез. У сучасному українському

суспільстві, в українських економіці та культурі розвиток поглядів на університет часто буває зумовлений категоріями соціального плану (соціальної доцільності). Йдеться про частини соціальної, економічної, культурної реальності ідеї університету в межах національної державноуправлінської традиції [133, с. 12].

З часів античності і до початку XXI ст. дослідженню ідеї розвитку університету приділялось і приділяється значну увагу філософів, педагогів, державних службовців, і кожен з авторів висловлював своє певне бачення цієї проблеми. Деякі вчені вважають ідеї знаковими, оскільки вони або заклали ті фундаментальні засади, принципи, основи, завдання, які тривалий час визначали ідентичність університету, або пропонували абсолютно нове бачення перспектив розвитку університету чи розуміння його сутності. Значна кількість дослідників (Ю. Габермас [241], Х. Ортега-і-Гассет [167], Р. Дж. Рутмен [189], В. Савченко [190], О. Салата [192], В. Садовничий [191], І. Черваньов [245], В. Шевченко [247]) підкреслюють важливість дослідження ідеї університету в сучасному світі [133, с. 12].

С. Квіт зазначає, що в сучасних умовах не можна “ототожнювати тих, хто щоденно формує університетське життя, із самим університетом, оскільки при цьому втрачається щось метафізичне” [84, с. 5]. Під метафізичним він і розуміє ідею університету. Крім того, неможливо не погодитися з думкою, що, крім власне ідеї, яка формує призначення університету, ідея університету складатиметься з продукування й поширення різноманітних ідей – наукових, культурних, суспільно-політичних.

Розглядаючи дану проблему, звернімо увагу на погляди Б. Рідінгса, який вважає, що “університет уже пережив своє призначення, і на порозі третього тисячоліття він повинен відкоригувати свої цілі та завдання”. Відомо, що це призначення було окреслено двісті років тому, коли держава-нація перетворила університет на охоронця національної культури [279].

Проте, на думку Х. Ортеги-і-Гассета, “те сторіччя, перш ніж чимось захопитися чи щось глибоко шанувати, потребує оте “щось” гіперболізувати, міфологізувати. Звісно, коли нація велика, то сильна також і її школа. Не може бути великої нації, коли її школа слабка”. Важко не погодитися з думкою Ортеги-і-Гассета, що коли народ є політично жалюгідним, дарма чогось очікувати і від його хай навіть найдосконалішої школи. Йому до снаги тоді лише школа невеликих меншин, які живуть порізно і всупереч решті країн [64, с. 65–110].

На думку Б. Рідінгса [279], Ю. Габермаса [64, с. 185–210], університет як інституція вичерпав можливості своєї реалізації. Але реальні умови розвитку суспільства заперечують суб’єктивний підхід до вирішення проблеми ідеї університету і потребують її реалізації.

Сутність вищої освіти полягає лише в двох речах:

- навчанні інтелектуальних професій;
- наукових дослідженнях і підготовці майбутніх дослідників.

Але говорити про те, що вони цілковито реалізують ідею університету, не можна. На підтвердження цього слід звернути увагу на те, що філософи, вчені, громадські діячі – британець Дж. Г. Ньюмен [64, с. 35–65]; німці В. фон Гумбольдт [Там само, с. 23–34], К. Ясперс [Там само, с. 109–166], Ю. Габермас [Там само, с. 185–210; 6]; українці Петро Могила, митрополит Андрій Шептицький та ін. – заклали визначальні принципи університетського життя. Йдеться про таке:

а) органічну єдність процесу викладання й дослідження – теза про поширення знання через навчання та його поглиблення через дослідження;

б) незалежність від різних форм зовнішнього тиску – теза про те, що університет не визнає в своєму середовищі жодних авторитетів і поважає тільки істину в її безкінечних формах, або, інакше кажучи, принцип автономності управління.

У сучасних умовах розвитку ідеї університету та її взаємодії з філософією освіти й теорією державного управління на ґрунті соціальної практики складається ситуація, коли держава або сприяє розвитку ідеї університету (та розвитку її складових), або заважає розвитку, наприклад, свободи, творчості, активності в університетському середовищі. Це відбувається тому, що сама ідея університету містить у собі елементи боротьби з ідеологією різних типів. Разом із тим в ідеї університету важливе місце посідають колізії різних поколінь, протистояння цивілізацій, опозиція наукових поглядів у системі наук, суперечливість поглядів різноманітних напрямків філософії освіти. Слід згадати, що ідея українського університету знаходиться в епіцентрі “прогнозованого вибуху” західної та східної цивілізацій (культур). Мета власне українського університету полягає в тому, щоб не зруйнувати свої ідейні засади у процесі протистояння. Тому він повинен посідати якесь особливе місце відносно філософій Сходу і Заходу.

Ідея “тотальної ідеології”, яка трансформується під час руху від соціології знання до історії державного управління в різноманітні форми, на жаль, ніколи не набувала форми ототожнення знання та влади в Україні. Винятком можна вважати лише розвиток ідеї українського університету за радянських часів (часів існування СРСР). В Україні, через різноманітність, неоднорідність культурно-національного середовища, виникає незрозумілість та багатовекторність ідеї університету (або ж університету національного). Оскільки ідея університету є однією з головних складових української соціальної культури, що дає можливість раціонального розвитку основ держави, то в даному контексті виникає низка суперечностей.

По-перше, будь-яка ідеологічна ідея університету є частиною утопічної свідомості, що переходить у площину соціальної реальності. По-друге, університет (і наука взагалі) не є безпосередньо метою дії держави та освіти, а стає механізмом обґрунтування моральних принципів більш високого рівня, що неутримно призводить до протидії інших ціннісних систем. По-

третє, в Україні університет ніколи не обмежувався лише тими завданнями, які висувала до нього держава, а через самоорганізацію, саморозвиток опрацьовував власні ідеї та принципи.

“Ідея класичного університету”, яка склалася в Європі в першій половині XIX ст., крім професійних принципів культивування знання та науки, містила в собі й позаінституційні ціннісні орієнтації. Інакше кажучи, як ідеальна модель вона містить у собі досить насичений (або досить повний) латентний зміст реальної діяльності університету. При цьому відбувається конденсація основних тенденцій культури та елементів просвітницької ідеології. Однак створення й активний розвиток системи університетської освіти в Україні можна також віднести до другої половини XIX ст. Ці процеси супроводжувалися та спрямовувалися побудовою особливих ідеальних конструкцій, що були виражені в специфічних цінностях та ідеях [133, с. 13].

Ідея університету в Україні є досить невивченою та недослідженою з позицій державного управління. Санкціоноване з боку держави наукове знання не є однорідним. Це знання в своїй інституційній формі виглядає як парадоксальне дуалістичне поєднання свободи та заборони. Разом із тим держава усвідомлює що інвестиції в розвиток університету, інвестиції в його ідею є інвестицією в людський капітал. Створення атмосфери випереджального розвитку відбувається в галузі освіти через розвиток або ж вкладання частини національного прибутку в освіту, науку, культуру. І хоча сучасну освіту, і університет як її частину, спрямовано на розвиток технічної, матеріалістичної цивілізації й підпорядковано вдосконаленню суспільного побуту та комфорту, ідея університету в Україні базується на принципах, перш за все, свободи, творчості, активності.

На початку XXI ст. в умовах глобальної економічної кризи набувають нової актуальності проблеми застосування інноваційних підходів до підготовки спеціалістів в умовах університету. Дані проблеми зумовлені низкою суперечностей, які виникають перед педагогами, державними службовцями, економістами, які займаються модернізацією університету як інституції. Ще в останнє десятиріччя XX ст. перед світом досить гостро стояла проблема нестачі інформаційної складової в ході формування сучасного спеціаліста. Отже, серед різноманіття проблем, що привертають до себе увагу представників науки державного управління та що лежать у площині вирішення проблем університету, можна назвати суперечності:

- між потребою ринку в нових спеціалістах з інноваційною професійною складовою та застарілою структурою системи підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів в Україні в умовах університету;

- можливостями сучасних університетів застосовувати інноваційні підходи та технології у процесі підготовки спеціалістів та можливостями використання даних інновацій у повсякденній виробничій практиці;

- вмінням сучасних спеціалістів застосовувати інноваційні підходи та технології у власній професійній діяльності та реальним впливом цих технологій на якісні та кількісні показники продуктивності праці [133, с. 14].

Розв'язання зазначених та інших суперечностей вимагає впровадження принципово нових (інноваційних) підходів до розроблення самої ідеї університету та нових форм інтеграції інтересів усіх зацікавлених у цьому процесі сторін: держави, суспільства, населення, суб'єктів господарювання, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Про *традиційну модель* діяльності університету можна говорити, як про діяльність його як головної організації в мережі регіональних комплексів професійної освіти з підготовки випускників. Такі комплекси неперервної професійної освіти було створено в усіх адміністративно-територіальних одиницях (областях) України. Вершиною цих комплексів були і залишаються університети. Але не можна говорити про однорідність та стандартизований рівень підготовки спеціалістів у різних регіонах України. По-перше, рівень даних комплексів у різних областях України не є рівномірним. По-друге, потреба в оптимізації структури таких комплексів та рівні їхнього забезпечення матеріально-технічними та кадровими ресурсами залишається на даний момент невизначеною (або ж недослідженою). По-третє, частина галузі освіти, що відповідає за підготовку спеціалістів, як і вся економіка України, в останні десятиріччя стала найбільш вразливою та незахищеною від економічних негараздів, тож знаходиться в доволі складному економічному становищі. Тому потрібні інші, відмінні від традиційних підходи до формування знань, умінь та навичок спеціалістів. Можна говорити про компетентнісний підхід, тобто формування векторів компетентностей сучасного працівника або ж університету.

Нове усвідомлення ідеї та місії підготовки сучасних працівників пов'язано з усебічною модернізацією самої ідеї університету. Безумовно, можна говорити про специфічність підготовки спеціалістів для певного сектора економіки, але в умовах відмови від тези "глобального суспільства", коли кожний конкретний спеціаліст стає важливим для соціуму, адміністративно-територіального устрою, держави, слід звернути увагу на формування всебічно розвиненої особистості, лідера, підприємця. Саме ця людина повинна, застосовуючи найсучасніші технології, змінити на краще ситуацію в країні. Економіка знань та науковий підхід у формуванні економічної складової суспільства, а ще більше їхня реалізація стають сьогодні майже викликом реальності або ж, з іншої позиції, майже нездійсненними проектами глобального характеру. Змінити ситуацію на краще можливо лише за умови реалізації інноваційних стратегій розвитку. За сучасних особливостей розвитку України як самостійної держави інноваційний підхід у сфері підготовки спеціалістів в умовах університету можна розглядати як певну нову комбінацію організаційних, фінансових, економічних, нормативно-правових механізмів. Перш за все, ідеться про університети або ж національні університети (ВНЗ III-VI рівнів акредитації). Інновації в галузі вищої освіти, як і інновації в економіці, мистецтві, соціальній практиці, в основному, полягають у рекомендаціях застосування нових концептуальних засад, що відповідатимуть сучасним ринковим викликам: вимогам до якості

освітнього продукту університетів; інноваційній парадигмі працівника; умовам праці та можливості їх змінювати відповідно до потреб зовнішнього та внутрішнього середовищ; матеріально-технічній складовій сучасного університету та базових підприємств, що надають послуги виробничій практиці.

Ми говоримо про інновації в організації, перш за все, навчальної, наукової, виробничої діяльності університетів як корпоративних структур та навчально-виробничих комплексів. Інновації повинні сприяти змінам у діяльності університету, і перш за все йдеться про зміни у структурі університету як виробничого організму. Саме як виробничий організм слід розглядати сучасний університет. Як кожний організм, дане утворення може знаходитися як у гарному стані, так і в занепаді. Говорячи про сучасні університети як головні організації в комплексах неперервної (безперервної) вищої професійної освіти, можна стверджувати, що дана місія для університету є важливою, але, на жаль, не завжди виправданою. Університет, як вершина такого комплексу, найчастіше в сучасних умовах повинен компенсувати витрати інших навчальних закладів (ліцеїв, технікумів, професійно-технічних навчальних закладів), що входять до складу комплексу. Держава у важких економічних умовах відмовляється від інвестування в ВНЗ I-II рівнів акредитації. Саме університети стають компенсаційним механізмом збереження цих державних комплексів. Але така модель відносин у комплексі професійної освіти не дає можливості використовувати ресурси для випереджальної інноваційної діяльності університету. Замість інвестицій у власний розвиток університет повинен вкладати значні кошти в дочірні організації. Провідні спеціалісти повинні відволікатися, працюючи на підвищення рівня даних професійно-освітніх інституцій замість розвитку власне університетської науки, методики, нових підходів до викладання сучасних дисциплін [133, с. 14].

Нововведення в університетському середовищі – це битва ринку освітніх послуг між новаторами, або тими, хто здійснює атаку, і тими, хто намагається заробити гроші, змінюючи порядок речей; а також тими, хто захищається, намагаючись зберегти свої власні сьогоденні прибутки. Розглядаючи університет як комплекс (або ж комплекс з організації непевної професійної освіти), виокремлюємо такі групи: першу складають провідні науковці та найкращі представники професорсько-викладацького складу; другу – сучасні менеджери від освіти, які працюють переважно на “комерційних” факультетах і спеціальностях; третю – представники “старої школи”, до якої входять і представники науково-викладацького складу, і чиновники від освіти, для яких будь-які інновації (нововведення) в організаційну, викладацьку, навчально-виховну складову роботи навчальних закладів є небажаними. Дана “відцентрова” модель є типовою для всієї України. Але перед менеджерами від освіти, або ж менеджерами від державного управління освітою, стоїть завдання зменшення негативних наслідків протистояння зазначених груп. Якою ж є ідея, місія сучасного університету, котрий, на нашу думку, здатен

підготувати підґрунтя для розвитку інноваційної складової підготовки сучасних спеціалістів для України? Складові ідеї університету в сучасній Україні такі: навчання спеціалістів; дослідження в галузі різноманітних наук; підготовка до впровадження в соціальну практику технічних, наукових, методичних та інших специфічних інновацій. Цей перелік можна продовжувати далі. Але серед різноманіття інших складових ідеї університету вищезгадані посідають центральне місце. У зв'язку з цим виникає необхідність розгляду ідеї університету з позицій підходів:

- загального;
- функціонального;
- суб'єктно-об'єктного;
- процесуального;
- ситуативного;
- етнонаціонального;
- ідеологічного та ін. [133, с. 15].

Лише розглядаючи та аналізуючи ці підходи, можна вийти на загальнонауковий, або ж системний, підхід.

Тож, чи доцільно стверджувати, що університет віджив своє і що розвиватися та поглиблювати скарбницю знань немає сенсу? Чи може існувати університет як осередок свободи, творчості, активності? Сьогодні вже ніхто не заперечує, що традиційні університети в умовах конкурентного середовища ХХІ ст. не мають іншої альтернативи, як змінити уявлення про своє завдання перед суспільством. Проте відповісти на поставлені запитання можна, лише проаналізувавши та дослідивши саму ідею університету, його місію та роль у контексті історичного розвитку.

Нині недоцільно запозичувати модель розвитку університету в інших країнах, не розуміючи всю міць власної нації. Задовольняючись наслідуванням та уникаючи беззастережної, категоричної вимоги мислити й переоцінювати власним розумом зазначені важливі питання, вітчизняні науковці, хоч і знаються на деталях останніх досягнень своїх наук, живуть, однак, в атмосфері п'ятнадцятирічної чи двадцятирічної давнини.

Процеси “відставання” та “гальмування” для України, безперечно, є характерними. При цьому, з одного боку, існує тенденція до розвитку свободи, творчості, активності, з іншого – постає проблема застарілості ідеї та місії сучасного університету, сформованих під впливом радянської епохи. У зв'язку з цим активність, як механізм (інструмент) реалізації потреби університету і суспільства в змінах, повинна переслідувати певну мету (рис. 3.1).

Як уже зазначалося, представники сучасної державної управлінської науки сходяться на думці, що університет – це заклад, де здобувають вищу освіту. На рівень університетів, крім іншого, виходять галузеві ВНЗ (академії, регіональні інститути, політехнічні університети – НТУ, КПІ, ХПІ, Львівська політехніка, Одеська політехніка), існування яких поза університетом можна виділити в окрему вагому освітянську проблему.

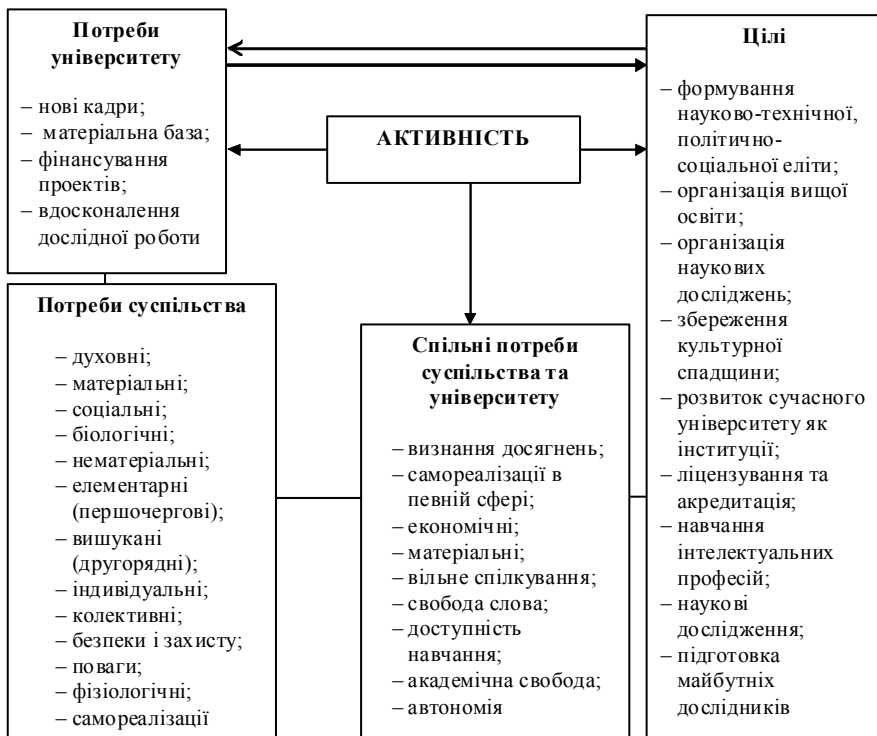

Рис. 3.1. Сутність ідеї університету

Метою існування сучасного університету є виховати та навчити людей, які є складовою трудових ресурсів, щоб в умовах економічної кризи за обмеженості ресурсів випускники університетів були здатні вирішувати комплекс корисних для держави та суспільства завдань. Окрім іншого, треба враховувати обмеженість фінансового ресурсу як у громадян, так і у держави. З позиції державного управління ідею університету можна розглядати як механізм, що реалізує систему інтересів усіх учасників інтелектуального виробництва. Загалом інвестиції в освіту є інвестицією в людський капітал. Університетська освіта – це навчання через постійний пошук і паралельне дослідження суспільства. Університети навчають інтелектуальних професій і готують майбутніх дослідників, плекають науку, вчать пізнавати. Ці завдання є визначальними для діяльності університетів протягом усієї історії їхнього існування.

Розгляд загальних законів соціально-економічного розвитку держави без урахування людського фактора і ролі людини, як основної складової процесу державного управління, є неможливим. Проблема слід розглядати у двох аспектах: людини-особистості та людини – учасника виробничих

відносин. У сучасних умовах більшість виробничих процесів, у тому числі й процес виробництва знань, наукового досвіду, виконується колективом людей. Сучасна наукова та освітня виробнича діяльність багатьох учасників цього процесу повинна бути синхронізованою. Синхронізацію зусиль частин будь-якої соціальної системи може бути організовано через розроблення спільних ідей або стратегічних напрямків діяльності.

Економіка є матеріальною основою існування та розвитку людства. Економічна система здійснює виробництво та розподіл матеріальних і духовних благ, що забезпечують існування людей. Отже, участь людини в соціально-економічних процесах слід розглядати у двох аспектах:

- людина як творець матеріальних благ;
- людина як споживач цих благ.

Проблему реформування університету слід розглядати системно з урахуванням даних про стан економіки держави і тих вимог, які суспільство висуває перед університетом (його продукцією, працівниками, випускниками). Загальна структура університету, у свою чергу, складатиметься з трьох блоків:

- соціально-економічного середовища;
- підготовки спеціалістів;
- системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів.

Ідея з позиції загального підходу традиційно розглядається як ідея суспільна, колективна, особистісна; тобто без достатньої диференціації. Перебудова національних університетів, по суті, базується на створенні принципово нової ідеї взаємодії інтересів університету, держави, суспільства, народу, кожного конкретного громадянина. Тому виникає запитання: які особливі ідеї повинні стати формами прояву ідеї спільної, котра, у свою чергу, повинна відповідати ідеям забезпечення реалізації інтересів, місії, стратегічних планів окремо взятого університету? Роль ідеї університету в системі національної ідеї є надзвичайно багатогранною. Перш за все, слід зазначити, що створення й реалізація ідеї національного університету має колективний характер.

Необхідно враховувати, що ідею кожного окремого університету буде пов'язано з його місією, функціонуванням. Але реалізація місії та функціонування не можуть бути виправдані забезпеченням діяльності колективів університетів та конкретних особистостей у межах забезпечення діяльності інституцій. Процес суміщення ідей можливий за умови визначення глобальної ідеї, глобальної місії, глобальної мети. Системний підхід дозволяє розглянути університет як відносно відчужену систему, ідея якої складається з комплексу ідей, однією зі складових якого є вища освіта. Реалізація глобальної ідеї в межах системи національних університетів здійснюється через самостійні ідеї конкретних університетів. Формувати основу ідеї університету можливо на основі принципу єдності свободи, творчості, активності (рис. 3.2).

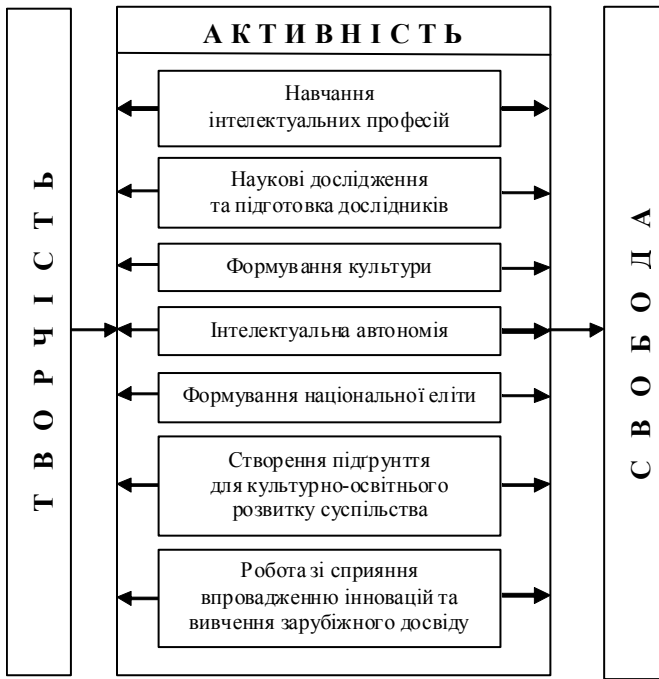

Рис. 3.2. Схема реалізації принципу єдності творчості, активності, свободи

Професіоналізм і дослідження – дві складові, які мають поєднувати в собі університетські програми. Проте від студентів завжди вимагали прослуховувати предмети загального характеру. Це предмети культурологічного спрямування: вважається доцільним, щоб студент отримав знання із “загальної культури” [133, с. 16].

Культура – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які віддзеркалюють історично досягнутий рівень розвитку суспільства в результатах продуктивної діяльності. Продуктивна діяльність і є метою творчості, що будується на активності та свободі. Людина за своїм народженням належить до певного покоління, і кожне покоління є споживачем культурної спадщини попередніх поколінь, розвиваючи далі цю спадщину та продукуючи нові цінності. Це дозволяє стверджувати, що людина проходить певну еволюцію культурних надбань і завжди стоїть на висоті свого часу, знаходячись під впливом певних ідей та законів розвитку суспільства.

У первинному розумінні культура – це ступінь довершеності в оволодінні якоюсь галуззю знань або діяльності. Сучасне суспільство потребує добрих фахівців – і тому перед нами постає університет з його професійною освітою. На сьогодні є неминучим упровадження нових курсів навчання чи системи уявлень, знання яких від нас вимагає час.

Розділ 4

ГЕНЕЗИС І РОЗВИТОК ІДЕЇ ТА ПРАКТИКИ УНІВЕРСИТЕТІВ В УКРАЇНІ

4.1. Європейський дух перших українських університетів

Першоджерельне виробництво ідеї, уявлення (їхнє продукування) вплетено в матеріальну діяльність та спілкування людей. Тобто ідеї можуть виникати лише у свідомості людей. Але у процесі розвитку чи розповсюдження якоїсь ідеї відбувається розподіл духовного та матеріального, виробництво ідеї стає відносно самостійним; мислення в будь-якому разі є не чим іншим, як усвідомленням буття, змістом його є об'єктивний світ [197, с. 170]. Латентні смисли ідеї університету (латентний – латин. *latens (latentis)* – прихований, той, що не виявляє себе видимими ознаками [203]) за їхнього усвідомлення дають змогу більш чітко розуміти сучасні процеси формування цілісної української нації, її менталітету.

Зміст наших думок про університет є його образом; однак він не є матеріальною копією даної інституції. Модель університету відрізняється від самого університету хоча б тому, що університет не є лише матеріальним або лише духовним. Матеріальна модель, або матеріальна копія, університету має риси, властиві всім матеріальним тілам. Пізнавальний образ університету і відображений у ньому предмет є єдиними, бо образ є копією предмета, світлиною з нього; разом із тим вони й протилежні, бо університет є як “матеріальним”, так і “ідеальним”.

Між змістом поняття “університет” та його віддзеркаленням існують принципові різниці, які й можна назвати *розбіжностями між матеріальним та ідеальним*. Ідею університету пов'язано з матеріальним університетом, але вона не є ним. Слід погодитися з К. Марксом, що “ідеальне – є не що інше, як матеріальне, пересажене в людську голову та перетворене в ній” [118]. Не можна розглядати пізнавальний образ університету як особливу ідеальну річ, що існує поряд з предметом “університет” і незалежно від нього; це є ідеальний образ. При цьому реакційні принципи або тенденції в ідеї університету спотворюють дійсність, виступаючи не тільки гальмівним механізмом розвитку університету, але і гальмом суспільного розвитку.

З позиції загального підходу ідея університету – це сукупність форм, уявлень та думок про університет, що склалися в науці державного управління, та їхнє співвідношення з об'єктивними законами, що існують (закони держави, сукупність морально-етичних норм, закони розвитку суспільства та ін.).

Ідею університету слід розглядати з теоретичних позицій та з позиції історії розвитку держави й університету як інституції. Будь-яка частина латентного змісту ідеї університету являє собою конкретно-історичне відбиття суттєвих аспектів університетської дійсності, що виступають формою класової, групової, станової свідомості й самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, програм. У цих різновидах ідейних проявів відбито різноманітні за змістом інтереси соціальних спільнот та груп, їхні практичні позиції. Відповідно до вищевикладеного можна виділити три аспекти розгляду ідеї університету:

- як специфічної ділянки формування та функціонування соціального знання;
- засобу групового усвідомлення та перетворення реальності;
- ідейного стимулу як університетської, так і суспільної активності.

Особливості формування структурних компонентів ідеї університету визначаються наявністю таких складових:

- суспільна необхідність університету;
- потреби суспільства в існуванні ідеї університету та університету як інституції;
- актуальність та зміст ідеї університету як системної цінності.

Аналізуючи теоретико-методологічні функції поняття “ідея університету” як засіб усвідомлення реальності, виходимо на клас явищ, що охоплюється зазначеним поняттям. Насамперед, цікаво розглянути ідею університету як специфічну форму свідомості та самосвідомості, її структуру як продукту усвідомлення різних проявів суспільного буття, як результат саморозвитку системи поглядів, як інтерпретацію специфічної соціальної, гуманітарної, освітянської дійсності.

Пізнання процесу формування “ідеї університету” та з’ясування її статусу в низці інших понять теорії та історії державного управління можливе у процесі відтворення об’єктивної логіки реального історичного процесу, закономірностей його віддзеркалення в теоретичних системах знання, відкриття та ідейного розвитку.

У сучасній полеміці про розвиток ідеї університету, безумовно, привертає увагу певна зацікавленість щодо скритих її смислів, що містять у собі положення духовної складової університету та вказують на важливість використання та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального, наукового, науково-технічного потенціалу даної інституції з позиції держави [230; 243].

Нині в суспільстві на новий рівень піднімається провідна роль університетів у розвитку європейського культурного простору, яка обґрунтовується ідеологією “спільного шляху” і майже пропонує ідеальну модель буття, яку педагогічна спільнота України сьогодні сприймає майже беззаперечно. Щобільше, глобалізація в поєднанні з гармонізацією архітектури європейської системи вищої освіти вимагає від держави зусиль над розвитком університетів, які продовжують відігравати вирішальну роль у функціонуванні

соціуму. У сучасній українській управлінській і науковій практиці ще не відбулося остаточного формування розуміння ознак латентного смислу ідеї університету. Розуміння ж даних ознак є надзвичайно важливим, бо реальна ситуація із запровадження збалансованих дій, спрямованих на оптимізацію освітнього простору в межах держави, є досить важливим завданням для органів державного управління освітою, педагогів, громадськості.

Останніми роками тему ідеї університету в науковій та філософській літературі розглядали чимало авторів. Філософському усвідомленню феномена університету присвячено низку наукових праць європейських, а також американських авторів. Класичними можна вважати праці Дж. Г. Ньюмена [64, с. 37–64], В. фон Гумбольдта [Там само, с. 25–36], чії ідеї отримали подальшу інтерпретацію у працях М. Вебера [21], Г.-Г. Гадамера [64, с. 168–184], Ю. Габермаса [Там само, с. 185–210; 264], В. Лепеніса [Там само, с. 211–233; 278], Х. Ортеги-і-Гассета [Там само, с. 65–107], К. Ясперса [Там само, с. 111–165; 265]. Серед останніх публікацій закордонних авторів, що були присвячені інституційній природі класичного університету, для нашого дослідження мають важливе значення праці Дж. Вінчестера [280], Я. Пелікана [282], Г. Рохрса [Там само]. Слід зазначити, що певний інтерес до університетської проблематики виникав і в російських представників філософської думки, найбільш яскравими в цьому плані є праці С. Гессена [29], М. Пирогова [173; 174], університетська тематика висвітлюється у працях В. Бажанова [7], Р. Барнета [10], К. Кавеліна [75] та ін.

Для соціально-філософського, культурно-історичного усвідомлення явища університету важливими є праці М. Бастракової [12], Ж. Бернара [15], Є. Бистрицького [16; 17], С. Гессена [29], К. Манхейма [117], К. Поппера [172], А. Дж. Тойнбі [218], Е. Трьольча [219], дослідження К. Гаджієва [28], Г. Петрової [172], В. Сарбея [193], С. Філоненко [236] та ін.

У сучасній філософській літературі необхідно відзначити дослідження І. Захарова [60; 61], Н. Ладижець [105], В. Лугового [109; 110], Є. Ляхович [115], В. Садовничого [191].

Потрібно зазначити, що у вітчизняній літературі подано характеристики певних етапів історії розвитку вітчизняних університетів, виділено окремі риси даного явища [229; 231; 233]. Однак філософського усвідомлення феномена вітчизняного університету за весь час його розвитку практично немає, не в повному обсязі подається аналіз філософсько-методологічного підходу до характеристики європейського, американського, російського, українського університетів і соціально-культурних умов, що детермінують відповідні моделі.

Серед сучасних публікацій, що торкаються проблем державного управління ідеєю університету, слід виділити ті, що характеризують університети як центри освіти, науки, культури в регіоні. Саме цій темі присвячено публікації Н. Лур'є [114], В. Микитася [143], Т. Романовської [186], В. Покладок [176], В. Рутунберга [188], В. Слукачова [204],

С. Смагіної [205], С. Соколовської [206], М. Соловйова [207; 208], Б. Солоунц [209], А. Соніна [210], Г. Сорині [211], В. Стьопіна [214] та ін. Також необхідно назвати закордонні дослідження, в яких розглянуто проблеми університетської освіти, Серед авторів – Л. Вагіанос [287], Г. Дж. Берман [14], Р. Мюнх [271], Л. Неш [272], Р. Палоус [277], П. Скотт [199]. Аналізуючи переважну більшість публікацій, присвячених цій темі (Т. Мітосов [148], В. Молчанов [150], А. Новиков [153], Г. Нудьга [151; 197]), можна прийти до переконання, що більшість вчених або ж педагогів-практиків сприймають ідею університету як основу його духовного життя. Духовне життя українського університету лежить у площині як національних, так і глобальних ідей. Щобільше, ми, не згадуючи Т. Шевченка, цураємося свого, власного, національного, патріотичного і задивляємося на прояви “псевдопроектів”, наукової метушні. Відповідей на питання конкретного українського сьогодення ми не знаходимо ні в США, ні в Європі, ні в Російській Федерації. Проте слід шукати цих відповідей у власній історії та управлінській практиці, в українській етнофілософії та колосальному досвіді нашого народу.

Як ми уже згадували, на території сучасної України навчальні заклади відповідного рівня мають ту саму часову ретроспективу, що й університети Європи з їхньою трьохсотрічною історією [221; 248]. Наприклад, Острозька академія (Греко-слов'янсько-латинська колегія) з'явилася в м. Острозі (нині Рівненська обл.) у 1576 р. як перший навчальний заклад вищого рівня. Засновником та меценатом її був В. Острозький. В академії у той час викладали церковнослов'янську, грецьку, латинську мови, граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, музику та астрономію. Навчання в академії тривало понад вісім років. Першим ректором академії був Г. Смотрицький. І за асортиментом начальних програм, і за рівнем викладання цей навчальний заклад, безумовно, можна було порівняти з вищими навчальними закладами такого ж рівня та типу в Європі. Острозька академія проіснувала до 1640 р. В її стінах працювали такі видатні діячі свого часу, як Д. Наливайко, В. Малюшицький [13; 25].

У контексті історичного порівняння зупинімося на феномені виникнення Київської академії. Засновано її було в 1615 р. Як і у випадку з Острозькою академією, вирішальне значення для заснування навчального закладу мала роль мецената. Київська академія з'явилася як школа при Богоявленському монастирі, на землі, відписаній Галшкою Гулевичевою. Засновником і організатором школи був Ісайя Коропинський. Починаючи з 1615 р., опіку над школою взяло Богоявленське братство, і вона почала зватися Братською. У 1632 р. до Братської школи приєднують Лаврську школу, засновану Петром Могилою. Так було утворено Києво-Могилянський колегіум. Гадяцькою угодою 1658 р. колегіум було визнано академією [216]. У 1701 р. цей статус підтвердив російський уряд. За змістом і організацією навчання цей навчальний заклад дорівнювався до інших ВНЗ Польщі. Основу навчального

процесу у Братській школі складала “сім вільних наук”: граматики, риторика (або поетика), діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика. Велике значення надавалося вивченню мов, зокрема грецької. Навчання тривало вісім років, а з 1869 р. – дванадцять. В академії вивчали українську літературну, церковнослов’янську, латинську, грецьку мови, а починаючи з XVIII ст. – староевропейську, німецьку, французьку мови; філософію, історію, географію, вищу математику, економіку, медицину тощо. Кількість слухачів у XVIII ст. досягла 2 тис. Очолював навчальний заклад ректор, посада якого була виборною. Ректорами в різний час були: Іов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касян Сакович, Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Феофан Прокопович, Іосаф Крюковський та ін. [13; 25].

Підсумуємо, що започаткування університетської освіти на території сучасної України має ті самі часові межі (250 – 300 років), що й у Європі. Цікавим є те, що найкращі студенти вищезгаданих навчальних закладів, як і всі інші європейські студенти, мали можливість навчатися і навчалися в декількох країнах, а відтак, і в декількох університетах. Серед них можна згадати Д. Наливайка, митрополитів І. Борецького, І. Косинського, письменників Є. Плетецького, М. Смотрицького, гетьмана П. Сагайдачного (Острозька академія); відомі постаті І. Виговського, І. Самойловича, Д. Тупгало-Ростовського, П. Орлика, П. Полуботка, С. Палія, С. Величка, Г. Сковороду, М. Бантиша-Каменського, М. Берлицького, М. Маркевича, П. Гулака-Артемівського, М. Березовського, І. Зарудного, братів Івана та Василя Григоровичів-Барських (Києво-Могилянська академія) та ін.

Як бачимо, відкритість європейських університетів 300 років тому реалізовувалась і в Україні. Однак стосовно тези про мобільність студентів у сучасній “Європі знань” [64] та про її доцільність у сучасному конкурентному середовищі можна посперечатися. Зокрема, у Спільній декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти міністрів чотирьох країн (Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії) йдеться про те, що “сьогодні багато хто з наших студентів закінчує своє навчання, не одержуючи вигоди від часткового навчання поза національними кордонами”. Зверніть увагу, що цю проблему порушують не українські чиновники від освіти, а ті, хто здійснює безпосереднє державне управління галуззю освіти у провідних країнах Європи.

Г. Ситник у своїй праці “Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави” [197, с. 369–374] підкреслює, що національні цінності України в загальному вигляді – це цінності європейської держави, яка володіє унікальним за масштабами, змістом, якістю та самобутністю матеріальним і духовним потенціалом, надзвичайно багатим спектром соціально-економічних, політичних, культурних, національно-етичних та демографічних ознак, поєднання яких є тим, що, мабуть, і називають українським менталітетом” [Там само, с. 372] (виділено нами. – І. М.).

“Європа знань” сама повинна стати незамінним чинником соціального та гуманітарного розвитку держави. Якраз ці знання, в ідеалі, й повинні сконсолідувати сучасне суспільство та дати можливість громадянам Європи збагачуватися через розвиток “компетенцій” для протистояння викликам нового тисячоліття. Саме “компетенції” стали в сучасній методології освіти певним синонімом ще вчора беззаперечним “знанням, умінням та навичкам”. Але чи відповідає термін “компетенція” всім тим нагальним потребам, викликаним системною кризовою ситуацією у світі, що постають перед особистістю? Чи не стануть закордонні “вади” “пороком [вадою] для пророків”? Дані питання можуть розглядатись у площині будь-якої науки, і відповісти на нього неможливо в короткостроковому часовому відрізку. Тобто відповідь можна знайти тільки в майбутньому. Від науковців, педагогів, працівників державного управління в освіті залежить лише те, наскільки ми можемо наблизити це майбутнє.

4.2. Проект Батуринаського університету як приклад нереалізованих ідей

За сучасної ситуації розвитку та формування державної освітньої політики в Україні, в умовах трансформації державної соціально-політичної думки все актуальнішими стають завдання визначення першоджерел ідеї національного університету як складової національної системи освіти. Проблема європейської ідеї університету на початку ХХІ ст. привертає до себе увагу представників таких наук, як філософія, історія, педагогіка. Досліджують цю проблему і представники науки “Державне управління”. Усе більшу увагу звертається на змістову (або ж смислову) складову ідеї університету. У пошуках латентних смислів ідеї університету українські вчені [64] переважно звертаються до західного досвіду або ж у певний спосіб намагаються розглянути ідею українського університету в її порівнянні з ідеєю російського або польського університетів. Разом із тим в історії розвитку України є зразки зародження та теоретичного обґрунтування ідеї університету. Прикладом такого документа є проект статуту Батуринаського університету, який був складений Кирилом Розумовським. Розроблення проекту університету припадає на час, коли імператриця Єлизавета призначила К. Розумовського президентом Академії наук в Російській імперії. У той час К. Розумовському виповнилося 19 років. Але його рішучість та бажання активно впливати на розвиток академічного життя в Росії значно вплинули на розвиток освіти та науки того часу [8]. Безумовно, за часів Радянського Союзу даний документ був майже невідомий як широкому загалу громадян, так і науковцям. З відновленням та реставрацією музейно-меморіального комплексу “Гетьманська столиця” в місті Батурині Чернігівської області, починаючи з 2005 р., розгортається активний науковий пошук у напрямку

відновлення національно-історичної спадщини XVIII ст. Саме тому привертає до себе увагу маловідомий документ, написаний К. Розумовським [131].

З позиції історії державного управління проблему розроблення ідеї національного університету досліджували М. Костомаров [97], В. Куртов [104], О. Любара [114], І. Огородникова [162], М. Поляков [177], М. Попович [178], В. Савченко [190] та ін. Але праці вчених лише побіжно стосувалися ідеї університету; а в ракурсі нашого дослідження це питання стосується проекту Батуринського університету. Серед різноманіття освітніх ідей і концепцій в Україні на даний момент проект Батуринського університету залишається досить недослідженим [131].

Слід зазначити, що, крім своєї військової та державницької діяльності, К. Розумовський займався просвітницькою діяльністю. Як президент Академії наук він доклав багато зусиль для формування як самої Академії, так і Московського університету. Проект Батуринського університету можна розглядати як ідейний або ж декларативний, бо його, на жаль, не було реалізовано. Але цей проект університету, що був розроблений К. Розумовським, можна порівняти з Конституцією Пилипа Орлика, якої теж не було ратифіковано. Незважаючи на це, на наш погляд, даний історичний документ має виключно важливий вплив на розвиток саме *ідеї університету в Україні*.

Певним чином можна порівняти К. Розумовського з В. фон Гумбольдтом та Дж. Г. Ньюменом. Безумовно, статут Батуринського університету – це не філософська праця. Статут не відзначається особливостями методологічної праці, він має характер конкретної концептуально-засадничої програми. Але від цього його значення не зменшується. Щобільше, порівняно зі статутами як російських, так і європейських університетів, можна говорити, що він має певні специфічні “суто українські”, або ж “власне українські”, риси [131].

Проект було створено в 1760 р. У XVIII ст. це було чи не єдиною спробою розроблення ідеї започаткування вищого світського закладу освіти на території України. Сам факт створення такого проекту замовчувався в історичній та історико-педагогічній літературі колишньою СРСР. І якщо театру Кирила Розумовського було присвячено статтю в 9-му томі Української Радянської енциклопедії [4], то стосовно проекту Батуринського університету і на даний час у науковій літературі існує обмаль інформації.

Останній гетьман Лівобережної України Кирило Розумовський від самого початку свого гетьманування вживав заходів, щоб заснувати університет у Батурині. До цього міста над він мав намір перенести столицю, оскільки Глухів не влаштовував гетьмана. Роботу над проектом було завершено в 1760 р. Прихід до влади Катерини II та наступне скасування гетьманства в 1764 р. поклало край цим задумам. Хоча проект залишився нереалізованим, він усе ж мав певну історичну цінність як спроба створення першої світської вищої школи в Україні [13].

У вступі до проекту подається критичний аналіз стану шкільної справи в Україні, зокрема наголошується, що низький рівень наявних навчальних закладів та знань випускників зумовлений недостатньою кількістю “знатних достойних професорів”. Водночас, звертається увагу на давнє постійне бажання громадян в Україні вчитися, схильність молоді до наук [113]. Це прагнення до освіти спонукало прогресивну молодь того часу до пошуку шкіл на Заході – у Празі, Кракові, Падуї (Італія) [274]. У першому розділі проекту йшлося про прибутки (джерела фінансування) та головні статті витрат. Структурно розділ складався з таких частин: 1) прибутки тимчасові; 2) прибутки постійні.

Тимчасові прибутки призначалося витратити, зокрема, для таких цілей:

- побудова університетської церкви;
- будівництво семінарії, помешкань для професорів та магістрів;
- закупівля університетської бібліотеки;
- будівництво друкарні ;
- створення книжкової лавки;
- закладання ботанічного саду;
- будівництво анатомічного приміщення;
- закупівля фізичних та математичних приладів, хірургічних інструментів;

– спорудження лікарні.

Постійні витрати призначалося для таких цілей:

- утримання будівель;
- постійне придбання книг та інструментів;
- утримування семінарії;
- підтримка тієї частини студентів, із середовища яких поповнюватиметься професорсько-викладацький склад;
- оплата праці церковних діячів, професорів, магістрів (своїх і спеціально запрошених з інших країн), службовців університету;
- утримання ботанічного саду (садівників, інших працівників);
- утримання лікарні ;
- утримання дирекції та службовців.

У проекті детально визначалося й можливі джерела фінансування, зокрема прибутків друкарні, книжкової лавки тощо. Другий розділ проекту – “Про університетські закони” – присвячено розпорядку внутрішнього життя університету. Наголошено, що фундатором університету і його протектором повинен був бути граф Кирило Розумовський. Урочисте відкриття університету передбачалося здійснити за прикладом європейських університетів і відзначати цю подію кожні 50 років.

Ректор мав переобиратися з числа професорів щорічно. Його обов’язки визначалося також за європейськими зразками. Університетськими справами мав керувати директоріум у складі ректора і найкращих професорів. На директоріум покладалося також функції суду, розроблення нових положень,

що регулювали б університетське життя [131]. Згідно з проектом поведінка студентів мала регулюватися спеціальним положенням, причому ніхто зі студентів не міг підлягати будь-якому суду, окрім університетського директоріуму (за винятком випадків, що передбачали кримінальну відповідальність). Директоріум мав бути досить мобільним органом управління. Передбачалося, що він засідатиме двічі на тиждень.

Прийняття до університету, за текстом статуту, повинно було здійснюватися безпосередньо ректором. Він особисто проводить іспит. Усі охочі навчатися в університеті, зі шкіл малоросійських (і польських), мали подати посвідчення школи “о честном состоянии и поступках”, скласти іспит, присягу, обов’язково знати латинську мову, щоб розуміти лекції професорів із зарубіжних країн. Водночас, у проекті створення Батуринського університету знаходимо позиції досить демократичні як для того часу. Проект, наприклад, робив можливим вступ до університету кріпаків, хоча й за умови їхнього звільнення з кріпацтва. У таких випадках “відпускна” поміщика мала зберігатися в архіві університету й повертатися випускникові після завершення навчання. Коли б молода людина не виправдала довіри, то, як зазначалось у проекті, “відпускна” поверталася б поміщикові. Студентам (у тому числі й вихідцям із соціальних низів) дозволялося носити шпагу або шаблю. Навчання в університеті, згідно з проектом, мало тривати не менше трьох років. Після завершення навчання кожен студент мусив звітувати про досягнуті ним успіхи на публічних диспутах, надрукувавши заздалегідь відповідний текст. Ті випускники, які успішно пройшли всі випробування, мали отримати атестат за підписом ректора. Передбачалося в такий же спосіб присвоювати звання магістра, доктора, професора [Там само].

Згідно з проектом, за пропущені навчальні години на студента накладалося штраф. Професор читав лекції чотири дні на тиждень, по дві години щодня, а педагогічне навантаження магістра визначав ректор. Співробітникам університету було передбачено всілякі пільги. Зокрема, їхні помешкання звільняли від будь-яких постояльців.

Окремо затверджувався статус ректора. Йому мали виявляти особливу пошану. Під час публічних актів, зазначається в документі, ректор одягає спеціальне вбрання з прикрасами й офіційними відзнаками. За звичаями вченого корпусу йому віддаються належні почесті. Публічні акти за його участі передбачають спеціальний церемоніал. Ректор визначає розпорядок навчання, всі викладачі та студенти мають виконувати його вказівки.

Батуринський університет дорівнювалося у правах з Московським університетом. У третьому розділі проекту – “Про Семінарію Університетську” – йшлося про відкриття при університеті семінарії, в якій мало навчатися 40 учнів. У документі наголошувалося, що семінарія створюється безпосередньо при університеті з метою підготовки для нього вчителів, докторів, магістрів з числа малоросіян та щоб не потрапити в залежність від уже наявних училищ Києва, Чернігова, Переяслава, Белгорода [131].

У навчальній програмі семінарії особливу увагу приділялося вивченню латинської мови. Тому у проекті згадано твори латинської класики, рекомендовано необхідні підручники. Передбачалося також вивчення таких предметів, як історія, географія, арифметика, геометрія, французька та грецька мови, музика, і навіть фехтування. Отже, семінарія поєднувала в собі класичний і новий типи реальної школи. Не вистачало лише природничих наук. Було чітко регламентовано правила вступу до семінарії. Четвертий розділ проекту – “Про університет та його професії” – цікавий, насамперед, тим, що в ньому розвивається ідея поєднання класичної та реальної освіти, закладена його авторами в розділі, присвяченому семінарії. Визначаючи професії на рівні університету, автори проекту наголошують, що студенти, які прагнуть опанувати високі науки, повинні досконало володіти латинською мовою, вивчати риторику, зокрема латинське красномовство, логіку, метафізику, геральдику, генеалогію тощо.

Водночас, у проекті зазначалося, що студенти університету мають вивчати історію, географію, філософію (у тому числі й нову), “нрави природні”, юриспруденцію, старожитності. Передбачалося також вивчення природничих наук: фізики (теоретичної, прикладної й експериментальної), математики (усіх її частин), анатомії, хімії, ботаніки, історії природи, геодезії та астрономії.

Згідно з проектом, навчальний процес в університеті очолює ректор. Зокрема, він особисто, чотири рази на рік, у семінарії й університеті приймає іспити, причому один раз – публічно. Перед початком навчального року він виголошує публічну промову, славить імператора й протектора, відзначає кращих студентів. Вибори нового ректора проводяться наприкінці кожного навчального року.

Окрім положень, що стосувалися організації навчального процесу, у проекті заснування Батуринаського університету визначалося також завдання допоміжних служб цього навчального закладу. Зокрема, документ містив такі пункти:

- про директора економічної контори університету;
- друкарню;
- бібліотеку;
- майстерню з відлиття друкарського шрифту, латинського і російського;
- книжкову лавку;
- майстерню для переплетення книжок;
- лабораторії;
- лікарню;
- карцер;
- лікаря;
- коло обов’язків духівника університету [131].

4.3. Збереження національних традицій університету у процесі зміни владних відносин

На початку ХХІ ст. в теорії та історії державного управління з особливою гостротою постає проблема національної ідентичності Українського народу, та пошуку й оптимізації розробки способів та інструментів розвитку національної самосвідомості. Національна ідея та національна ідентичність у сучасних умовах набувають неабиякої актуальності. Для розвитку національної ідеї та збереження національної ідентичності органи державного управління намагаються розробити інноваційні стратегії та звернути свою увагу на ті інституції, які могли б бути підґрунтям для розроблення цілісної національної концепції. Ідея університету саме і є такою складовою. В історії розвитку університетів на території сучасної України особливе місце посідає Львівський університет. Існує декілька специфічних особливостей розвитку ідеї національного університету на прикладі Львівського університету. Серед них можна назвати:

– надзвичайну сприйнятливість індивідуалізованої ідеї Львівського університету до ідеї європейського університету. Це зумовлене тим, що у Львівському університеті протягом усього його розвитку склалися особливі умови. Ідея Львівського університету потрапляла під вплив державницьких ідей Польщі, Австро-Угорщини, Ватикану, СРСР, Німеччини тощо;

– дуалізм одночасного збереження національної ідентичності та національно-культурної спадщини в умовах зміни політико-адміністративних та державно-ідеологічних умов. Попри те, що Львівський університет працював за умов різних держав, він зміг зберегти в своїй ідеї складові власне українського університету. Умови збереження національної ідентичності у Львівському університеті ніколи не були ідеальними, та попри це вони майже завжди були в центрі прагнень педагогів, вчених, прогресивної інтелігенції, студентства.

З позицій загального підходу філософські проблеми національної ідентичності вивчали М. Квієк та Т. Фітків, які у своїх працях розглядають оптимальну структуру законодавчих актів та становища й правового статусу університетів, державної політики та системи управління університетом, а також особливості функціонування університетів як інституцій за різних економічних і політичних умов [82; 227].

Університет як інституція в будь-якому суспільстві, будь-якій державі має спрямованість на розповсюдження результатів своїх наукових досліджень. З позиції функціонального підходу еволюцію та розвиток університету розглядав В. Журавський [57 – 59]. Проблеми розвитку вищої освіти на території сучасної України в ХVІІІ – ХХ ст. та вплив її розвитку на право громадян вступати на державну службу розглядали в своїх працях В. Дзюндзюк, Н. Мельтюхова, Н. Миронова, В. Нікітін, Г. Одинцова [163]. Для цієї групи вчених характерна думка, що на процеси вітчизняного

розвитку вплинула наявність періодів бездержавного існування українського суспільства внаслідок розподілу українських земель між сусідніми державами, що позначилося на ментальності й традиціях народу, регіональних відмінностях, співіснуванні в Україні різних уявлень про природу, цілі та завдання, форми та методи розбудови української державності. У книзі “Теорія та історія державного управління” підкреслюється важливість історичної наступності в розвитку державних форм, що були зумовлені функціонуванням пізніших державних інститутів і наслідками діяльності попередніх, збереженням у народній пам’яті та літературних творах уявлень про єдність вітчизняного історичного процесу, формуванням національно-культурної самоідентичності Українського народу (кристалізація та зміцнення національної ідеї) [Там само, с. 80].

З позиції розгляду університету як “скарбниці знань” проблему ідеї університету розглядала М. Зубрицька [64]. У передмові до книги “Ідея університету. Антологія” Зубрицька говорить про те, що класичний університет не тільки зберігає безцінні скарби знання, але й прагне до нескінченного процесу пошуку істини і пізнання світу та людини в цьому світі [Там само, с. 7–24].

В історії збереження національної ідентичності ідеї українського університету у процесі зміни державно-політичних та адміністративно-територіальних умов Львівський університет посідає особливе місце. Жоден з університетів на території сучасної України не відчував на собі більше змін та трансформацій із боку держав та урядів, ніж Львівський університет. По-перше, дану специфіку зумовлено географічною позицією. По-друге, Львівський університет, як джерело збереження національної свідомості Українського народу, відчував на собі найбільш багатовекторний вплив національних ідей, але зумів зберегти свою національну ідентичність. По-третє, Львівський університет сперечається за першість у даті заснування з Києво-Могилянською академією. По-четверте, враховуючи географічну близькість до Європи, саме цей навчальний заклад відчув на собі та трансформував ідею європейського університету у власну ідею. Саме тому можна казати про особливу роль Львівського університету у формуванні в Україні ідеї національного університету, який мав би найбільше європейських рис, особливостей, характеристик.

Історія зародження, розвитку та збереження ідей виховання, навчання, дослідження свободи та творчості на прикладі Львівського університету бере свій початок з середини XVII ст. До цього часу на території України не було жодного вищого навчального закладу. Шляхетська Польща та її уряд на заході України, так само, як і Московія в центрі та на сході України, чинили опір створенню центрів освіти та культури, які б могли сприяти розвитку національної свідомості українців. У цей час українці вимушені були здобувати вищу освіту в інших європейських університетах.

Згідно зі статтями Гадяцької угоди (1658 р.) між Україною та Річчю Посполитою, польський уряд зобов’язувався відкрити в Україні дві вищі

школи-академії. Одна з них за цим відомим державним документом повинна була знаходитися в Києві, а другу повинні були відкрити там, де для неї знайшлося б місце. Цим академіям було обіцяно ті самі права, якими на той момент користувався Краківський університет. Впливові державні кола Речі Посполитої не виключали й того, що під тиском певних політичних обставин в Україні могли б утворитися власні, тобто “національні”, або ж “українські”, університети.

Даним процесам сприяли, з одного боку, церковні братства, підтримувані міщанами та духовенством, що намагалися розвивати на Західній Україні ідеї гуманізму, розвитку освіти та науки, шкільництва та педагогіки. З іншого боку, у відкритті університету були зацікавлені єзуїти, що з’явилися у Львові ще наприкінці XVI ст., а в 1608 р. відкрили у Львові школу-колегію. До середини XVII ст. колегія занепала, але завдяки підтримці польських магнатів її було збережено. Єзуїти розуміли можливість створення на основі братської школи у Львові університету, тому активно домагалися перетворення своєї колегії на академію. Після неодноразових клопотань, 20 січня 1661 р. король Ян II Казимир підписав диплом, який надавав єзуїтській колегії у Львові “гідність академії й титул університету” з правом викладання університетських дисциплін, присудження вчених звань бакалавра, ліценціата, магістра і доктора.

Відразу ж після підписання даного державного документа створення академії зустріло рішучу опозицію Краківського університету й окремих впливових державних осіб. Незважаючи на дані процеси університет було відкрито. Навчання в ньому велося на зразок європейських університетів. Пізніше, у 1758 р., король Август III, затвердив диплом, підписаний у 1661 р. королем Яном II Казимиром. Від часу свого заснування і до 1773 р. Львівський університет повністю перебував під контролем єзуїтського ордену і підпорядковувався генералові єзуїтів, який знаходився в Римі. На чолі університету стояв ректор. У цей час навчальний заклад зростав, мав свою бібліотеку та друкарню. Університет складався з двох відділів (факультетів) – філософського та богословського (теологічного). Уже в цей час університет працював у комплексі з колегією, яка відігравала роль підготовчого начального закладу [82].

У 1667 р. в Львівському університеті навчалося близько 500 студентів, а навчальний процес забезпечували вісім викладачів. У XVIII ст. кількість студентів збільшилася до 700 осіб, викладачів – до 15–17. Частка українців та представників інших етнічних груп становила лише 25 %, переважна ж більшість студентів були поляками. Після розпуску в 1773 р. ордену єзуїтів було закрито і Львівський університет. Однак незабаром низка підрозділів єзуїтської академії об’єдналася в Йосифівський університет у Львові.

У 1772 р. Галичина увійшла до складу Австрійської імперії. З метою централізації та германізації багатонаціональної держави урядові кола імператора Йосифа II приділяли велику увагу освіті, у тому числі вищій.

У Львові передбачалося створити університет. Заміщення викладацьких посад на кафедрах мало відбутися шляхом конкурсу, з допущенням кандидатів без урахування віровизнань та національної належності. Урядовим рішенням від 17 червня 1784 р. було визначено персональний склад викладачів та бюджет університету. У жовтні цього ж року було видано диплом та інструкцію для університетської адміністрації [111].

Вищим органом управління університетом був сенат (консисторія). До його складу входили ректор, декани та сеньйори (найстаріші за віком і стажем професори). Сенат вирішував найважливіші питання, що стосувалися загального керівництва університетом. Усі інші справи вирішували декани, які одночасно були директорами факультетів. Слід зазначити, що в цей час університет мав певну автономію від держави.

У 1787 р. при теологічному факультеті функціонував *stadium Ruthenum* – українські (“руські”) курси з дворічним навчанням українською мовою. Вони діяли до 1806 р. Зі Львівським університетом перших десятиліть ХІХ ст. пов’язано імена виданих діячів українського національного відродження: Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Юрія Венеліна (Гуци).

У 20-х–30-х рр. ХІХ ст. в Львівському університеті поживалися дослідження в галузі краєзнавства та гуманітарних наук. Вихованець університету І. Могильницький підготував першу в Галичині граматику української мови, видану в 1829 р. Її передмова “Відомість о руськом язичі” містила стислий огляд історії України, визначала українську мову як самостійну серед слов’янських мов. Професор Львівського університету І. Лаврівський уклав шеститомний українсько-польський словник, переклав польською мовою “Повість временних літ”.

Значний вплив на розвиток Львівського університету мали події польського національного-визвольного повстання 1830–1811 рр. і, особливо, революція 1848 р., активну участь в яких брала студентська молодь. Під час листопадового повстання 1848 р. згорів університетський будинок; було знищено його цінну наукову бібліотеку, яка вже тоді нараховувала понад 51 тис. томів. Під час пожежі повністю зіпсувалося університетське обладнання, через що тривалий час не можна було розпочати заняття [111].

Вищим керівним органом Львівського університету другої половини ХІХ ст. був академічний сенат у складі ректора, проректора, деканів, представників факультетів, секретаря. У компетенції сенату були такі питання університетського життя, як навчальний процес, наукова робота, присудження вчених ступенів, адміністративні справи.

Майже до кінця ХІХ ст. у Львівському університеті діяло три факультети: юридичний, філософський і теологічний. Юридичний факультет був провідним в університеті як за кількістю студентів і викладачів, так і за державними пріоритетами. У листопаді 1891 р., після тривалих зволікань, австрійський імператор Франс Йосиф видав розпорядження про відкриття медичного факультету, що й відбулося 9 вересня 1894 р.

Кожен із чотирьох факультетів керувався колегіальним органом – радою професорів факультету, або колегією, до якої входили декан, продекан, усі професори і два виборних представники від доцентів.

Кафедр, у сучасному розумінні, не було, поняття “кафедра” пов’язувалося з особою професора, який читав певний курс лекцій. Проте в університеті діяли наукові заклади, або інститути, які приблизно відповідають сучасному поняттю про кафедру чи кабінет. В інститутах відбувалися практичні та семінарські заняття, вони мали постійні приміщення, обладнання, бібліотеки та обслуговуючий персонал. У вересні 1848 р. було утворено університетський архів, йому було передано всі справи і книги, видані до 1848 р.

Педагогічний персонал Львівського університету складався з професорів, приват-доцентів, асистентів і лекторів. Право викладання в університеті, або доцентуру (*vinia docendi*), можна було отримати лише після здобуття звання доктора, проходження габілітації та затвердження міністерством освіти у Відні. Кількісний склад викладачів університету постійно збільшувався. Якщо в 1850 / 1851 навчальному році було всього 27 викладачів, то вже у 1913 / 1914 навчальному році – 169. Студентство Львівського університету теж поділялося на певні категорії: звичайні (ординарні), надзвичайні (екстраординарні) та вільні слухачі. Вільними слухачами були переважно жінки, які відвідували заняття за домовленістю з викладачами.

Протягом другої половини ХІХ ст. тривала боротьба за право відвідування університету жінками. У 1897 р. жінкам було дозволено навчатися на філософському факультеті, а в 1900 р. – на медичному факультеті та відділі фармацевтики. Жінки неодноразово вимагали дозволити їм навчатися на юридичному факультеті, але уряд не йшов їм назустріч.

Навчання в університеті для переважної частини студентів було платним. Зовсім не платили за навчання студенти теологічного факультету. На світських факультетах такими пільгами користувалася лише частина студентів (студенти, які подавали свідоцтво про бідність і успішно здавали семестрові колоквіуми). Крім плати за навчання, студенти сплачували таксу за іматрикуляцію (урочисте прийняття в студенти), платили за іспити, колоквіуми, семінарські заняття, за право користуватися бібліотекою тощо. Наприкінці ХІХ ст. було започатковано й студентські стипендії. Фонд стипендій складався, в основному, з пожертв приватних осіб. Найбільш відомими були стипендіальні фонди ім. Короля Людвіка, Ю. Словацького, Цалевича, Ю. Гаєцького та ін. Студенти мали гуртожитки, проте кількість місць у них була обмеженою.

До 70-х рр. ХІХ ст. навчання на всіх факультетах відбувалося, в основному, німецькою мовою, на теологічному – латиною; кілька дисциплін читали українською та польською мовами. 27 квітня 1869 р. вийшло спеціальне розпорядження про скасування обмежень на читання лекцій польською та українською мовами на юридичному і філософському факультетах. У 1906 р. польською мовою викладалося 185 предметів, німецькою – 5, латинською – 14, українською – 19.

Саме в 70-х рр. XIX ст. на філософському факультеті Львівського університету навчався Іван Франко – всесвітньо відомий український мислитель, письменник, вчений, перекладач, політичний та громадський діяч.

Наукове життя Львівського університету другої половини XIX – початку XX ст. зазнало чималих змін. Запроваджувалося викладання нових дисциплін, створювалося нові кабінети, лабораторії тощо. Викладачі університету активно працювали над написанням підручників та навчальних посібників українською мовою, виконували цінні наукові дослідження.

Після розпаду Австро-Угорської імперії Галичина була захоплена Польщею. Міністерство віровизнань та освіти Польщі 18 листопада 1918 р. спеціальним розпорядженням оголосило, що бере Львівський університет під свою опіку, і присвоїло йому ім'я польського короля Яна Казимира. Мовою викладання в навчальному закладі стала тільки польська, лише на теологічному факультеті окремі дисципліни читалося латиною. Кафедри з українською мовою викладання було закрито. Протягом двох-трьох років було звільнено з роботи всіх професорів і доцентів української національності, українській молоді було обмежено доступ до навчання в університеті.

Керівництво університетом відбувалося на основі статуту університету (статуту 1924, 1929 і 1934 рр.). Керівним органом залишався академічний сенат на чолі з ректором. До 1924 р. університет складався з чотирьох факультетів. Розпорядженням міністерства від 31 жовтня 1924 р. філософський факультет було поділено на два окремі факультети: гуманітарний і математично-природничий. На початку 20-х рр. XX ст. в університеті було 55 кафедр, 19 відділень, 6 клінік, 2 поліклініки, факультетська бібліотека, наукова бібліотека з університетським архівом, ботанічний сад.

Водночас в університеті не було жодної кафедри з українською мовою викладання, жодного професора української національності. Лише в 1933 р. право викладання отримав доцент І. Свенціцький. У 1928/1929 навчальному році було відкрито кафедру руської філології, якою керував Я. Янів.

За кількістю студентів Львівський університет був одним із найбільших у Польщі. Протягом періоду 1919/1920–1937/1938 навчальних років кількість студентів у Львівському університеті збільшилася з 2647 до 5026 осіб. Польським урядом був запроваджений принцип “*numerus clausus*”, згідно з яким українці мали обмеження при вступі в університет (не більше 15 % від кількості абітурієнтів, поляки ж мали не менше 50 %).

За статтями таємного протоколу до угоди СРСР із Німеччиною від 23 серпня 1939 р. Західна Україна потрапила до зони впливу Радянського Союзу. 22 вересня 1939 р. у Львів увійшли радянські війська. 26 жовтня 1939 р. у Львові було зібрано Народні збори Західної України, які проголосили запровадження радянської влади.

У цей час Львівський університет зазнав радикальних змін. Відповідно до Статуту про вищу школу в СРСР було проведено докорінну перебудову університету як вищого навчального закладу з безоплатним і вільним

навчанням для всіх громадян. Теологічний факультет було ліквідовано, а медичний з фармацевтичним відділом реорганізовано в медичний інститут. У жовтні 1939 р. було створено кафедри: історії марксизму, діалектичного та історичного матеріалізму, політичної економії, української мови, української літератури, російської мови, російської літератури, історії СРСР, історії України, фізичного виховання. Поряд із забезпеченням високої професійної підготовки студентів новоутворені кафедри повинні були виховувати молодь на основі марксистсько-ленінських ідей та матеріалістичного світогляду.

Вчена рада Львівського університету 2 грудня 1940 р. затвердила новий університетський статут, в якому зазначалося, що право вступу до навчального закладу мають усі громадяни незалежно від їхніх соціального походження, статі, раси та національності. Народний комісаріат освіти УРСР відрядив для роботи у Львівському університеті 45 науково-педагогічних працівників з Києва та Харкова. Указом від 8 січня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла Львівському державному університетові ім'я видатного українського письменника та мислителя Івана Франка.

Львівський університет 15 січня 1940 р. розпочав роботу за новими навчальними планами та програмами на підставі схваленого статуту у складі філологічного, історичного, юридичного, фізико-математичного та природничого факультетів. Новостворені колегіальні органи – вчена рада університету та ради факультетів – вирішували питання навчальної, методичної та наукової роботи, надавали наукові ступені і вчені звання. Основною навчально-науковою одиницею й надалі залишається кафедра (1940 р. їх налічувалося 52), яка виконувала навчальну роботу, розробляла програми спецкурсів і спецсемінарів, організовувала наукову роботу.

У цей час в університеті розпочинається активна наукова діяльність. Перша наукова сесія викладачів відбулася в січні-лютому 1941 р., а у квітні – перша студентська наукова конференція. У 1940 р. почала функціонувати аспірантура, до якої вступили 33 аспіранти.

Однак роботу Львівського університету було зупинено з нападом Німеччини на Радянський Союз і вторгненням 30 червня 1941 р. гітлерівських військ до Львова. У перші ж дні 70 відомих вчених університету, політехнічного та медичного інститутів було заарештовано, а після побоїв і знущань знищено. Серед катованих окупантами були видатні вчені зі світовим ім'ям, зокрема Тадеуш Бой-Желенський, Роман Лоншар де Бер'є, Маврикій Аллерганд, Генріх Ауербах, Станіслав Сак.

У 1942 р. німецька окупаційна влада закрила всі вищі школи в Україні. Окупанти грабували і нищили університетське майно. До Німеччини було вивезено обладнання кабінетів і лабораторій фізико-математичного і хімічного факультетів, бібліотеку кафедри фольклору та етнографії, яка налічувала 15 тис. томів. З наукової бібліотеки університету, в якій налічувалося 20 тис. томів найцінніших книг, було вивезено близько 5 тис. стародруків та інкунабул, 500 цінних рукописів.

Відновлення діяльності Львівського університету розпочалося відразу ж після звільнення Львова від гітлерівських військ. 30 липня 1944 р. в університеті відбулися збори, учасники яких – 127 викладачів та технічних працівників – звернулися до інтелігенції із закликом узяти активну участь у відновленні економіки, навчальних, культурно-освітніх закладів Львова.

Протягом другої половини 1944 р. і першої половини 1945 р. переважно силами студентів та викладачів було впорядковано приміщення навчального закладу та бібліотеки, відновлено роботу гуртожитку, обсерваторії, ботанічного саду. Після понад трирічної перерви 15 жовтня 1944 р. у Львівському університеті розпочали навчання 194 студенти 2-го – 4-го курсів. 226 студентів перших курсів розпочали навчання 1 листопада 1944 р.

У 1948 р. ректором було призначено відомого вченого-механіка, професора Г. Савіна. З 1951 до 1963 рр. Львівський університет очолював відомий учений-геолог, професор, член-кореспондент АН УРСР, згодом – академік АН УРСР Є. Лазаренко. З 1963 по 1981 рр. ректором був М. Максимович, у 1881 – 1990 рр. – учений у галузі історії, професор В. Чуганов.

У повоєнні роки зміни у структурі університету тривали. У 1945 р. було створено хімічний факультет. Наприкінці 1950 р. зі складу філологічного факультету як окрема структурна одиниця виділився факультет іноземної філології. На момент початку 1950-х рр. у Львівському університеті працювало дев'ять факультетів.

У 1966 р. на базі Львівської філії Київського інституту народного господарства було засновано економічний факультет, у складі якого працювали такі кафедри: економіки, організації та планування народного господарства, фінансів, бухгалтерського обліку та статистики, математики та методів в економіці.

У 1975 / 1976 навчальному році університет налічував уже 13 факультетів. Цього ж навчального року розпочав роботу підготовчий факультет для іноземних громадян з кафедрами російської мови та природничих наук. В організації навчального процесу та наукової роботи важливу роль відіграє наукова бібліотека університету. У повоєнні роки її книжковий фонд збільшився майже в 5 разів і в 1985 р. становив понад 2700 тис. одиниць. У провадженні навчальної, методичної та наукової діяльності Львівського університету сприяло те, що в 1947 р. на його базі було засновано друкарні та видавництва, які наказом міністра вищої освіти УРСР у квітні 1957 р. були реорганізовані в структурне видавництво Львівського університету, яке функціонувало до 1968 р. (згодом його було реорганізовано у видавництво Видавничого об'єднання “Вища школа” при Львівському університеті, яке в 1989 р. виділилося в самостійне видавництво “Світ”). Велику видавничу діяльність розгорнули факультети університету. Уже з 1948 р. було започатковано “Наукові записки” Львівського університету. З 1962 р. вони виходять під загальною назвою “Вісник Львівського університету” з визначенням серій.

4.4. Реалізація принципів автономії та академічної свободи університету

Україна на початку XXI ст. переживає складний етап розвитку, що зумовлене світовою економічною кризою, руйнацією застарілих суспільних відносин. Складність та гострота ситуації полягає в тому, що на сьогоднішній момент вища школа, університети мусять працювати в принципово нових соціально-економічних та політичних умовах. Розвиток і вдосконалення університетської освіти і науки в наш час є найважливішим завданням для органів державного управління та місцевого самоврядування. Новації, що впроваджуються у ВНЗ України і в їхньому найвищому ешелоні – університетах, безумовно, передбачають історичний ракурс розгляду всього комплексу питань, пов'язаних з університетом. Усвідомлення особливостей генези, ціннісної орієнтації діяльності вітчизняного університету дозволяє визначити ті характеристики, які традиційно були притаманні університету як інституції. Оптимізація державної освітньої політики можлива за умов розроблення програми “діагностування” природи сучасних суспільних проблем, “коріння” яких сягає на багато десятиріч у минуле.

Для соціально-філософського, культурно-історичного усвідомлення явища вітчизняного університету важливими є праці Д. Багалія [5, 6], Л. Вовк [27], В. Горського [30], Л. Грехема [34], М. Гусаковського [37], Д. Міллера [6], Л. Стоколос [218], М. Сумцова [217 – 219], Н. Супрунюк [220]. У сучасній українській та російській філософській літературі необхідно відзначити дослідження Я. Дашкевича [38], Е. Дзюби [44], Н. Дмитрієва [45], Д. Дорошенко [47], Ю. Дрогобича [48].

Важливе місце в розгляді питань, що пов'язані з розвитком наукової думки в Україні в межах СРСР, посідають праці Н. Єгорова [49], В. Єлютіна [50; 51], а також І. Смелянова [52], І. Єрьоміної [54], В. Садовничого [184]. Радянському періоду наукової діяльності університету та “феномену радянської науки” присвячено численні публікації А. Бухалова [20], А. Грудзинського [33], О. Віханського [26]. Питаннями історії природознавства та техніки останніх років XX ст. займалися такі автори, як А. Алексюк [1], В. Журавський [57 – 59], В. Зубчатников [65], А. Івін [66]. та ін. Цікавими для тих, хто займається вищезгаданою проблемою, можуть бути матеріали наукових досліджень, що стосуються стану, труднощів і перспектив розвитку університетів, зокрема праці В. Ігнатович [67], В. Іванишина [72], В. Козакова [88], О. Каменської [76], П. Капиці [78], Н. Карлова [79], В. Кінельова [85; 86], П. Козловського [89], В. Лекторського [107], В. Метлова [141], Л. Мікешіної [142], Л. Мішеда [146], Т. Місотова [148], В. Садовського [191], І. Черваньова [245] та ін., що стосуються методологічних проблем науки.

Серед сучасних публікацій, що торкаються проблем державного управління ідеєю університету, слід виділити праці Г. Каррьє [80, с. 14–30], М. Кісіль [87], Г. Косінової [96], Т. Хюсена [244], К. Шкумбатюка [249]. Університети як центри освіти, науки, культури в регіоні розглядаються

в публікації А. Коновалова [92], Н. Люрьї [114], М. Полякова [180], В. Савчук [177], Б. Патона [170] та ін. Також необхідно зазначити закордонні дослідження, в яких розглядалося проблеми університетської освіти. Серед найбільш значних вчених, які розробляли проблему університетської автономії та розвитку свободи наукового дослідження, слід згадати такі імена, як З. Бауман [252], П. Бернер [253], Ж. Брунер [255], С. Кашдан [256], М. Кохен [257], Ф. Ніцше [273], Р. Фрайер [258], Ж. Делюз [259], А. Жордан [261], Г. Жиру [262, 263], Г. Лефебр [267], З. Мелосік [270], А. Неш [272], П. де Бернарді та ін. [275], Дж. Сьорл [282], Дж. Силк [284], Ж. Шортер [283], Т. Парсонс [277], М. Труззі [286], Ж. Вілер [288].

Серед раніше не порушуваних у теорії та історії державного управління проблем можна назвати особливості реалізації ціннісних складових ідеї класичного університету. Потрібно підкреслити, що у вітчизняній літературі подано характеристики певних етапів історії розвитку вітчизняних університетів, виділено окремі риси даного явища. Однак філософського усвідомлення феномена вітчизняного університету за весь час його розвитку практично не було, не в повному обсязі зроблено аналіз філософсько-методологічного підходу до характеристики європейського, американського, російського, українського університетів і соціально-культурних умов, що детермінують ці моделі. Філософська раціональність не збігається з раціональністю науковою, з її критеріями науковості, дискурсивності, системності та ін. Сучасні філософсько-методологічні підходи та концепції відрізняються своїм міждисциплінарним характером, і дослідження такого феномена, як університет, передбачає комплексність, міждисциплінарність підходів [73].

Ідея класичного національного університету описується методологами університетської освіти як узагальнена модель, в якій можна виділити головні цілі, функції та орієнтації. Л. Ладижець, один з авторів, котрі розробляють філософську університетську проблематику, зазначає [105], що така пояснювальна модель містить аксеологічні та герменевтичні підходи до філософського аналізу. Тлумачний, розумовий метод герменевтичної традиції й орієнтації на цінності аксеологічного підходу в межах неокласичної традиції сприяє формуванню концептуальної моделі ідеального образу (моделі) класичного національного університету. Філософський ракурс розгляду феномена університету потребує звернення до розуміння традицій, або ж, користуючись термінологією Г. Розовскі [185], особливою програмою, соціальною естафетою.

Ідея класичного університету в Україні суттєво конкретизується особливими умовами історичного, політичного, економічного, культурного розвитку держави. Проблема полягає у визначенні суттєвих характеристик моделі вітчизняного університету як явища української культури в контексті порівняльного аналізу, співвідношення з моделлю класичного університету. Поєднання моделювання й конкретно-історичного методу дає можливість виявити специфічні характеристики даного соціального явища, що активно

досліджується, порівняно з його ідеальною моделлю. Український університет пройшов через усі історичні колізії своєї країни, і його еволюцію не можна розглядати в термінах процесу, що органічно самоорганізовувався на власних інституційних засадах і відповідно до внутрішніх стійких особливостей [106].

Науковцями, які займалися питаннями методології державного управління освітою (В. Луговий, В. Корженко), модель класичного університету розглядається як єдність цілей та ціннісних орієнтацій. Для розгляду інституційної природи (сутності) університету необхідно пояснити, що просвітницькі, наукові та навчальні його функції дають можливість залишатися, головне, навчальним закладом.

Проблему інтерпретації основних цінностей, що утворюють класичний університет, у контексті української культури можна розглядати через особливості реалізації основних ціннісних складових ідеї класичного університету. Реалізація інтерпретації автономії та академічних свобод – теза, що є актуальною і для сьогодення. Дослідження, навчання, виховання – цілі діяльності університетської спільноти, що піддавалися впливу соціально-культурних умов, враховуючи їхню специфіку й особливості протягом усього періоду, на який ми звертаємо увагу [122].

Принцип вільного розвитку і тривалості наукового життя в університетах мав погоджуватися з етичними традиціями української культури. Наука та вільне існування наукової думки в суспільстві, державі були завжди загрозою для стабільності влади і часто не збігалися з державною ідеологією, що особливо реально проявлялося в період реакції XIX ст., у роки тоталітарного режимі радянських часів. Університетська наука повинна була підтримувати фактично узурповану владу, що спиралася або на релігійні догмати, або на комуністичну ідеологію. У періоди реакції в університетах закривалося цілі напрямки наукових досліджень, принцип вільного розвитку наукового знання в університеті було скасовано. Наприклад, заборонялося курси, присвячені європейській політичній науці, зокрема, не раз було заборонено курс державного права європейських держав. У 1930-х рр. було закрито кафедри філософії, викладання якої обмежувалося логікою та психологією. Було жорстко контрольовано викладання природничо-наукових та суспільних дисципліни, чим було обмежено вплив європейської науки. Відбувалося нав'язування стійких анахронізмів “самобутньої науки”, що не збігалася з загальними тенденціями розвитку світової науки [105].

За радянських часів через університет проводилася єдина ідеологія радянської держави, головним та єдиним суб'єктом якої виступала комуністична партія: держава жорстко регламентувала зміст наукових дисциплін у навчальних планах. Вченим доводилося працювати в умовах ідеологічного пресингу, боротьба зі “старою професурою” тривала декілька десятиріч.

Виховна функція університету найчастіше також визначалася політичними цілями держави. Наприклад, у Російській імперії часів Миколи I вимагалася

обмежувати світогляд студентів рамками Нового Заповіту, підтримувати покірність, послухання. За радянських часів через вищу школу, інші освітні структури партія та держава впроваджували комуністичний світогляд.

Межі автономії університету – одного з головних принципів діяльності університетської спільноти – визначалися державою. Виняток становили часи, коли влада йшла на ліберальні поступки в галузі управління освітою та культурою. До таких винятків належать [95]:

- перші роки дії Статуту 1804 р.;
- частково 1835 р.;
- передреформений час і час дії Статуту 1863 р.;
- Тимчасові правила 1905 р.;
- 20-ті рр. ХХ ст.;
- “хрущовська відлига”.

Автономія як принцип академічної діяльності через втручання держави в реалізацію функцій навчання, досліджень, виховання в університетах замінялася принципом централізованого управління з боку держави.

Проблему автономії можна розглядати й на рівні прав, академічних свобод, університетської корпорації. Українські університети сприймали традиції самоуправління університетської корпорації в Німеччині, що виражалося у праві змагального обирання своїх представників на посади, видання своїх законів, судочинства над власними членами, присвоєння наукових ступенів. Умови ж розвитку цих традицій в Україні відрізнялися від тих, що забезпечували процвітання університетської науки в Німеччині. Наприклад, німецький теолог та філософ Е. Трель пов’язував свободу в освіті з особливостями німецької культури, її метафізичним та релігійним духом. Релігійна ідея, що “переродилася” в релігійно поглиблену гуманність, відбилася в німецькій ідеї свободи і виражалася в таких проявах німецької культури, як освіта й розвиток індивідуальності. У контексті даного дослідження важливе значення має проблема колегіальності університетських органів влади. В університетській історії України можна знайти окремі факти самостійної діяльності університетських рад, але в цілому ліберальні початки діяльності університетської корпорації протистояли державно-політичним традиціям. Політичні режими, що в певні часи панували по Україні, не передбачували існування вільних корпорацій у державі, бо й такий сильний інститут, як православна церква, з ХVІІІ ст. було підпорядковано державі. Університетська автономія викликала недовіру влади, тому сам принцип самостійної творчості університетської корпорації в умовах української практики не працював. Ліберальний Статут про діяльність рад в університетах, що був виданий у Російській імперії в 1804 р., входив у суперечність з адміністративною системою влади. Держава лімітувала діяльність університетів через так званий інститут “попечительства” та контроль з боку міністерства народної освіти. За Статутом 1884 р. університети були досить значною мірою залежними від держави [153; 159; 175].

Що стосується самостійності ради університету в керівництві навчальною діяльністю, то умовної самостійності творчості в даному випадку так і не було досягнуто через контроль з боку міністерства народної освіти – через попечителів, які були введені Статутом 1835 р. Хоча в 60-х рр. XIX ст. серед громадськості точилася дискусія з проблем університету, його автономії, академічних традицій, ролі в розвитку наукового знання; проте ідея вільного університету в Статуті 1863 р. відображення не знайшла, традиції свободи академічного життя не було сформовано [180; 184].

Ідею свободи викладання та навчання не було затверджено інституційно, хоча й були окремі факти її введення. Саме це й відрізняло університети на території сучасної України від німецьких університетів. Однією з умов утвердження академічних свобод у Німеччині було те, що західноєвропейська культура отримала розвиток на основі визнання самоцінності та унікальності людської особистості. В українській культурі цінності індивідуалізму не були розвинені, що разом із традиціями державного домінування, де не було реалізовано ідеї свободи й правосвідомості, вплинуло на становлення інституційних цінностей вітчизняного університету. В отриманні університетом свого власного образу велика роль належала особистості вченого – завдяки націленості на об'єктивне істинне знання, що демонструє незалежність вченого від історичних обставин.

У радянський період в країні встановилася модель державного, надмірно централізованого, позбавленого академічних свобод університету, досить характерного для тоталітарних суспільств. Самостійна творчість університетської корпорації не могла мати місця серед принципів її функціонування. Ціннісний зміст цього соціального інституту суттєвою мірою було спотворено, що зумовлювалося відсутністю правових першоджерел громадянського суспільства. Університет було включено в ієрархічну систему управління освітою, і він стояв майже на останньому місці в цій багаторівневій структурі та в позиціях щодо визначення змісту навчальних програм і правил прийняття до навчальних закладів. Принцип колегіальності в діяльності університетів радянською владою практично не виконувався [169].

Слід відзначити роль вітчизняного університету у процесі розвитку науки в Україні з погляду реалізації принципу дослідження та навчання. У XVIII ст., в епоху Г. Сковороди та М. Ломоносова, досягнення як української, так і російської науки, порівняно з наукою в європейських країнах, були досить незначними. XIX ст. характеризується розквітом усіх напрямків наукового знання, і головну роль у цьому процесі в середині та другій половині XIX ст. відігравали університети. Вітчизняні університети, сприйнявши ідею класичного університету, намагалися реалізувати її дослідну складову. Історія розвитку науки у вітчизняних університетах широко уособлена феноменом наукових шкіл. Попри несприятливі умови свого розвитку – втручання держави в освітню діяльність, панівну роль держави в політиці навчального

закладу, практично повну відсутність зв'язку з промисловістю, недостатнє забезпечення лабораторій і кабінетів, – провідні українські університети розвивалися як дослідні, а лімітована автономність дозволяла культивувати в них дух наукового пошуку в фундаментальних галузях науки.

На підставі архівних матеріалів імператорських Харківського та Київського університетів другої половини XIX ст. склався образ академічного життя університету, що було виражено в підтриманні пріоритету дослідної роботи, визнанні її самостійності, формуванні академічних традицій життєдіяльності університетського суспільства, обстоюванні ідеалу педагога-вченого. Враховуючи наступність, передання від покоління до покоління цього ціннісного змісту традицій академічного життя університетської спільноти, університет виступає як свого роду програма, соціальна естафета.

У радянський період у зв'язку з особливостями організації університети були лише часткою в системі закладів, що виконували фундаментальні дослідження. Відмітними особливостями розвитку наукового знання в радянські часи були:

- планування наукової діяльності в межах державного централізованого планування;
- проведення фундаментальних досліджень переважно Академією наук СРСР та мережею науково-дослідних інститутів (водночас, у розвинених країнах ці дослідження, головне, реалізовувалися в університетах);
- втручання ідеології у формування наукової політики.

Університети в СРСР традиційно відігравали переважно освітню роль, у 1960-х – 1970-х рр. були націлені на підготовку спеціалістів з фундаментальними знаннями та навичками дослідної діяльності, зростала роль університетів у проведенні фундаментальних наукових досліджень. Бачення ролі університетів як наукових центрів почало в цей період змінюватися завдяки детермінації через політичні програми. Університети на території України реалізовували принцип єдності досліджень і навчання, але на них впливала, і досить суттєво, реінтерпретація, що була спричинена історичним розвитком України, державною політикою в галузі освіти, принципами організації науки.

Розвиток і формування академічної культури як складової ідеї університету можливі лише за наявності таких необхідних умов, як автономія, академічні свободи, пріоритет активізації наукової думки та дослідної діяльності. Як же було реалізовано ці основоположні складові в українських університетах за часів Російської імперії та СРСР?

Передусім, треба зупинитися на тому, що в соціальній практиці державного управління університетом виникає суперечність між потребою взаємодії держави та університетів як інституцій та реалізацією ідеї автономії університету як головної складової функціонування цього соціального інституту в європейській традиції. Дана проблема потребує пильної уваги та аналізу. Буквально автономія університету передбачає його самоврядування.

Інакше кажучи, університет має право продукувати та розповсюджувати знання в тому обсязі, в якому це здається доцільним науковій спільноті, що зосереджена в самому університеті. Через цю умову університет має в наявності критичну функцію як результат пізнавальної діяльності, спрямованої на оцінювання та аналізування умов існування людини в соціумі.

У зв'язку з цим поняття академічної свободи – не просто механізм розширення поняття загальної свободи. Воно є особливою формою свободи, що має на меті підтримання критичної спроможності. Функція критичної оцінки породжує самоконтроль та дисципліну в науковому світі, які за часів Російської імперії та СРСР було замінено формами соціального та політичного контролю.

Автономія накладає певний відбиток на рівень відповідальності керівників, викладачів, студентів, оскільки від того, як кожний користується правом академічної свободи, залежить результативність роботи всього університету. Саме цим визначається рівень університету та ступінь його авторитету в суспільстві.

Дослідження, навчання, виховання в результаті особливих соціально-політичних або економічних умов розвитку держави значною мірою коригуються соціальною практикою майже на кожному етапі розвитку українського університету. Українські університети від часу їхнього започаткування і до кінця ХХ ст. було певною мірою підпорядковано “академічній канцелярії”, і головну увагу в цьому підпорядкуванні приділялося внутрішній дисципліні організаційної діяльності. Свобода викладання в українських університетах – Києво-Могилянська академія, Львівський університет, Харківський та Київський імператорські університети – була завжди обмеженою. У цих університетах потрібно було дотримувати вчення православної віри й законів та статутів відповідних держав. Майже протягом усієї історії розвитку українського університету спостерігається вплив “політичної географії” на процес викладання, освіти й досліджень через процедуру дотримання духовних та світських законів, відчутна та особливість, яка стає органічно притаманною університетській освіті України в ХІХ ст. та за радянських часів у ХХ ст., а саме *підпорядкування ідеї університету ідеології та потребам держави.*

До отримання Україною незалежності в 1991 р. українські університети відчували на собі здійснення коригування розвитку наукової думки. У реальних умовах це мало вигляд виключення з університетських програм цілих наукових напрямків. Державна освітня політика Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини, а пізніше – СРСР втілювалася не тільки в суворому наказовому визначенні напрямків діяльності університетів, а й у змісті навчальних програм, у складі професорсько-викладцьких кадрів та слухачів.

Проблема співвідношення державної ідеології та ідеї університету завжди гостро стояла в українському соціумі. *Держава в “імперський” і “радянський” періоди вбачала в розвитку науки небезпеку для збереження стійкості влади, владної ідеології. При цьому університет в Україні прагнув національної*

ідентичності, що суперечило ідеології держави. Отже, можна сформулювати суперечність між прагненням університетів на території України до національної ідентичності та діяльністю держави щодо реалізації власних ідеологій та потреб.

На початку XIX ст. у зв'язку з активізацією національного руху в Україні діяльність університетів було спрямовано на розповсюдження знань, що певною мірою конфліктувало з державною політикою на території України. Держава почала здійснювати “охоронні” заходи, що виразилося в запровадженні єдиної державної ідеології в освітній процес. У реєстрі від 14 травня 1826 р. говорилося про “відсутність потрібної та необхідної єдності специфіки” у вихованні та навчанні. Цей документ стосувався політики держави, яка в дусі “теорії офіційної народності на практиці у 20-х – на початку 40-х рр. XIX ст. в особі царського уряду регламентував зміст освіти. Така політика проводилася міністром народного просвітництва С. Уваровим, метою якого було “зміцнення Вітчизни у твердих основах”: самодержавна влада ставала головною умовою політичного існування Російської імперії, і політична освіта суспільства стояла на першому місці [71].

Економічний та культурний розвиток російської держави на початку XIX ст. пройшов під знаком ліберальних поглядів імператора Олександра I. Державі були потрібні освічені чиновники та спеціалісти. Готувати їх повинні були в університетах. У 1803 р. імператор затвердив “Попередні правила народного просвітництва”, за якими передбачалося відкриття університетів у Санкт-Петербурзі, Вільному, Казані та Харкові [46].

Ідея створення Харківського університету належала одному з передових представників місцевого дворянства Василю Назаровичу Каразину (1773 – 1842), який на той час обіймав посаду секретаря Головного управління училищ у міністерстві народного просвітництва. Попри спротив консерваторів і всілякі інтриги, В. Каразін зумів довести, що створення університету в Харкові сприятиме економічному та культурному розвитку Лівобережної України. За його ініціативою було проведено збір коштів не тільки в Харківській, але і в Катеринославській та Херсонській губерніях. Вдалося зібрати чималу для того часу суму – 658 тис. карбованців. Від громади м. Харкова університет отримав велику земельну ділянку в північно-східній частині міста. У 1804 р. було розроблено статут Харківського університету й видано засновну грамоту [150, с. 39–53].

Через брак коштів у державному бюджеті попередній проект будівлі університету, хоча й був схвалений, але не був реалізований. Під університет вирішили віддати Губернаторський палац, побудований у 1776 р.

Крім постаті В. Каразіна, значний внесок у розбудову та створення Харківського університету зробив Є. Васильєв. Його яскрава, наполеглива діяльність протягом 30 років як архітектора, ад'юнкта та професора університету була дуже плідною, але закінчилася трагічно. За доносом попечителя Харківського навчального округу В. Філевтьєва, який супроводжував імператора Миколу I під час відвідування ним Харківського

університету, Є. Васильєва було звинувачено в недбайливому ставленні до роботи, і деспотичний самодержець видав розпорядження звільнити видатного архітектора та вченого без права на пенсію. Саме це й було зроблено. Неочікуваного й незаслуженого удару Є. Васильєв не переніс: після нетривалої хвороби він помер 28 січня 1833 р. [148, с. 70–73].

На початку діяльності в Харківському університеті було створено чотири відділення: словесних наук, морально-філософських наук, фізико-математичних наук; лікарських і медичних наук. Було відкрито 28 кафедр зі штатом понад 45 викладачів, до числа яких входили 9 професорів та 12 ад'юнктів. До початку занять було обійнято 25 вакансій, інші заповнювалися поступово. Серед викладачів було багато іноземців, тому частина лекцій викладалася латинською мовою [132]. Перший випуск Харківського університету відбувся в 1808 р. з 55 осіб, що вступили до навчального закладу, отримали дипломи лише 28 людей.

У Харківському університеті поступово відкривалися кабінети за напрямками: фізики, астрономії, технології, анатомії, старожитностей; пізніше до них додалися ботанічний (1825), архітектурний (1835), агрономічний (1848). Відкрилися хімічна та фізична лабораторії. У 1814 р. в Харківському університеті починає працювати клініка з терапевтичним, хірургічним та акушерським відділеннями. У цьому ж році було створено наукову бібліотеку, основою якої стали книжки, придбані В. Каразіним у Петербурзі. Студенти могли користуватися цією бібліотекою тільки з дозволу професорів. Для навчальних цілей у 1829 р. було відкрито студентську бібліотеку. Об'єднання наукової та навчальної бібліотек відбулося тільки в другій половині ХХ ст. [90, с. 225–232].

На базі колекції картин, гравюр та копій скульптур, що поступово нагромаджувалися в Харківському університеті як подарунки, пожертви, було поступово створено Музей мистецтв. На місці лісової ділянки на університетських землях було закладено сад. На верхній терасі створювалося ландшафтний парк, теплиці, оранжереї [113].

Життя Харківського університету регламентувалося статутом. До 1917 р. було прийнято чотири статuti. Університетські порядки і правила ставали то більш ліберальними, то більш жорстокими – залежно від суспільно-політичної ситуації в державі. Перший статут, затверджений Олександром I у 1804 р. діяв до 1835 р. Він надавав університету певну самостійність та прописував для ради університету досить широкі права. Першим ректором Харківського університету був професор російської словесності І. Ризький.

Перший статут зобов'язував Харківський університет керувати діяльністю всіх початкових та середніх шкіл навчального округу, що охоплював 11 губерній. При Харківському університеті в 1811 р. було організовано педагогічний інститут, що готував вчителів для гімназій та уїзних училищ. У 1840 р. було створено спеціальний інститут підвищення кваліфікації випускників медичного факультету [91].

Із Харківським університетом пов'язано зародження й розвиток української журналістики: вийшли друком часописи “Харківський Демокрит”, “Український вісник”, “Ранкова зірка”, “Молодик”, газети “Харківський щоденник” (1812), “Харківські новини” (1817, 1818) [96].

Статут 1835 р. став втіленням трьох непохитних принципів, що впроваджувалися міністром царського уряду С. Уваровим: “Православ'я, самодержавний лад, народність”. Цей статут лишав Харківський університет автономії, а також забороняв приймати в нього осіб недворянського походження. З університету зняли функції керування цензурою і роботою навчального округу. Правила для студентів містили безліч заборон. Студенти не мали права вступати до шлюбу, не могли бути членами таємних товариств, відвідувати театр, носити цивільний одяг, мати вуса, палити тютюн. Наслідком порушення правил було призначення різноманітних покарань, наприклад, відбування певного часу в карцері. Диплом видавалося студентам тільки за наявності свідоцтва про “благочестя та покору” [46].

Статут 1863 р., що органічно пов'язаний із реформою, котра відмінила кріпосний лад, відновлював академічну автономію університету, право ради професорів обирати ректора. Але студентам як “вибухонебезпечному” суспільному прошарку, схильному до підтримки будь-якої непокори, було заборонено створювати свої організації, бібліотеки тощо. Заборонні заходи затвердив Статут 1884 р., відповідно до якого університетська рада вже не мала права самостійно змінювати розклад занять [71]. Та попри це такі викладачі, як Д. Багалій, А. Потебня, П. Гулак-Артемовський, Н. Сумцов та ін., в університеті розвивали осередки української культури. У цей час в українському суспільстві зростає зацікавленість щодо історії, етнографії, літератури, і Харківський університет продовжує бути центром науки, культури, суспільно-політичної боротьби. На момент 1917 р. в ньому налічувалося 57 кафедр: 10 – на історико-філологічному, 12 – на юридичному, 11 – на фізико-математичному, 24 – на медичному факультетах [25].

У другій половині XIX ст. продовжився розвиток Харківського університету. Наприкінці 1870-х – на початку 1880-х рр. на кошти, що були пожертвовані цукрозаводчиком І. Харитоненком, було побудовано триповерховий корпус гуртожитку для студентів.

Важко переоцінити роль Харківського університету в науковому та культурному житті України в цілому та Слобожанщини зокрема. За активного сприяння викладачів медичного факультету було утворено Жіночі медичні курси та Жіночий медичний інститут. З ініціативи викладачів було відкрито в 1886 р. Громадську бібліотеку – нині ДНБ ім. В. Г. Короленка. Вчені та викладачі Харківського університету брали участь у діяльності Товариства з розповсюдження в народі грамотності, у створенні недільних шкіл, Художньо-історичного та Художньо-промислового музеїв, училищ. Університет вніс у вітчизняну історію безліч славетних імен, серед яких

такі видатні діячі, як історик Д. Багалій, хімік М. Бекетов, офтальмолог Л. Гіршман, біохімік В. Данилевський, географ А. Краснов, композитор М. Лисенко, біолог І. Мечников, математики М. Остроградський та В. Стеклов, філолог А. Потебня, художник Г. Семирадський, письменник М. Старицький та ін. [74]. Університет став базою для виникнення інших наукових та навчальних закладів Харкова, зокрема: Ветеринарного інституту, Технологічного інституту, Зоотехнічного інституту.

Під час Жовтневої революції 1917 р. та громадянської війни проблеми народної освіти перестали бути першочерговими. У 1917 р. Харківський університет працював нерегулярно, а в 1918 р. не працював зовсім. У 1919 р. робота відновилася на іншій основі, але реалізувати на практиці прогресивні ідеї просвітників-демократів і теоретиків соціалізму, які було спрямовано на загальне оволодіння грамотою, підвищення рівня освіти населення, розвиток національної української культури та мови, було досить непросто. Кампанія з ліквідації неписьменності відкрила загальний доступ до вищої освіти, але недостатність коштів та кваліфікованих педагогів невтримно відбивалася на якості освіти. Рівноправність народів, що почала декларуватися державою в 1920-х рр., разом із активізацією національної самосвідомості в наукових, мистецьких та освітянських колах було на початку 1930 рр. жорстко придушено під гаслом боротьби з буржуазним націоналізмом.

Найбільш значні зміни в університетському середовищі відбулися в 1919 р. з появою декрету “Про прийом до вищої школи”, відповідно до якого в ВНЗ дозволялося зараховувати слухачів обох статей без наявності свідоцтва про наявність середньої освіти. Плату за навчання відмінили, а для дітей робітників і селян встановили стипендії за рахунок держави. Починаючи з 1920 р., Харківський університет поступово реорганізувався в окремі ВНЗ, котрі, у свою чергу, теж видозмінювалися. Попри досить несприятливі умови співробітники та вчені Харківського університету намагалися зберегти традиції відповідного ставлення до навчальної та наукової діяльності. Величезну роботу було проведено в 1920-х рр. для переходу Харківського університету та інших ВНЗ м. Харкова на українську мову викладання. Вчені розробили підручники та навчальні посібники українською мовою з різноманітних дисциплін, що значно полегшило викладання. Однак короткостроковий період сприятливого ставлення до української національної культури змінився переслідуванням її представників та жорстким викоріненням її проявів. Націоналізацію вищої освіти оголосили черговою помилкою. Поруч із цим було поновлено лекційну систему викладання, індивідуальні заліки та іспити, захисти дипломних робіт. Також у структурі університету повернулися до практики діяльності кафедр та рад ВНЗ. На нових засадах встановлювалося вчені ступені й звання, затверджені в централізованому порядку Вищою атестаційною комісією в м. Москві. Діяльність Харківського університету було відроджено. Проте викладання українською мовою поступово було зведено до мінімуму.

5.1. Конвертація ідеї університету в розвинених соціальних відносинах

Розвиток вчень про реалізацію ідеї університету в ХХІ ст. набуває нової актуальності. Представники науки державного управління, філософи, педагоги все частіше звертають свою увагу на університет як державну інституцію, а також на розвиток латентних складових ідеї університетської освіти. Загальні проблеми економіки та соціуму з позиції сьогодення здаються не тільки глобальними; але й такими, вирішити які за допомогою вже розроблених теорій та механізмів неможливо. Тому потребує оновлення не тільки розуміння стратегічного спрямування державного управління освітою на вищому її рівні, а й змістове навантаження можливих моделей розвитку університетів. Сучасні дослідники системи освіти все частіше говорять про кризові явища в університетах. Перш за все, причиною такої кризи є посилення тенденцій глобалізації. Від тих, хто розробляє ідею розвитку кожного конкретного університету, глобалізація вимагає постійного налаштування призначення навчального закладу на стрімко змінювані економічні, політичні, культурологічні та інші зв'язки. Уряди країн, щобільше країн із перехідною економікою, починають переорієнтовувати свої освітні стратегічні спрямування, що, безумовно, впливає і на статус університетів, і на їхню як загальну, так і конкретну (індивідуальну) ідею. Держава, програмуючи в декларативних документах світову або континентальну інтеграцію університетів, лишає себе можливості спиратися на університети як “стовпи” національної держави. Ринок інтелектуальних ресурсів теж стає глобальним, і якісний інтелектуальний продукт стає більш мобільним. Разом із тим відбувається процес вимивання високоінтелектуальних працівників до країн з кращими умовами праці, ліпшим соціальним захистом та ін. Даний процес ще називають “холодною війною за інтелект”. У такій ситуації частина університетів занепадає і гине, інші ж набувають професійного самовизначення не лише на національних ринках праці й освіти, а й на глобалізованому ринку (континентальному або світовому).

Завдання сучасних дослідників ідеї університету з позиції державного управління полягає в узагальненні поглядів сучасних вчених у галузі філософії державного управління освітою на загальну ідею університету. Відповідно, можна виділити такі конкретні завдання:

– проаналізувати наукові підходи до визначення поняття “ідея університету”;

– узагальнити найбільш спільні погляди представників науки державного управління, філософів та педагогів на проблему реалізації ідеї університету.

З погляду таких вчених, як Ж. Дерріда [64, с. 237–265], Н. Лурья [114], К. Манхейм [117], Дж. Ст. Мілль [147, с. 642–643], С. Квіт [83, с. 5–16], університет має бути синергетичним, тобто ніколи не відмовлятися від певного іншого шляху, намагатись спиратися на все, що може мати сенс, не виходячи за межі етики. Дж. Г. Ньюмен називає університет місцем взаємодії [64, с. 37–64]. Численна кількість дослідників підкреслює важливість самого підняття питання про призначення нового покоління академічної спільноти. Притому С. Квіт зазначає, що в сучасних умовах не можна “отожнювати тих, хто щоденно формує університетське життя, із самим університетом, оскільки при цьому втрачається щось метафізичне...”. Під цим метафізичним С. Квіт і розуміє ідею університету. Крім того, С. Квіт зазначає, що, крім власної ідеї, яка формує його призначення, ідея університету складатиметься з продукування й поширення найрізноманітніших наукових, культурних та суспільно-політичних ідей. Ідея модерності була абсолютизована М. Гайдеггером саме з погляду колективізму. Він пише, що місія університету, його сутність, а також призначення академічної спільноти полягають у відданості загальній ідеї, вираженні “духу німецького народу”, зрештою, у здатності до повної мобілізації заради служіння знанню [84, с. 5].

Погоджуючись з Г.-Г. Гадамером, можна підкреслити, що особистим завданням кожного є знаходження власного простору і свободи. На нашу думку, академічний всесвіт усе ще залишається однією з небагатьох можливостей зазирнути наперед у великий всесвіт людства, яке має навчитися будувати нову систему соціальних відносин. Тобто йдеться про новоутворені форми спілкування та стосунків у межах народу і людства [127, с. 86–89].

Західні країни взагалі мають проблему втрати цінності університету як центру науки, культури, виховання й громадського впливу. Наприклад, в Європі науку зосереджено навколо викладання, і вона неминуче набирає характеру загальної вченості, а університетський вчений починає мислити широкими категоріями. Такі самі процеси плинули свого часу в колишньому СРСР. На думку В. Горського, криза університетів відбувається як на Заході, так і в країнах пострадянського простору [30]. На нашу думку, так званою “хворобою грантів” заражені й сучасні університети та сучасні вчені в Україні. Українські університети переважно мають навчально-педагогічний, а не науково-дослідний характер. Університети в Україні надзвичайно політизовані, тому студенти розглядаються як численний електорат на тих чи інших виборах [178].

Як зазначає С. Пролеєв, “покликанням університету є автономія розуму” [129, с. 209]. Розум стає самостійним і незалежним чинником у розв’язанні будь-яких проблемних питань і суперечностей, його можна вважати “ресурсом розумності”. Автономія розуму передбачає емансипацію інтелектуальної праці від держави, при цьому мислення – справа організованої комунікативної

єдності, наукової спільноти. Водночас, університет не створює автономію розуму, а лише забезпечує специфічні умови її відтворення та функціонування в соціокультурному просторі. Кризові явища в університетському середовищі С. Пролєєв характеризує як втрату університетом самодостатності, що виражається в неможливості відтворювати інтелектуальні компетенції; неприйнятті суспільством голосу розуму. Підкреслюється залежність інтелекту і розуму від соціальних сил: держави, грошей, культурних стереотипів, насильства та ін.). Разом із тим більшість дослідників говорить про кризу університетів, намагаючися спрогнозувати подальші перспективи розвитку даної інституції. Існує думка, що рух до свободи може загрожувати ідеї університету. Американський вчений Л. Рудницький підкреслює неприпустимість “надмірної” демократизації через абсолютне врівноваження прав студентів і викладачів, що також призводить до втрати досконалості. Він цитує слова колишнього міністра охорони здоров’я США Джона Гарднера, який запитував: “Чи можемо ми бути рівними і досконалими водночас?” – та Джеймса Фенімора Купера, який дуже чітко окреслив даний вимір демократії: “Тенденції демократії в усіх речах спрямовуються до посередності”. Тож, Л. Рудницький підкреслює, що добра, доцільна освіта повинна виховувати в студента духовний аристократизм, елітаризм у найкращому розумінні цього слова, а у професора – відчуття ваги та відповідальності влади [129, с. 209].

М. Култаєва стверджує, що дійсність українського університету поки що домінує над його ідеєю, тяжіючи до заміни свободи інтелектуальною незалежністю, вищих моральних цінностей – потребами сьогодення, окреслюючи такий собі університет без ідеї університету, що слід сприйняти як виклик глобалізації. Це виражатиметься в тому, що представники академічної спільноти, залишаючися громадянами держави та репрезентами нації, водночас стають представниками планетарного суспільства і планетарного людства. А. Кулаков застерігає від будь-яких спроб партикуляризації універсальності університету, оскільки це заперечує його ідею. Він вважає, з посиланням на Е. Гріна, що тепер, у час відмирання національної держави національна освіта стає “мертвою, анахронічною, недоречною, раптом втрачає свій сенс”. А. Єрмоленко переймається загрозами “вульгарного постмодернізму”, коли такі поняття, як розум і раціональність, перетворилися майже на негативні. Разом із тим можна говорити про те, що на початку другої світової війни як у США, так і в інших країнах набирає поширення інший тип вченого, а також принципово новий тип організації наукових досліджень: розробки та пошуки зосереджуються навколо конкретних, переважно прикладних проблем, і головним завданням вченого є не стільки викладання, скільки, насамперед, праця над проектами різного роду. Втрачається універсальний характер ученого, він стає, насамперед, діловою людиною. Його престиж більше залежить від кількості грантів, ніж від якості та глибини його лекцій [Там само, с. 209].

Більшість дослідників визначає глобалізацію як об'єктивний процес транскордонного (трансатлантичного руху) та його впливу на ресурси і феномени, що стосуються інтересів світового співтовариства в цілому. Проблема глобалізації не в тому, що вона має своїх прихильників та супротивників, а в тому, що даний процес, на жаль, практично неможливо оцінити об'єктивно. На сучасному етапі розвитку цивілізації виникає нове суспільство знань, парадигма якого принципово відрізняється від парадигми інформаційного суспільства. Суспільство знань має риси поширеності й загальнодоступності інформації та знань, масового індивідуалізму та інтеграції міжпредметних зв'язків. Людина дістає надію знову посісти позиції суб'єкта цивілізаційної активності. Вхідження до Європейського співтовариства – найбільш прозора для України форма вияву процесу глобалізації, яку пов'язано з переусвідомленням і переоцінкою поняття “національний університет”. На думку Г. Габрієляна, процес глобалізації пробуджує до життя свою протилежність – регіоналізацію та локалізацію. Показниками тут виступають процес європейської інтеграції, збільшення кількості країн у світі в останні десятиріччя, спілеск націоналізму і релігійного фундаменталізму. У цих процесах університет має шанс віднайти свою ідею. Його залучення до глобальних процесів цілком може врівноважуватися локальною визначеністю його місії.

Польський дослідник М. Квіек також порушує питання кризи фундаментальних цінностей сучасного університету зі звичною вже констатацією глобалізації, влади постмодернізму, смерті інтелектуала, кінця національної держави. На його думку, триває небезпечний процес перетворення університету на “освітню корпорацію”, що може означати його кінець [81, с. 107–118]. Водночас, це не зовсім кінець університету, а тільки завершення певного способу його сприйняття. Унікаючи термінів “ідея” і “призначення”, М. Квіек закликає шукати для університету “нового місця в культурі”, інакше він займатиметься звичайним продукуванням спеціалістів – “швидко, дешево та ефективно – бажано, звичайно, дуже швидко, дуже дешево і дуже ефективно” [Там само]. Як певну нову метафізику університетові пропонується підтримувати ідеї громадянського суспільства.

У цій дискусії довкола університету цікавою є позиція класика постмодернізму Ж. Дерріди, для якого будь-яке, навіть слушне твердження є не більш ніж “логоцентризмом”, чимось відносним і нетривалим. Цікавими є три тези Дерріди: а) у контексті оновлення університету, наголошення на необхідності створення такого способу підготовки студентів, який вчитиме їх по-новому аналізувати, допоможе визначитися з остаточними пріоритетами і зробити свій вибір; б) специфічне розуміння законів життєдіяльності університету; в) ніяк не притаманне для постмодерніста визнання істини та істинного, того, “що стримує, тобто оберігає та продовжує існувати” [64, с. 237–265].

Отже, поставимо риторичне запитання: “Чи може сучасний український університет бути національним?”. У цьому контексті – який саме університет

потрібен українському суспільству і Україні як державі? Серед прообразів сучасного університету можна назвати Піфагорійський союз, філософську школу Сократа, Академію Платона, Лікей Аристотеля, Сади Епікура, Мусейон Птолемея. У Давній Греції термін “ідея” (грец. *Eidos*) означав буквально вид, спосіб дії, якість, споглядання. Одним із перших термін “ейдос” почав використовувати Анаксагор. Він називає ейдоси частками, з яких виник світ, або ж “зерном усіх речей”. Демокрит також говорить про недосяжні для чуттєвого пізнання ідеї-атоми, з яких складаються предмети, наче слова з літер.

Класичне вчення античності про ідею було розвинене Платоном. Філософія Платона випливає з фундаментальної дуалістичності світу: є світ речей, світ, який існує постійно і, разом із тим, ніколи не існує; і є світ ідей, світ того, що завжди є і ніколи не здійснюється. Перший – предмет чуттєвого пізнання, другий – предмет розумового мислення. Єдиними відносинами між речами та ідеями є копіювання, притім ідея розглядається як первинний образ, а чуттєвий предмет – як копія. У цьому копіюванні й полягає той малий ступінь реальності, яким володіє емпіричний світ. Людина у світі подібна до в’язня печери, який споглядає лише тіні, лише примару мети.

Хоча ідея за формою є родовим поняттям, за Платоном, її не може бути відтворено за допомогою міркувань, вона не є результатом порівняльної абстракції. Платонові “ідеї” – не думки та судження, а те, що є предметом думки, коли вона вільна від усього чуттєвого, це істинне буття в найвищому ступені. Звідси випливає, які властивості повинна мати ідея: вона вічна, абсолютна, нематеріальна, незмінна та ін. (усі предикати буття олеатів). Видатний дослідник платонізму О. Лосєв виокремлює в платонівській ідеї змістові навантаження. Ідея є: (а) максимальним узагальненням речей і предметів; (б) принципом усвідомлення речі, її змістовою сутністю та визначенням; (в) вищою цінністю і предметом життєвих сподівань, так само, як і сама любов мислилася Платоном як сходження в світ ідей та віддзеркалення його на людях; (г) не просто об’єктом або принципом речі, але й ще суб’єктом, мисленням самого себе; (д) космічним розумом – Нусом; (є) особливого роду буттям. Ієрархічно організовану живу систему цих ідей, які мали риси самосвідомості, самоспоглядання та послугоували джерелом, принципом і причинами всього, що існує, Платон називає терміном з діалогу “Федр” – Гіперуранія, тобто “місце під небесами” [108].

В Аристотеля, який, на відміну від Платона, заперечує субстанціональне існування ідеї, термін “ейдос” має значення “форма” – це загальне в самій речі та месіанська причина її становлення. Сукупність ейдосів усіх речей утворює ієрархію, на вершині якої знаходиться Форма форм – непорушний Розум-першодвигун.

Після доби античності до раціональної ідеї університету додається ірраціональна складова, яка вміщується у формулу Св. Августина: “Вірю, щоб розуміти”. Відтепер університет поступово стає не тільки місцем

досліджень, виховання й відтворення, а й набуває загальнолюдської вартості (Болонський університет засновується 1088 р., Паризький університет – 1200 р., Києво-Могилянська академія – 1615 р.).

В українській практиці управління організацією університетської роботи було багато етапів, коли існувала потреба у відродженні національної освіти, зокрема, пов'язаних із такими історичними подіями:

- падіння та руйнування Російської імперії (1917);
- руйнування Австро-Угорської монархії (1918);
- розвал Радянського Союзу (1991).

З погляду С. Квіта [83; 84], за часів СРСР відбулося значне руйнування української вищої школи, наслідки якого можна спостерігати ще й сьогодні. Університети було перетворено на педагогічні виші, відповідно, було зруйновано матеріально-технічну базу, яка б давала можливість здійснювати наукові дослідження, тож даний напрямок діяльності університетів перестав бути пріоритетним і відійшов на другий план. С. Квіт висловлює думку, що радянська влада повністю зруйнувала підвалини класичного університету в Україні, тобто винищила складові середньовічного університету: академічну свободу, автономію, освіту, основу на християнському світогляді, повагу до людської індивідуальності, національні цінності, соціальну та інтелектуальну елітарність. Ці процеси можна порівняти із добою Великої французької революції, яка також свого часу вчинила спробу відмовитися від університетів. Тобто сама природа університету становить певну небезпеку для революційних режимів.

Від часів В. фон Гумбольдта (1767 – 1835) університет покликаний виховувати національно свідому еліту, яка, у свою чергу, розвиває власну державу. За часів Гумбольдта відбувається “розподіл” повноважень між державою та університетом, в якому останній бере на себе певні зобов'язання, але працює в умовах автономії, з метою виховання гармонійно розвиненої особистості. Оскільки на цей час припадає боротьба німців з наполеонівською окупацією, можна стверджувати, що в тій ситуації ідея університету формувалася на основі романтизму та націоналізму. Також ідеї раціоналізму Просвітництва в той час мали найсильніший вплив. Поєднання цих двох протилежних чинників теж засвідчує синергетичність університету, його здатність народжувати нові якісні характеристики. Гумбольдт не ставить на перше місце завдання університету виховувати молодь. Головним у гумбольдтівській ідеї університету є поєднання “об’єктивної науки і суб’єктивної освіти” – при тому, що головна роль належить науці. Дане положення ідеї університету дотепер залишається досить життєздатним, бо академічна спільнота студентів і викладачів є добровільним об’єднанням саме заради розвитку науки. Разом із тим і в XVIII, і на початку XXI ст. одним з основних завдань реалізації ідеї університету було, як і залишається досі, виховання самостійно мислячого інтелектуала і громадянина [64, с. 25–64].

У контексті розгляду призначення університету слід повернутися до ідеї принципів розроблення ідентичності університету. Серед них можна назвати принципи ідентичності:

- індивідуальної;
- національної;
- європейської.

Щодо останнього з зазначених – принципу європейської ідентичності – Х. Ортега-і-Гассет навіть називає університет провідною засадою європейської історії. На думку Ю. Гамбермаса, те, що від часів В. фон Гумбольдта називають ідеєю університету, є проєктом втілення певної ідеальної форми життя. Ця ідея відсилає нас до законів творіння, за якими постають усі форми об'єктивного духу [135].

Вивчення динаміки орієнтації університету дозволяє простежити певною мірою історичний розвиток ціннісних орієнтацій у державі. Аналіз такого роду дає можливість пояснити (розкрити) латентний смисл ідеї університету, провідні орієнтири його діяльності. Розуміння інституційної природи університету дозволяє вибудувати оптимізаційні моделі розвитку університетів на сучасному етапі життя держави й суспільства.

Концепція В. фон Гумбольдта, практичним втіленням якої був заснований у 1810 р. Берлінський університет, стала цілою епохою в розвитку університетської освіти, і ця модель розповсюдилася на всі університети в Німеччині. Модель Гумбольдта вважається класичною, оскільки вона була першою спробою цілеспрямованого здобуття університетом своєї істинної сутності. З цього часу наука та наукові дослідження стають головною ціннісною орієнтацією діяльності університетів. Дійсно, у XIX ст. університети в Німеччині стають центрами розвитку наукового знання. До середини цього століття німецька математика почала сперечатися за лідерство з французькою та геттінгенською. Берлінський та, частково, Кенігсберзький університети завдяки К. Ф. Гаусу, К. Г. Якобі та П. Г. Л. Діріхле стають найпотужнішими науковими центрами. У другій половині XIX ст. завдяки Ф. Клейну Геттінгенський університет стає світовим центром математичної науки. Хімічні дослідження в університетах другої половини XIX ст. отримали матеріальну підтримку з боку промисловості, що стрімко розвивалася. Слід зазначити, що така підтримка була винятковим явищем для того часу. У середині цього ж століття в багатьох університетах організуються добре обладнані лабораторії [125].

Прерогатива поєднання досліджень і освіти, зазначимо, на той момент не належала німецьким університетам. Специфіка моделі університету, що була розроблена В. фон Гумбольдтом, полягала в тому, що наукова діяльність уперше стверджувала право університетів на інституційному рівні отримувати підтримку від держави. Визнанню такої ролі науки в університетах сприяли й освітні традиції. Спекулятивна філософія, що панувала в німецьких університетах (статус філософських факультетів був

досить високим), привертала увагу до фундаментальної науки, і наука поступово повертала назад свої позиції у формуванні моральної філософії. Значення поєднання досліджень із навчанням ставало все більш очевидним.

Модель Гумбольдта реалізувала три основних принципи. По-перше, заперечувався примітивний утилітарний погляд на освіту, коли знання здобувають заради самих знань або через їхнє практичне використання, корисність. По-друге, В. фон Гумбольдт застерігав від захоплення досвідною (емпіричною) наукою, оскільки це суперечило б фундаментальному теоретичному пізнанню. Він писав, що зверхність досвідного знання призводить до зневажання тими життєвими та науковими мотивами, які, як кінцеві й найглибші, зумовлюють успіх істинного пізнання природи [115, с. 77]. І, кінець кінцем, на думку В. фон Гумбольдта, природничо-наукове, математичне та гуманітарне знання, у тому числі й філософське, звеличують усі інші знання, складаючи фундамент, без якого вивчення окремих предметів не може преваліти в дійсно інтелектуальну освіту.

Класичний прообраз університету не можна уявити без моделі Дж. Г. Ньюмена, котра розповсюдила на університет традиції ліберальної освіти. Основною ціннісною орієнтацією в даній моделі виступало підтримання традицій ліберальної освіти як єдиної, що має право на життя. Ньюмен визначав сутність ліберальної освіти, як процес навчання, в якому інтелект має бути не спрямованим на виконання певних функцій, а функціонувати заради формування власної, тобто “університетської” культури. Саме ця культура, на його переконання, є основою ліберальної освіти.

Діяльність університету полягає в тому, щоб встановити правильні стандарти й навчати наслідувати їх, допомагати всім студентам досягти їх відповідно до своїх різноманітних здібностей [277, с. 71]. Ліберальну університетську освіту орієнтовано на потреби окремих особистостей, а через них – на потреби суспільства в цілому. Мета університетської освіти виражається в таких ціннісних орієнтаціях, як виховання джентльмена, культивування розуму, підвищення значення інтелектуального рівня в суспільному житті. Університет повинен формувати вмінні мислити, виховувати інтелект у процесі передавання високого знання. Знання як самоціль, інтелігентність та інтелектуальність є підґрунтям та змістом університетської освіти.

Університет, за задумом Дж. Г. Ньюмена, потрібен для нагромадження і трансляції духовного багатства суспільства. Ідею ліберальної освіти, що набула розвитку в англійських університетах з часів середньовіччя, було концентровано виражено саме в поглядах Дж. Г. Ньюмена на цю суспільну інституцію. Ліберальна освіта має, на його думку, елітарний характер, метою якого є не вдосконалення соціуму чи держави, а, перш за все, розвиток інтелекту, духовного потенціалу людини. Проте, як зазначає К. Керр, до того часу, коли Ньюмен писав про концепцію університету, демократичні та індустріальні революції вже охопили всі західні держави. К. Керр підкреслює,

що з'являються нові підходи до розуміння місця цивілізованого громадянина (джентльмена) в суспільстві та державі; бо наука посіла місце моральної філософії в суспільстві, а дослідження витіснили з активного вживання в суспільстві примітивне навчання [105, с. 37].

В усіх наступних моделях університету використовувалися, так чи інакше, ідеї цих концептуальних напрямків. Моделі Гумбольдта та Ньюмена стали класичними, оскільки в них було подано цілісний образ університету як єдність ціннісних орієнтацій. Ідея Ньюмена виражала ідеали навчання й інтелектуальної культури, пов'язуючи пошуки істини з процесом засвоєння знань, з культивуацією розуму. Концепція Гумбольдта апелювала до вільного пошуку істини, виходячи з гумбодтівського ідеалу гармонії освіченої особистості й усвідомлення її значення для держави і суспільства. Усі наступні моделі були ідеалізованими, орієнтованими на соціальні, культурні та освітні цінності. Звернімося до розгляду деяких із них. М. Вебер у своїй праці “Наука як покликання і професія” проголошує ідею про роль університету в збереженні інтелектуальної єдності світу, яка б базувалася на ліберально-гуманістичних ідеалах. Х. Ортега-і-Гассет вбачав в університетах можливість розвитку для демократичного суспільства, стан якого в першій половині ХХ ст. в Іспанії він оцінював як “цивілізоване варварство”, або ж як можливість отримати втрачену гуманістичну спрямованість. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, необхідно виховувати “інтелектуальну аристократію”, для того щоб уникнути тоталітарного (“класового”) суспільства. Можна стверджувати, що Ортега-і-Гассет майже через століття (1930 р.) відродив модель університету, яку вперше описав Ньюмен. Тож, університет, на думку цих двох класиків повинен зробити зі звичайної людини, перш за все, людину культурну [172; 174].

Культура, як адекватна цінність освіти від часів середньовіччя університетів, повинна посісти пріоритетне місце в діяльності державних інститутів [102; 120, с. 78]. У сучасному університеті функція навчання загальній культурі практично повністю втратила свій першоджерельний зміст. У результаті, сучасний європейський громадянин опинився у відокремленні від культури. “Саме через освіту є можливість транслявання реальності в культурний ідеал: люди перестають бути людьми, коли не створюють свої ідеали” [60, с. 48]. Людина є втіленням загальних ідеалів, а педагогіка дозволяє людям визначити й встановити ці загальні ідеали. З позиції державного управління проблемою ідею університету в контексті змін її ціннісних орієнтацій в сучасній українській науці розглядали такі вчені, як В. Корженко [93; 94], В. Луговий [109], С. Майборода [116], М. Мартиненко [119] та ін.

На пострадянському просторі дана проблематика цікавила таких науковців, як С. Гессен [29], А. Готліб [31], С. Григанська [32], О. Жила [55], І. Захаров [60; 61], М. Згуровський [62]. Але праці цих учених майже не торкаються специфіки ціннісних орієнтацій класичного університету, бо

то є інша традиція, порівняно з ідеєю університету в Російській імперії, чи пізніше в Радянському Союзі, чи в сучасній Російській Федерації, де університет завжди знаходився під впливом жорсткої централізації та державної політики. Є сенс звернути увагу на розбіжності ціннісних орієнтацій між європейським, російським та українським університетами.

Культура – це рівень інтелектуального розвитку людини, що відповідає епохальному розвитку держави. Вона дає людині можливість орієнтуватися в тому соціальному хаосі, що її оточує. Зі звичайної людини, за Х. Ортегою-і-Гассетом, необхідно зробити справжнього професіонала. Освіта повинна духовно збагачувати і саме цим робити особистість вільною в межах держави [60, с. 48].

Наука, у значенні наукового дослідження, не є головною складовою університету. Наука, культура, навчання професії – це різноманітні вектори реалізації ідеї університету. Наука передбачає дослідження, тобто постановку проблеми, розроблення її та отримання результату. Коли в подальшому людина має справу з результатами, це вже не є наукою. Не є наукою і навчання, процес вивчення, використання знань та присвоєння наукового ступеня. Для викладача досить того, що він знає науку. Але знати – не є досліджувати. Досліджувати – означає відкривати істину, або, навпаки, демонструвати помилки. Знати – означає асимілювати знання, оволодівати фактами після того, як їх отримано. Отже, наука не є головним напрямком діяльності університету, проте Х. Ортега-і-Гассет підкреслює, що університет повинен бути дослідницьким ще до того, як він стане університетом. Ортега-і-Гассет підкреслює, що “наука живить коріння культури й професіоналізму” [60, с. 51]. Для Х. Ортеги-і-Гассета основними соціальними функціями і ціннісними орієнтаціями університету за ступенем зменшення їхньої значущості є:

- транслявання культури;
- навчання професії;
- наукові дослідження.

К. Ясперс продовжує усвідомлення концепції університету виходячи з високих культурних ідеалів. Для Ясперса принципи визначаються іманентними до сутності університету. Університет, за його визначенням, є місцем, де суспільство і держава співпрацюють над розвитком самоусвідомлення епохи. Ця ідея чимось загалом схожа на Х. Ортегу-і-Гассета і знаходить втілення в такій пріоритетній орієнтації університету, як дослідження, оскільки у процесі досягнення істини формується індивідуальність. За Ясперсом, завдання та головна цінність університету – навчання досягненню істини, знаходження істини засобами наукових досліджень. Саме цим Карл Ясперс відроджує ідею дослідницького університету [250].

Дослідження передбачає елітизм – інтелектуальний, творчий, але не соціальний. Для плідного заняття наукою потрібна атмосфера творчої участі, наочності зразків дослідної діяльності, оволодіння методами наукового

пошуку, формування відкритості й самостійності мислення. Свобода вчителя породжує свободу учнів, що здійснюється у процесі комунікацій, у процесі постановки запитань та отримання на них відповідей. У ході такої взаємодії людина розкривається сама й отримує взаємну зустрічну відкритість. Комунікація реалізується у формі дискусії та обговорення, сприяючи як розвитку наукового знання, так і становленню світогляду. Формування атмосфери дискусії можна вважати спробою змодельовати формування плюралізму демократичного суспільства на рівні держави [120, с. 79].

Ідея університету може бути представлена такими складовими, як дослідження, навчання й виховання. К. Ясперс визначає триєдність цих ціннісних орієнтацій, що складають духовну цілісність університету. Університет розглядається К. Ясперсом одночасно як дослідний інститут, професійна школа й культурний центр [250].

Концепції Х. Ортеги-і-Гассета та К. Ясперса як і попередні, є зразками соціально-філософського усвідомлення університету, що розкривають його ціннісну природу. Університет є орієнтованим на його ціннісну духовність, високу культуру. Сутність університету унікальна завдяки наявності цих орієнтацій. Ідеальний образ університету передбачає високий нормативний та ціннісний рівень діяльності цієї соціальної установи.

Здійснюючи аналіз процесу історичного формування ціннісних орієнтацій університетів, Н. Ладижець характеризує їх як “аксіологічні гойдалки”, в яких крайні точки характеризують спрямування моделі до дослідження або ж навчання. Слід також зазначити, що моделі тієї чи іншої орієнтації утворюють історичну “додатковість” [105, с. 47]. Рух амплітуди коливання зростає, відбувається отримання моделлю університету нових ціннісних орієнтацій. Безумовно, дане порівняння не має абсолютного характеру. Н. Ладижець стверджує, що в періоди економічних потрясінь, нестабільності переважною є модель з навчальними пріоритетами. Періоди, сприятливі з економічної точки зору, характеризуються моделлю університету з дослідною спрямованістю. Ілюстраціями цього становища можуть бути концепції Х. Ортеги-і-Гассета та К. Ясперса. Коли для суспільства існує проблема збереження та відтворювання духовного багатства, набуття “нового” звучання гуманістичних ідеалів, основною роллю університетів стає виховання й навчання, поклоніння людей високим культурним зразкам. Х. Ортега-і-Гассет прочитав цикл лекцій під назвою “Місія університету” в 1930 р., коли в Німеччині відбувався стрімкий розвиток нацизму, відмова від гуманістичних цінностей, зниження цінностей духовних і культурних. Аналогічні процеси спостерігалися в Іспанії. К. Ясперс оприлюднив у цей час перший варіант своєї книги щодо ідеї університету (1923) [250]. У 1946 р., будиши свідком краху німецького нацизму, він суттєво доповнив своє бачення університету. Дослідницька місія університету, яка була ним виділена ще в першому варіанті цієї праці, визначається як головна й оцінюється як важлива, поряд з іншими

ціннісними орієнтаціями. Університет бере на себе відповідальність не тільки за транслявання, але й за продукування знання, високих культурних зразків. Попри існування єдиної універсальної природи університету, провідні освітні системи мають відмітні особливості відповідно до своїх культурних традицій. Окремо хотілося б зупинитися на американських традиціях і цінностях вищої освіти, основою яких можна вважати такий принцип: університетська система не може бути відокремленою від реальності суспільства. У 1930 р., описуючи модель американського університету, намагаючись адаптувати традиції концепції В. фон Гумбольдта до національного, соціального й освітнього американського контексту, зазначений принцип підтримує А. Фрексер. Він критично оцінює багатопрофільність американського університету, що стрімко зростає в напрямку збільшення спеціалізацій та експансії функцій. Даючи характеристику основних складових моделі американського університету, першою зі складових він називає університет Е. Дж. Хопкінса, що був заснований у 1876 р. До головних характеристик університету А. Фрексер відносить наявність високих академічних стандартів та сприйняття академічних свобод німецької моделі. Фрексер зупиняється на важливості формування чіткої організаційної структури університету, який повинен мати в своєму складі дослідні інститути, бібліотеки, видавництва. Вчений окреслює ціннісні орієнтації американського університету:

- задоволення потреби у спеціалізованій професійній підготовці;
- масовість;
- сервісні функції [120, с. 79].

Хоча принцип суміщення дослідження з навчанням отримує розвиток саме в американському університеті, А. Фрексер звертає увагу на втрату цією інституцією в США власної сутнісної природи. Ця втрата полягає в експансії та примноженні виконуваних університетом функцій. Даний процес створює загрозу зниження якості навчання та проведення фундаментальних досліджень. Сервісна орієнтація американського університету оцінюється вченим як деструктивна.

Продовжуючи ідею ліберально орієнтованого університету Дж. Г. Ньюмена [158], Р. Хатчинс створює модель університету (1953) як центру незалежної інтелектуальної думки. Зусилля технічної еліти і прихильність до всебічної наукової освіти забезпечує розуміння світу, але ідея університету повинна протистояти зовнішньому впливу прагматично орієнтованих ідеалів індустріально-комерційного суспільства. Р. Хатчинс критично оцінював сервісну функцію, заперечував розвиток прикладного знання, підприємницькі інтереси викладачів як складову моделі університету.

Така ціннісна орієнтація американського університету, як “зовнішня спрямованість” з урахуванням фундаментальних цінностей, отримала обмежений розвиток у концепції К. Керра, який висунув концепцію “комплексного” університету, орієнтованого на декілька цілей. Цей

університетський комплекс містить у собі традиції британських, німецьких та власне американських університетів. Від британського взято традиції гуманітарного розвитку та спеціалізованої гуманітарної підготовки. Від німецького – природничо-наукові, аспірантські та дослідні підрозділи. Сервісна активність, підприємницька діяльність професорів, більш прагматичний підхід до змісту освіти – у цьому було виражено традиції американських університетів. Університетський комплекс характеризується автономною організацією навчального процесу, різноманітністю підрозділів, міждисциплінарним характером досліджень, об'єднанням досліджень і навчання з промисловістю та бізнесом. Університет, виходячи з положень даної моделі, повинен знаходитися в центрі соціальних інтересів і є орієнтованим на служіння суспільству в цілому, нації, регіону. Університетський комплекс – індустрія знання, а знання є основним економічним ресурсом [120, с. 79–80].

Університетський комплекс виконує функцію вираження спрямованості суспільного інтелектуального розвитку, через які здійснюються національні цілі. Університет стає провідним національним інститутом. Університетський комплекс дає нове уявлення про людей науки: з'являється таке поняття, як, наприклад, професор, який не тільки займається викладацькою й академічною діяльністю, але й консультує урядові агентства, працює за контрактом із промисловими й комерційними фірмами. Професор, який має багатовекторне спрямування своєї діяльності, дотримує не стільки інституційних інтересів, скільки своїх власних. Ціннісні орієнтації такого професора змінюються: свобода вибору у проведенні наукового дослідження не так властива його діяльності, як свобода вибору пріоритетних напрямків роботи.

Університетський комплекс є реальним фактом американського життя, що відбилося в значному збільшенні чисельності викладацького та студентського складу, а також в обсязі вироблених знань та послуг, що послідовно зростає. Отже, можна констатувати, що американською традицією була зароджена проблема збільшення функцій класичного університету.

Зазначимо ще раз, що усвідомлення феномена університету, його місця в суспільному житті належить, головне, європейській та американській традиціям, що викристалізували основний ціннісний зміст цього унікального явища. Праці представників російської філософської думки, порівняно з цим “інтелектуальним капіталом”, більш скромні, але знайомство з працями М. Пирогова та С. Гессена дозволяє краще зрозуміти термін “справжній університетський дух”.

Зазначеними вченими не були створені цілісні філософські концепції, зокрема концепції університету. М. Пирогов – видатний хірург, суспільний діяч, прибічник ліберальних поглядів, що відбилися у праці “Університетське питання” (1863). Вихід цієї праці логічно збігався в часі з започаткуванням в Росії реформи університетської освіти. С. Гессен – вчений-педагог, публіцист, який у своїх працях намагався зібрати дані для формування моделі

університету як закінченої системи. І хоча сформувати прообраз цієї системи Гессену не вдалося, на думку В. Зенковського, “усі дані для цього є в наявності” в науковому доробку цього російського вченого [63, с. 58]. Праця С. Гессена “Основи педагогіки. Вступ до прикладної філософії”, що була видана в Берліні в 1923 р., містить у собі засади філософської системи. Проблему університету в цих працях висвітлено досить ґрунтовно та змістовно, праця привертає увагу високим рівнем викладення матеріалу. Ці наукові праці розкривають ціннісну природу й особливе значення університету як інституції в культурному та суспільному житті держави.

С. Гессен підкреслював, що заперечення культури, яке пов’язано із запереченням історії, призводить і до заперечення освіти. Саме цим він звертав увагу на важливість трансляції високих ціннісних зразків, а також збереження в соціальному середовищі держави потреби в культурних ідеалах. Якщо дотримуватися дослідницької позиції В. Зенковського, то С. Гессен належить до напрямку неокантіанської думки – “...цінності культури цінні самі по собі, світять своїм власним світлом, і є самі по собі цілями”. Тому наука, мистецтво, мораль, релігія як культурні цінності (а освіченість є “духовним” змістом культурного життя) виступають як завдання невичерпні, тому потрібне їхнє постійне “плекання”, тобто розроблення. Якщо відбувається усвідомлення культурних цінностей, то історія теж стає можливою. Історія є “минулим, що не минає”, тобто минулим, яке передається від покоління до покоління як надбання. Для С. Гессена цілі освіти – сутність сенсу життя суспільства [29, с. 31].

У 1863 р. у своїй праці “Університетське питання” М. Пирогов заявляє про необхідність сприяння свідомим розумінням значення університету, що є обов’язком кожної добропорядної людини [173, с. 85; 174]. Чому ж цю проблему М. Пирогов окреслює так жорстко? Це був час відомих реформ Олександра II, коли Російська імперія, здавалося, робила невеличкий крок у наближенні до громадянського суспільства. На думку М. Пирогова, суспільство відбивається в університеті; як у дзеркалі. М. Пирогов розглядає університет як барометр суспільства. Але в той час університети в Російській імперії не набули характеристик автономності та академічних свобод, як вимагав цього ідеальний німецький прообраз [175].

Роки реакції першої половини XIX ст. продемонстрували, що університет, що є за ідеєю центром освіти, науки і культури, втратив свій інституційний образ через особливості соціально-політичної ситуації в Росії того часу. Суспільний розвиток і університет взаємозбагачують і взаємодоповнюють один одного. Суспільство відчуває потребу в освічених особистостях, науці, збереженні культурних ідеалів; а університет культивує й транслює високі культурні зразки. Такі процеси М. Пирогов вважав ідеальними. На практиці ж університети відчували на собі вплив драматичної історії Російської імперії як держави, що характеризувалася відсутністю демократичних засад і традицій

розвитку громадянського суспільства. Саме тому М. Пирогов підкреслює, що “докорінне перетворення нашого [російського] університету без вирішення питання про свободу думки й слова неможливе” [173, с. 37].

Період реформ у Російській імперії став знаменням спроб нового бачення суспільства та його функціонування, отже, відповідно, нового усвідомлення університету. Розповсюдження ідей про істинно прогресивне призначення університету повинне було вплинути на зміни підґрунтя суспільної свідомості, дати уявлення про новий характер життя соціуму. “І якщо хто перший у справі новій і повинен дати собою приклад громадянського самооновлення, то це університет, – зазначає М. Пирогов, – оскільки неможливо проповідувати університетські ідеали, не звертаючись до ідей свободи думки, досліджень, образу глибоко освіченої особистості, гуманістичних принципів” [173, с. 21].

Сама природа університету передбачає певний набір ціннісних орієнтацій, що утворюють канон, за яким набуває розвитку цей заклад. Серед цих ціннісних орієнтацій важливе місце посідає наука. Університет повинен розвивати саме цей напрямок своєї діяльності. Університет, на думку С. Гессена, – “багаття наукового дослідження”. Реалізація цього принципу полягає не тільки у формуванні прикладних досліджень, що проводяться в його лабораторіях та кафедрах. Наукове дослідження, в ідеалі, здійснюється безпосередньо через навчальний процес. За С. Гессеном, усвідомлення викладання є самим дослідженням, і завдання викладання полягає не в тому, щоб вчити, а в тому, щоб працювати в межах власного наукового інтересу. Студент є учасником дослідної діяльності викладача, тому цінною є саме та якість, що визначає самостійність у цій роботі. В університеті повинен реалізовуватися принцип повноти наукового знання, що сприяє тісній взаємодії наук, а також приводить до знищення однобічного мислення, забезпечує широту світогляду, толерантність. Саме ці риси Гессен називає серед беззаперечних складових наукової творчості [29, с. 24]. Проблема самоформування університету вирішується через принцип свободи дослідження і викладання, бо наука живе різноманіттям її течій.

Спробуймо прокоментувати деякі з основних складових класичного університету. У чому сенс автономії університету? “Держава повинна осягнути внутрішнє переконання, що, досягаючи своїх кінцевих цілей, університети саме цим відповідають його кінцевим цілям”, – писав В. фон Гумбольдт [115, с. 77].

Свобода від економічних труднощів і від притискання громадської відповідальності – гарантія якості навчального процесу. “Академічний” статус також зумовлює відповідальність за використання цієї відповідної свободи свідомо та чесно, на користь суспільства. Ф. Шлейермахер зазначав, що найнезначніший примус, найлегший доторк влади є для університету фатальним. На думку С. Гессена, “ніщо не суперечить більше ідеї університету, як система бюрократичного управління та опіки з боку держави або ж церкви” [29, с. 309]. Коли наука будується в авторитарній

спосіб та авторитарними методами, на принципах безумовного авторитету й адміністрування, що знаходиться поза наукою, наукова творчість перестає бути творчістю, а університет – університетом.

Система децентралізації та автономії університетів покликана вберегти наукове життя від догматизму. Наука живе за рахунок різноманіття течій, що її складають. Тільки наука повинна визначати напрямки університетської діяльності, і аж ніяк не інтереси держави, віросповідання, секти, партії. У цьому головне призначення ліберально-класичного розуміння університету.

Відносна незалежність університету криється у природі навчального процесу, у внутрішній організації всього знання. Фіхте розкриває сутність цього принципу. Мета університету – не проводити репетиції з нагромадження знання, отриманого з книжок, а розвивати мистецтво наукового розуміння за допомогою книги. Відмінність університету полягає у спонуканні продуктивного мислення в тому напрямку, в якому традиційне знання переконалося. Цей важливий принцип у подальшому був розвинений Ф. Шлейєрмахером та Х. Штеффенсом. Шлейєрмахер зазначав, що викладач повинен не розповідати про те, що він знає, а постійно реалізовуватися через викладання. За Ф. Шлейєрмахером, слухачі повинні не тільки нагромаджувати знання, але й спостерігати процес “виникнення” знання в роздумах викладача; тобто в дослідженні, що “реалізується” на очах учнів. Інакше кажучи, методика викладання наукового курсу не тільки базується на методології думки, що вже існує, але і збігається з нею. Усвідомлення викладання є усвідомленням самого дослідження, тобто його внутрішньої логіки. Ф. Шлейєрмахер вважав, що відтворення лекції для викладача повинно бути не грою, а правдою, істиною. Він не повинен повторювати лекцію, не привертаючи увагу аудиторії до процесу відкриття. Коли викладач читає лекційний курс, він завжди навчається сам. Завдання університетського викладача не в тому, щоб вчити, а в тому, щоб працювати у своїй науці; якої він може навчати лише в міру свого дослідницького досвіду, підкреслював С. Гессен [120, с. 81].

Для Й. Г. Фіхте університет є тим місцем, де зберігається науковий літопис, що передає наукове надбання наступним поколінням та примножує його. В. фон Гумбольдт був переконаний, що наука в університетському викладенні розглядається завжди як ще не зовсім розв’язана проблема, як дещо, що знаходиться у процесі дослідження, на відміну від школи, яка вчить готовим і перевіреним знанням. Університетська освіта повинна відповідати на всі запитання, у тому числі й на ті, що є суперечливими, або ж ті, котрі виникли нещодавно і не є апробованими з позиції реалізації теорії та практики самої науки. Усі системи, що “відлилися у кристалічну форму”, стають новим предметом критики дослідників. Для єдності дослідження й викладання необхідно, щоб в університеті було представлено всі основні напрямки наукового методу. Тільки цілісність науки знижує односторонність мислення, до якої схильний будь-який спеціаліст, забезпечує

широту світогляду й толерантність, які є умовами живої наукової творчості. В єдності єдиногочасного та “єдиносередовищного” розвитку знання в усіх галузях науки сенс класичного університету [120, с. 81].

У процесі навчання продуктивні знання повинні бути отримані через спільні успіхи вчителів та учнів. У даному разі велику роль відіграють лекції, семінари, дискусії; але головне місце посідають лекції, оскільки саме лекція сприяє розвитку ситуативної наукової думки. “Під час критичного і продуктивного входження в матеріал лекції формується все більша єдність, в якій викладачі та учні вступають у непевний діалог”, – вважає Ф. Шлейермахер. Вчитель повинен репрезентувати свої власні знання, факти в такий спосіб, щоб учні змогли спостерігати, як вони формуються, і побачивши це, змогли використати їх та відтворити це знання. Академічне життя виникає при взаємному натхненні, кожна сторона потребує допомоги іншої. Лекція необхідна не тільки студентам, вона необхідна й викладачам.

Якщо студенти не йдуть до викладача, він повинен шукати їх. В. фон Гумбольдт та Й. Г. Фіхте вважають, що викладач існує не заради студента, а обидві ці постаті існують заради навчального процесу.

Свободу навчання нерозривно пов’язано зі свободою освіти, і вона полягає в тому, що учень має право обирати курси, що відповідають його науковому інтересу.

Розгляньмо принцип академічної свободи. Ф. Шлейермахер виділяє два аспекти цієї проблеми. З одного боку, свобода створює інтелектуальну концентрацію, що є умовою для функціонування навчального процесу. З іншого – це може призвести до помилкової “легкості” й “вітання у хмарах”. Більшість, на думку Ф. Шлейермахера, складають люди, яким не дано досягнути навчального процесу, полинувши в його глибини, але в атмосфері духу університету вони намагаються досягти того, щоб усі мали змогу просуватися до цієї високої мети.

Ідея класичної свободи існує в нерозривній єдності з неогуманістичною ідеєю освіти. Навчання в університеті спрямовано, у першу чергу, на інтерналізацію культури людиною з метою *перевтілення індивідуальності у макрокосм*.

Головні складові ідеї університету – освіта, наука і культура – доповнюються сьогодні необхідними взаємодіями з соціальними підсистемами. Тут виникає проблема поєднання традиційних цілей університету з завданнями виконання потреб та вимог суспільства. Університету сьогодні необхідно орієнтуватися на запити соціального оточення і при цьому намагатися зберегти свою унікальність, водночас виявивши гнучкість та оперативність [120, с. 82].

Р. Мюнхом була виділена проблема, з якою стикаються сучасні німецькі університети, а саме: університети розриваються між внутрішньою ідеалізацією й зовнішньою інструменталізацією, тобто між власним прагненням чистої науки та інтересами, що приходять із зовнішнього середовища. Хоча німецькі

університети як найважливіше та найпріоритетніше завжди обирали чисту науку в кожній із форм проваджуваних наукових досліджень, університет повинен *пов'язати наукову та інтелектуальну рефлексію, як свій періоджерельний принцип*, і пов'язати його з мобільною освітою, що має постійно адаптуватися до стрімко змінного ринку праці. Тільки в такий спосіб університет може сприяти взаємному проникненню культури до повсякденної суспільної практики. Тільки орієнтуючись на потреби суспільства, університет робить суттєвий внесок у його культуру. Практична спільна праця повинна орієнтуватися на культурні ідеї, які стають складовою частиною переконань різних груп та індивідів. Університет формує здатність до раціонально керованої асоціації та спільної роботи, також треба враховувати внесок університету в інтеграцію суспільства. І по сьогодні університет навчає певний прошарок академічної спільноти, але ХХІ ст. підійде до того, що університет створить загальне культурне підґрунтя для розвитку великих суспільних груп.

5.2. Модернізація університету та еволюція державноуправлінської думки

Соціально-економічна значущість університету і в цілому вищої освіти, їхня роль у духовному та соціальному житті суспільства, держави в ХХІ ст. стають загальноновизнаними. Водночас, в останні два десятиріччя сформувалися та розвиваються процеси, що створюють виклики системі вищої освіти, котра існувала сторіччями, та ставлять під сумнів життєздатність університету як соціального інституту. У більшості країн університети перебувають у процесі кардинальних перетворень техніко-економічного, соціально-економічного та державноуправлінського змісту, що характеризуються експертами як “переворот”, “трансформація”, “модернізація” в розвитку [130, с. 59].

При цьому особливого значення набувають соціально-організаційні перетворення. У доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО з проблем освіти ХХІ ст. підкреслюється, що позитивні результати в діяльності освітніх закладів пов'язано, головне, з факторами організаційного характеру. Експерти робочої групи Асоціації європейських університетів (EUA, до 2001 р. – CRE) дійшли висновку, що для підвищення ефективності своєї діяльності університети вимушені йти на реконструкцію та покращити свій менеджмент.

Університети в Україні, на відміну від закордонних, формувалися як частина політико-економічної системи. Саме це було однією з причин того, що соціально-економічні реформи, проваджувані в Україні, висунули на перший план проблеми функціонування вищої освіти як галузі національної економіки. В останні 10–15 років університети в Україні зазнали кардинальних змін через вплив загальних процесів демократизації суспільства, формування ринкової економіки, послідовне включення українських університетів у глобальне освітнє середовище.

Відповідно, це відбивається в розвитку соціальних відносин університету, у тому числі в перетворенні його організаційних засад. Зміну організаційно-соціальних відносин університету з суспільством і державою можна помітити в інституціональних основах взаємодії суб'єктів його навчальної діяльності, а також у визначенні змісту та структури освітніх програм, освітніх технологій, організаційної роботи університету, його фінансування, системи опрати праці викладачів та ін. Вищезгадані перетворення гальмуються обмеженням ресурсів, що використовуються університетом. Отже, потрібна координації витрат учасників освітньої діяльності.

Однак перетворення в організаційно-соціальних відносинах українських університетів з державою та суспільством, як ми уже зазначали, здійснюються за принципом “спроб і помилок”, шляхом механічного налаштування освітньої діяльності на закордонні схеми, що знижує ефективність діяльності університетів в Україні. Сема це механічне налаштування погіршує ефективність діяльності університетів і є однією з причин виникнення кризових явищ в освітньому середовищі. Дані проблеми зумовлені недостатнім розробленням теоретичних і методологічних засад державного управління розвитком університету в умовах суспільних трансформацій. Через це закономірною є потреба розгляду модернізації університету з позиції еволюції державноуправлінської думки.

Конкретизація ідеї та мети університету в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства (курс на організацію процесу освіти “протягом життя”, інвестиційну привабливість, міжнародну конкурентоспроможність у зв'язку з підписанням Україною Болонської декларації, входженням країни до Всесвітньої торговельної організації) посилює значення процесу розвитку організаційно-соціальних відносин університету і, відповідно, робить ще актуальнішим теоретичний і методологічний аналіз проблем його модернізації.

Уперше значення університетської освіти як фактора формування трудових компетенцій працівника досліджував А. Сміт [180], а роль університету в створенні потенціалу держави обґрунтував Ж. Б. Сей [48]. Методологічний підхід до розгляду університету як фактора продуктивності індивідуальної й сукупної робочої сили використовували протягом XVIII – на початку XX ст. представники різних державноуправлінських шкіл. В. фон Гумбольдт [35], Б. Гурне [14], К. Маркс та Ф. Енгельс [122]. Також проблему державного управління університетом розглядали у своїх працях А. Маршал, У. Фарр, І. Фішер, Е. Ейшталь, Дж. Стемп, І. Камм, А. Чуаров, Л. Гаршеєв, П. Шестаков та ін.

У цілому, дослідження державноуправлінських аспектів розвитку університету певною мірою цікавило дослідників майже до середини XX ст. На думку П. Друкера, у цей період розвитку суспільства “знання були радше прикрасою, ніж необхідністю” [268]. Частка кваліфікованої праці в загальних трудових витратах держави була відносно невеликою, а науково-освітня діяльність університетів відбувалася за межами або, у кращому разі, на периферії соціальних відносин.

З середини ХХ ст. загальносвітовою тенденцією стає зростання ролі університетської освіти в розвитку держави та суспільства і, як наслідок, розширення галузі освіти. З цього часу розпочинаються інтенсивні дослідження університету з позиції державного управління [11; 21; 29], що пояснюється підвищенням актуальності аналізу проблем соціального розвитку в постіндустріальному суспільстві. З точки зору концепцій постіндустріального суспільства останнє трактується як суспільство інформації та знань, а суспільно-економічну основу такого суспільства складають інновації. В інноваційній економіці джерелом вартості та прибутку виступають знання та нововведення [10].

Така позиція зумовила спрямування пошуків державноуправлінської науки на дослідження ролі людини в економіці та значення університету при розробленні проблеми нематеріального нагромадження [27]. Німецький дослідник К. Манхейм у зв'язку з цим зазначав: “До теперішнього часу інтереси економістів ніколи не концентрувалися такою мірою на аналізі проблеми соціально-економічного зростання та розвитку, тому не дивно, що зараз відбувається таке розширення робіт із вивчення ефективності інвестицій у знання [117, с. 34].

Засвоєння знань людиною, що приводить до зростання людського капіталу [29; 94; 222], здійснюється переважно в університетах. Результатом діяльності університетів і в цілому системи вищої освіти є виробництво нового обсягу знань та передання їх громадянам. Отже, знання в більшій своїй частині – це продукт системи освіти та університету як її верхівки. У зв'язку з цим, на думку О. Виханського [26], економіка освіти є галузеву наукою, що вивчає особливості соціально-економічних відносин системи освіти, стає головним структурним елементом управлінської теорії інформаційного суспільства, а її основна мета – пошук шляхів підвищення темпів зростання обсягу знань, оптимізації їхнього використання, а також підвищення соціально-економічної ефективності функціонування системи освіти, у тому числі й університету.

Університетська освіта є історично сформованим соціальним інститутом, що відповідає за наслідування, нагромадження та виробництво наукових і професійних знань, духовних і культурних цінностей і норм для громадян [130, с. 60–61]. Ця унікальна місія забезпечує виконання університетом комплексу завдань – від підготовки спеціалістів та проведення досліджень до формування суспільної свідомості. Отже, університет є багатопрофільним закладом, для якого освітня діяльність є однією з багатьох, хоча й не завжди залишається основною [15; 115; 130].

Університет можна уявити як сукупність підсистем, що поєднують такі основні функціонально пов'язані галузі діяльності:

– освітня діяльність: реалізація програм підготовчих курсів, реалізація програм вищої професійної освіти, додаткова професійна освіта, післядипломна освіта;

– наукова діяльність: фундаментальні дослідження, розроблення нових технологій та устаткування, бізнес-інкубаторів, науково-консалтингова діяльність, підготовка довідників та монографій;

– методична діяльність: підготовка навчально-методичних комплексів, підручників, розроблення принципів організації та ведення освітнього процесу, розроблення нових освітніх технологій;

– виробничо-господарська діяльність: матеріально-технічне забезпечення й організація освітньої та наукової діяльності, розвиток виробничої інфраструктури, створення зразків інновацій, матеріалів, виробнича діяльність навчальних майстерень, лабораторій, бібліотек.

У процесі діяльності університету формуються соціальні, економічні, правові, технологічні, етичні відносини. При дослідженні університету як суб'єкта суспільства на перший план виходить система його соціальних відносин. Об'єктом цих відносин виступають напрямки діяльності університету.

Питання визначення суб'єктів соціальних відносин університету є дискусійним і вирішується вченими залежно від мети дослідження. Наприклад Є. Ляхович [115] до кола даних суб'єктів включає таких учасників його освітньої діяльності: держава, інші навчальні заклади, суспільство, споживачі-клієнти, споживачі-покупці, структури-посередники, структури-партнери, адміністративно-територіальні одиниці, суб'єкти господарювання, фірми, установи, організації різних форм власності, громадські та політичні організації, роботодавці, студенти, батьки та ін. У даному дослідженні кількість суб'єктів соціальних відносин університету визначають саме такими складовими.

До кінця 1980-х рр. відповідною теоретичною базою дослідження соціальних відносин університету у вітчизняній науці була марксистська політекономія. Дані відносини розглядаються в контексті проблеми суспільного виробництва та виробництва робочої сили і в методичному плані базувалися на таких положеннях [1; 4; 105; 118; 214]:

– університет, як частина системи освіти та соціально-культурного комплексу належить до невиробничої сфери господарювання;

– соціальні відносини університету – відносини, що виникають під час руху матеріальних та фінансових благ, спрямованих суспільством на розширення відтворення робочої сили через систему вищої освіти;

– риси відмінності та особливі форми прояву суспільних відносин в університеті визначаються специфікою функцій, виконуваних університетом для досягнення результатів своєї діяльності з використанням відповідних ресурсів.

Університет визначається як “своєрідне підприємство”, котре у процесі цілеспрямованої діяльності надає членам суспільства певні знання в будь-якій галузі та сприяє розумовому розвитку, дає навички в певній професії, уміння практичного застосування знань та певний рівень кваліфікації [206]. Процес навчання в університеті починає характеризуватися як специфічний

“виробничий” процес, що має свою технологію, головною умовою якого є наявність об’єктивних чинників та особистісного фактору в оптимальному співвідношенні [177].

Було розроблено підходи до визначення продукції університету, під якою хтось з авторів розумів підготовлених спеціалістів та результати наукових досліджень [45; 78; 80], хтось – кваліфіковану робочу силу [49; 202], ще хтось – послуги у вигляді надання певної суми знань [52]. Обґрунтовувалося принципи організації освітньої діяльності університету та управління нею, що виражалося в раціональному розподілі навчального процесу на окремі види робіт, здійснювалося усунення дублювання навчального матеріалу, оптимізувалося розмір студентських груп та потоків для різних видів занять, вводилося облік показників навчального плану при визначенні чисельності професорсько-викладацького складу, вводилося наділення завідувачів кафедрами правами преміювання викладачів за якісні показники роботи та ін. [18; 26; 28]. Було визначено специфіку університету як об’єкта управління – багатопрофільність діяльності, тривалість та циклічність виробничого процесу, творчий характер основного виробничого процесу, ієрархічна структура, активна взаємодія із зовнішнім середовищем [46; 179; 216].

У працях вітчизняних вчених було висвітлено зміст організаційно-соціальних відносин у системі соціальних контактів університету. Характеризуючи елементи соціальних відносин університету, В. Журавський зазначав, що питання наукової організації навчального процесу, оптимізації навчальних планів, широкого впровадження в навчальний процес технічних засобів навчання й контролю є проблемами методології не тільки педагогічного, але й організаційно-економічного, соціального характеру. Введення нових спеціальностей, створення нових факультетів, відкриття нових інститутів – це завжди проблема і управлінська, і економічна [57 – 59].

Актуальність вивчення соціальних відносин університету та потреби його модернізації зросла наприкінці 1980-х рр., коли загострилася потреба підвищення якості освіти та ефективності діяльності університету. Серед способів розв’язання цих проблем науковцями пропонувалися кардинальні зміни в управлінні університетом із перебудовою університетів у некомерційні організації, трансформацією їхнього фінансового механізму, форм оплати праці, що забезпечували визначальний вплив споживачів на діяльність університету [44; 70; 78; 106].

Дослідники соціальних відносин університету у процесі його модернізації 1950-х – 1980-х рр. не були вільними від серйозних методичних прорахунків, що мали негативні практичні наслідки [4; 11; 15; 22; 24; 209]. Серед цих прорахунків можна відзначити заперечення товарного характеру робочої сили при соціалізмі, прихильність вітчизняної управлінської науки концепції примату матеріальних факторів у виробничому процесі; визнання праці у вищій школі невиробничою; фактичне обґрунтування домінування державного інтересу в

системі вищої освіти. Однак це не було основою для ігнорування створення вченими в галузі управління теоретичних і методологічних засад та абстрагування від марксизму, що був панівною теоретичною базою. На наш погляд, у сучасних державноуправлінських дослідженнях університету може бути використано концепцію суспільного відтворення [130, с. 62], бо вона дозволяє охарактеризувати динаміку, джерела та механізми відносин університету, а також підхід до їхнього аналізу крізь призму постійного виникнення та вирішення суперечностей, багатопрофільної боротьби соціально-економічних інтересів суб'єктів соціальних відносин та їхнього узгодження.

У 1990-х рр. вивчення суспільних відносин університету у процесі його модернізації переплітається з дослідженнями концептуальних основ вищої освіти, обґрунтуванням принципів реформування вищої школи, визначенням закономірностей функціонування та розвитку ВНЗ в нових соціально-економічних умовах. Основою стає теоретичне, концептуальне усвідомлення ролі та місця університету як суб'єкта перехідної, а потім ринкової економіки України, обґрунтування й розроблення системи заходів організаційно-економічного характеру, які б сприяли збереженню університету як інституції [224, с. 354–355].

Зупинімося на основних підходах до вивчення соціальних відносин університету в сучасних умовах. Перш за все, університет аналізується як виробник соціальних благ [26; 60; 85; 115; 224; 230]. Як основне соціальне благо, котре виробляє університет, дослідники визначають освітні послуги. Слід зазначити, що в науковій літературі галузі наук державного управління відсутні однозначні визначення понять “освітня послуга”, “освітня програма”, “освітній простір” [15; 91; 115; 122; 125; 128; 142; 177; 178; 182]. Визначаючи ці поняття, ми використовуємо підходи до змісту, що подані у працях В. Афанасьєва [4], В. Лугового [109, 110], Т. Веблена [24], Дж. Шортєра [283].

Освітня послуга – цілеспрямована діяльність, що задовольняє потребу суб'єкта в освіті та полягає в переданні особистості професійно значущих знань, умінь та навичок, у створенні необхідних умов розвитку особистості. Університет пропонує споживачам комплекс освітніх послуг, що об'єднані спільним завданням – освітньою програмою – комплексом освітніх послуг, спрямованих на зміну освітнього рівня або професійної підготовки споживачів і забезпечення їх відповідними ресурсами університету.

Освітній процес – процес навчання та виховання під час реалізації освітньої програми. Він містить у собі послідовність етапів, спрямованих на досягнення освіти як результату або освіченості індивіда, тобто системи компетенцій, життєвих позицій, цінностей.

Відповідно до теорії суспільного вибору всі економічні блага може бути подано у вигляді широкого діапазону благ – від виключно приватних до глобальних суспільних [18; 20; 24; 26; 32; 33]. Для суспільних благ властиві дві риси: відсутність суперництва у споживанні як граничний випадок

позитивного зовнішнього ефекту (позитивних екстерналій) та невиключеність. Блага, котрі не мають цих рис, зветься приватними. Проміжне становище між мішаними суспільними та приватними посідають соціально значущі блага, споживання яких через характерні для них позитивні екстерналії суспільство в цілому бажало б зробити обов'язковим для громадян.

Серед представників науки державного управління не існує єдності в питаннях віднесення освітніх послуг університету до певної категорії благ. Найчастіше освітні послуги університету характеризуються як мішані суспільні блага, що мають значні позитивні зовнішні ефекти [42, 84, 85, 130, 224]. Разом із тим А. Дж. Тойнбі [224] зазначає, що якість невиключеності для освітніх послуг не виконується, а якість несуперництва є справедливою лише певною мірою. Цей автор визначає освітні послуги, у тому числі й послуги університету як приватні блага, які є соціально значущими через викликані ними позитивні зовнішні ефекти у вигляді зростання конкурентоспроможності економіки, збільшення прибутків державного бюджету та ін. Такою є позиція окремих авторів [12; 20; 115; 130; 230], її поділяємо і ми.

Для цього дослідження важливо, що соціально значущі блага мають значні позитивні екстерналії. Саме це й зумовило доцільність участі держави як у фінансуванні, так і в безпосередній організації процесів виробництва цих благ для суспільного сектора. Але слід враховувати, що ринок освітніх послуг часто функціонує в зонах “вад” (“провалів”) ринку, що знаходяться під впливом зовнішніх ефектів [230]. Відносно освітніх послуг університетів це означає, що вони можуть надаватися як державними, так і недержавними університетами. При цьому в освіті дає про себе знати така “вада” ринку, як інформаційна асиметрія, що полягає у відсутності в покупця (споживача) знань про властивість товару, що є у продавця (університету). У зв'язку з цим освітні послуги університету зараховують до типу довірених благ, вірогідні відомості про які стають відомими споживачеві лише після того, як пройде певний час після їхнього отримання [197].

У ситуації, коли для споживача стає важким контроль якості послуг, які надає університет, через значні транзакційні витрати виміру їхньої якості, неприпустимою є пряма зацікавленість виробника (університету) у збільшенні прибутку, і дані послуги (блага) повинні надаватися некомерційними організаціями [245; 249]. Тож, і державні, і недержавні університети в переважній більшості створюються у формі некомерційних організацій, що визначає найважливіші характеристики їхніх соціальних та економічних відносин.

Університет діє в зонах “вад” ринку, що спонукає державу створювати специфічні інституціональні межі його діяльності, котрі складаються з обмежень двох типів [245]:

– відповідність діяльності університету до його місії, що формує стабільні межі алокаційної поведінки університету, які встановлюють

кордони диверсифікації його діяльності та є перешкодою для вільного реагування на ринкову кон'юнктуру;

– заборона на розподіл прибутку між засновниками та працівниками університету, яка робить більш низькою зацікавленість у реагуванні на ринкову кон'юнктуру осіб, які приймають управлінські рішення.

Мета діяльності університету як некомерційної організації – якісне задоволення потреб в освіті, реалізація запроваджених замовником та закріплених у статуті функцій. При цьому як суб'єкт ринкової економіки університет, що є виробником суспільно значущих благ, обов'язково повинен покривати свої витрати сумарним прибутком з усіх джерел [115; 116,]. Е. Ляхович, С. Майборода зазначають, що економічні норми і правила поведінки, спрямовані на економію витрат та збільшення прибутків, в університеті повинні діяти на повну силу – але тільки в тих межах, які є припустимими з позиції домінування сукупності соціальних норм та правил. Саме тому необхідна конкуренція між університетами на ринку освітніх послуг. Конкуренція повинна сприяти, з одного боку, економії ресурсів, а з іншого – підвищенню якості освіти.

Для перешкоджання недобросовісній конкуренції у формі сигналізації, тобто створення враження (видимості) високої якості освітніх послуг, необхідне використання з боку держави відповідних механізмів управління (для приватних університетів – регулювання), які б знижували інформаційну асиметрію та зберігали при цьому позитивні риси економії ресурсів університетів [197].

Для університету таким механізмом є введення адміністративних приписів (стандартів якості) відносно діяльності, що триває (ліцензування навчальних закладів). Органи державного управління в даному разі висувають вимоги не тільки до освітнього процесу (зміст освітніх програм), але й до умов надання освітніх послуг [9; 56; 93; 94; 99; 101; 107].

Небажаність прямої зацікавленості в максимізації чистого прибутку спонукає університет застосовувати специфічні форми стимулювання некомерційних організацій (формування заробітної плати за типом окладів, що доповнюються додатковими виплатами за якісне або інтенсивне виконання обов'язків. Однак В. Лепеніс [268] підкреслює, що слід звернути увагу на специфіку ситуації, яка склалася в пострадянських країнах, коли прибутки від платних послуг стали найважливішим джерелом збільшення заробітної плати в університетах. Можна зробити закономірний висновок, що в університетах України необхідна “проміжна модель господарювання”, в основі якої лежить особливість стимулювання праці, що поєднує риси, характерні для некомерційних та комерційних підприємств. На це спрямовано інституціональну реформу системи вищої освіти в Україні.

Отже, перший підхід до розгляду соціальних відносин університету у процесі його модернізації базується на розумінні університету як виробника суспільно значущих благ – освітньої послуги, що здійснюється у процесі

некомерційного господарювання в реальному ринковому середовищі. Система соціальних відносин університету повинна забезпечувати його ринкову та неринкову сутність, тобто не зводиться до попиту, у тому числі з боку держави, а створювати в державі ситуацію реалізації суспільних очікувань та суспільних переваг громадян.

Наступний підхід до теоретичного обґрунтування модернізації університету, що використовується в державноуправлінських дослідженнях, полягає в розгляді його з позиції теорії підприємства (фірми). Skorистаймося класифікацією теорії підприємства, яка наводиться в дослідженнях М. Полякова та В. Савчука, відповідно до якої теорії поділяються на фундаментальні та прикладні [177]. Серед фундаментальних теорій найбільш повною мірою розроблено неокласичну, інституційну, еволюційну та підприємницьку модель підприємства [87].

Аналіз модернізації університету у процесі здійснення його соціальних відносин з погляду неокласичної теорії подано у працях [15; 20; 24; 80; 100; 114; 115; 119; 147]. Наприклад, Д. Бок [18], М. Вебер [22; 23] визначають університет як фірму, що акумулює ресурси і трансформує їх у кінцевий продукт – знання та навички, сформовані у випускників. Серед ресурсів університету визначною є інформація, а з розвитком ринкових відносин в освіті таким стає підприємництво. Фактором, що все більше визначає виробничу функцію університету, вважаються інформаційні технології, які вивчаються з точки зору вибору обсягу та структури ресурсів, використовуваних університетом під час надання освітніх послуг. Розглядаючи університет з позиції неокласичної теорії підприємства, дослідники як цільову функцію університету визначають максимізацію прибутку, підкреслюючи його статус як некомерційної організації (закладу).

У вирішенні проблеми модернізації університету у процесі його суспільних відносин важливе місце посідають інституціональні теорії підприємства [26; 32; 35; 44; 115; 130; 186; 194]. В. Корженко та Л. Пшенична [93] вдаються спроби охарактеризувати роль університету по відношенню до інституціональної побудови: ролі генератора та розповсюджувача соціальних інститутів; ролі інтегратора індивіда в інституціональні відносини; ролі інкубатора соціальних інститутів. Висловлюється [146] ідея необхідності поєднання в діяльності університету соціальних та економічних інститутів за домінування перших. Інституціональний підхід зумовлює проведення класифікації суб'єктів підприємства відповідно до ролі та місця його функціонального впливу на внутрішні та зовнішні об'єкти. У нашому дослідженні державу та підприємства віднесено до зовнішніх суб'єктів відносно університету; колективи, структурні підрозділи, викладачів – до внутрішніх. Студентів віднесено і до зовнішніх, і до внутрішніх суб'єктів.

З позиції інституціональної теорії особливість мережі контактів, що лежить в основі університету, визначається обсягом такого ресурсу університету,

як знання, кваліфікація (нагромаджений людський капітал). У більшості використаних у нашому дослідженні праць окремі інститути управління та організації університету (стійкі норми та правила, що роблять структурованою взаємодію суб'єктів) – інститути фінансування, інститут планування, інститут розподілу праці та кооперації, інститут заробітної плати – розглядаються з позиції їхнього впливу на рішення, що приймаються внутрішніми суб'єктами університету. А. Бухвалов [20] досліджує вплив на поведінку внутрішніх суб'єктів університету з позиції інституціональних конфліктів між традиційними інститутами та інститутами, що тільки запроваджуються. Цей дослідник зупиняє свою увагу також на феномені інституціональних “пасток” у вищій освіті. Йдеться про інститути, що не є ефективними, але мають стійку структурну складову (заочна освіта, безальтернативність профспілкових організацій в університетах).

У сучасних дослідженнях модернізації університету у процесі його соціальних відносин також використовується принцип еволюційної теорії, як розгляд усіх принципів у динаміці. Звідси випливає положення, що в центрі аналізу поведінки знаходяться соціальні відносини університету, оцінювані, з одного боку, як результат зміни системи вищої освіти, а з іншого – змін внутрішніх суб'єктів університету. Такі вчені, як М. Згуровський, В. Корженко, виділяють декілька основних стратегій адаптації університету в тій соціально-економічній ситуації, що склалася в Україні, використовуваних університетами в різних комбінаціях [62; 93; 94]. В українській науці переважає думка, що період плавної еволюційної динаміки університету змінився періодом радикальної його перебудови (трансформації), коли відбувається “неузгодженість” можливостей університету та умов його зовнішнього середовища. Традиційна лінія поведінки університету втрачає свою актуальність, і необхідна трансформація його діяльності. При цьому підкреслюється, що і в умовах значних перетворень для університету вкрай важливим є збереження його генеральних цінностей [12; 27; 37; 116; 187].

Аналіз університету з позицій підприємницької моделі подано в дослідженнях Т. Парсонса [286], який є одним із творців “концепції підприємницького університету”. Серед вітчизняних вчених, які використовують підприємницьку концепцію, вивчаючи проблеми модернізації університету, можна виділити дві групи. Перша, позицію якої поділяємо й ми, розглядає підприємницьку діяльність як один із видів діяльності університету. З цієї позиції важливим є визначення суб'єктів університету, рівнів його управління, об'єктів університету. Також важливою є ідея про розподіл академічних та підприємницьких функцій, що закріплені за конкретними внутрішніми суб'єктами університету [15; 24; 27; 75; 127; 171]. В інших працях захищається теза про те, що підприємницька активність внутрішніх суб'єктів університету повинна розповсюджуватися за всіма функціями та підсистемами діяльності університету [19; 45; 81 – 83; 116; 115]. Наприклад, А. Грудзинський [33] розробляє концепції проектно орієнтованого університету. Дане положення

розцінюється цим вченим як “концепція підприємницького університету” і спрямовується на розроблення конкретних організаційних схем підтримки університетського “інтерпренерства”.

Кожна з зазначених модельних концепцій за використання її для аналізу модернізації університету розглядає його лише в одному ракурсі. Узагальнюючи запропоновані у працях вітчизняних вчених підходи до вивчення університету та спираючись на порівняльні характеристики теорії підприємства, що виділені в дослідженнях [87; 103; 107; 156], визначимо переваги та недоліки цих моделей під час аналізу модернізації університету у процесі його соціальних відносин.

Сильною рисою неокласичного підходу до дослідження модернізації університету у процесі його соціальних відносин є добре опрацьований аналітичний та графічний апарат аналізу, що дає можливість отримувати однозначні кількісні оцінки; недоліками є те, що на периферії дослідження залишаються процеси відтворення продуктивних сил університету, тобто процеси відновлення його ресурсів, економічних відносин в університеті, керованої та некерованої еволюції його виробничої функції. Важливою для розгляду модернізації університету є позиція інституціональної теорії, що виявляється у визначенні спектра контрактних та неформальних взаємодій між внутрішніми та зовнішніми суб’єктами університету під час його функціонування. Недоліком інституціональної теорії є недостатній розгляд засобів і предметів праці університету як допоміжних факторів його інтелектуального й наукового виробництва та недостатнє висвітлення генезису внутрішніх інститутів університету. Сильними рисами еволюційного підходу виступають розгляд модернізації університету в динаміці, з урахуванням змін його суб’єктів, інститутів, середовища, визнання особливої важливості для розвитку університету його історичних першоджерел та витоків ідеї університету; недоліком еволюційного підходу є недостатність розроблення інструментальної бази дослідження. Сильним аспектом підприємницького підходу до аналізу модернізації університету є те, що він дає змогу акцентувати на визначенні внутрішніх джерел розвитку університету в умовах трансформаційного середовища, під яким розуміється ініціатива “внутрішніх” суб’єктів; недоліком – те, що поза увагою залишаються питання впливу працівників і колективу в цілому на процеси модернізації університету та впливу на цей процес державноуправлінських рішень.

Отже, для дослідження модернізації університету з позицій державного управління справедливий зроблений В. Кременем висновок про те, що досить актуальним є завдання формування інтеграційної теорії модернізації університету, в якій би відбивалися різноманітність, погодженість, взаємозв’язок і взаємозалежність його цілей, функцій та і структур [99 – 101].

Крім фундаментальних теорій управління, в аналізі модернізації університету у процесі його суспільних відносин використовуються прикладні теорії. У працях [14; 15; 24; 27; 35; 114; 115; 124; 125; 150; 186], що

спираються на теорії маркетингового аналізу, маркетингових комунікацій; розглядаються закономірності й методи оцінки внутрішнього середовища університету, закономірності, принципи й методи інноваційного розвитку освітніх послуг університету, методи ціноутворення на освітні послуги, принципи ефективності рекламної діяльності університету.

Серед прикладних теорій підприємництва, що використовуються для аналізу модернізації університету, особливе місце посідають теорії менеджменту. А. Грудзинський [33] пояснює необхідність для модернізації університету вивчення досвіду сучасного менеджменту і підкреслює важливість використання в державному управлінні університетом методу трансформації та його кореляції з методами трансформації підприємства.

У державноуправлінських дослідженнях модернізації університету знаходить застосування апарат стратегічного менеджменту, як управління трансформацією організації. Використовуються різні моделі оцінки місії університету, його цілей, матричні підходи до оцінки стратегій модернізації університету, оцінка його цільового ринку та інших параметрів [24; 105; 122; 125; 127; 195]. Досить активно застосовуються концепції менеджменту, що базуються на процесах концепцій: TQM (Total Quality Management – загальний менеджмент якості), як основи розроблення системи менеджменту якості університету [81; 89; 227; 230]; реінжинірингу бізнесу, в межах якої розроблялися прикладні аспекти еволюції методології модернізації як теоретико-методологічна основа радикальних трансформацій всіх аспектів розвитку університету [18; 20; 104; 147; 186].

Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що недоліком сучасних досліджень модернізації університету з позиції державного управління є те, що в більшості праць використовуються концепції, котрі концентруються на врахуванні свідомо обмеженої множини факторів його діяльності. Разом із тим є і нечисленні дослідження [275; 283; 287], в яких ставиться за мету системне обґрунтування модернізації університету у процесі його соціальних відносин, або ж модернізації університету як об'єкта державного управління із залученням комплексу теорій та методологічних підходів.

Теоретичною базою аналізу модернізації університету з позиції державного управління в даному дослідженні є сукупність концепцій: концепція суспільного відтворення, теорія суспільного вибору, неокласична теорія, інституціональна теорія, теорія підприємства, а також прикладні теорії підприємства (теорія маркетингу та менеджменту).

Університет, як і будь-який об'єкт державного управління, знаходиться під впливом внутрішнього та зовнішнього середовищ [110]. Особливого значення у процесі модернізації університету набуває модернізація його інституційних складових: формальні та неформальні закони, норми і правила; які впорядковують діяльність університету та його складових. У межах неоніституціональної теорії, сукупність законів, норм, правил не визначає

цілковито розвиток університету як суб'єкта, а лише обмежує набір альтернатив, з яких він має обрати ті чи інші, відповідно до його інтересів [110]. Щобільше, університет як суб'єкт може обирати для себе правила функціонування.

Університет може успішно модернізуватися, лише взаємодіючи з іншими соціальними, економічними та природними об'єктами. Використовуючи запропонований у [87] варіант класифікації взаємодії підприємства, до зовнішнього середовища університету зараховуємо об'єкти, з якими в нього формуються середовищні та мережеві взаємодії. Середовищні взаємодії – це взаємодії з соціальним, економічним, культурним, освітнім та іншими середовищами, що, з одного боку, впливають на діяльність університету за посередництвом інституціональних, національних, соціально-культурних, науково-технічних факторів, а з іншого – спричиняють зворотний вплив модернізації університету на характеристики середовища (міста, регіону, держави, соціуму, суспільства). Мережеві взаємодії реалізуються у вигляді відносно стійких потоків у товарних, фінансових, інформаційних, соціальних, культурологічних мережах між університетом та іншими інститутами, а модернізація в цьому разі відбувається в певних напрямках діяльності університету залежно від потреб університету, його ділових партнерів, органів державного управління.

Розгляд університету з позиції різних варіантів теорії фірми зумовлює багатоаспектне наповнення його внутрішнього середовища. У нашому дослідженні використовується підхід Р. Барнета [10] до визначення внутрішнього середовища підприємства. Під внутрішнім середовищем університету розумітимемо сукупність фундаментальних складових (ментальні особливості внутрішніх суб'єктів університету, культурні особливості університету, інституціональна структура університету (сукупність мікроінститутів, когнітивні механізми) та функціональні складові (організаційно-управлінські та техніко-технологічні особливості, поведінкові “зразки”, досвід функціонування університету – що можуть впливати на його модернізацію.

Отже, у даному дослідженні модернізація університету з позицій державного управління розглядається виходячи з таких положень:

по-перше, модернізація університету здійснюється у процесі освітньої діяльності під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища університету, серед яких особливе значення мають соціальні інститути, бо їхня практична взаємодія з університетом спонукає його до розвитку;

по-друге, модернізація університету залежить від соціальних інтересів суб'єктів його діяльності;

по-третє, соціальні відносини виконують функцію регуляторів та стимуляторів модернізації університету, бо визначають обмеження на ресурси університету, координацію дій учасників інтелектуального виробництва, розподіл результатів праці;

по-четверте, модернізація університету впливає на результати діяльності держави і суспільства, як основних об'єктів соціальних відносин університету.

Під час модернізації університету відбувається його постійне відновлення, або ж виробництво інноваційного продукту, який споживається через суспільні відносини. Концепція суспільного відтворення трактує розвиток соціально-економічних відносин як прояв їхнього розширеного відтворення [161]. Модернізацію університету, виходячи з трактування поняття “розвиток”, можна розглядати як закономірні, незворотні та якісні зміни [205]. Ці зміни спрямовано на зміст діяльності університету у процесі його соціальних відносин з урахуванням факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ та інтересів суб’єктів даних відносин. В окремих ситуаціях модернізація університету набуває радикальних та всебічних перетворень. Процес модернізації університету може характеризуватися відповідно до його спрямування. У нашому дослідженні використано методологічний підхід до спрямування процесу модернізації за критеріями характеру впливу тих або інших факторів на функціонування та розвиток соціальних систем. Такими факторами виступають, по-перше, культура, етнічна ситуація, демографічна ситуація, рівень освіти населення; по-друге, характер спрямування економічних ресурсів і результатів виробництва, або ставлення до власності; по-третє, техніка й технології; по-четверте, соціальні інститути, організація державного управління університетом.

У сучасному суспільстві, яке характеризується як суспільство знань, з кожним роком зростає значення університету як важливої складової цивілізованого демократичного суспільства. Разом із тим зростає й важливість розвитку ідеї університету. Держава, як головний замовник освітньої, інтелектуальної, науково-дослідної, видавничої, компетентнісної продукції університету, не може залишатися осторонь проблем формування, сприяння діяльності та розвитку даної державної інституції. Також університет є інструментом формування державної політики в галузях освіти, виховання, науки, збереження культурної спадщини тощо. Тож, доводити доцільність і бажання держави впливати на формування ідеї університету немає потреби. Однак слід підкреслити, що ідея університету трансформується (видозмінюється) відповідно до вимог і очікувань щодо нього держави, соціуму, конкретного громадянина.

З позиції загального підходу проблему визначення специфічних особливостей формування ідеї університету та її взаємоузгодження з розвитком держави розглядали Л. Дубельт, П. Кропоткін, Б. Можєв, Б. Райнов, А. Уайтхед, А. Якобсон [3] та ін.

У сучасних умовах розвитку України як держави суспільству стають необхідними нові, відмінні від традиційних знання, вміння та навички, отримувани випускником ВНЗ під час оволодіння ним філософією, соціологією, політологією та іншими науками гуманітарного циклу [93, с. 327]. Разом із тим зміна соціально-політичного устрою та соціально-економічної структури в Україні, перетворення в галузі державного управління створили принципово

нову ситуацію в усіх сферах суспільного життя, у тому числі й у вищій школі [174, с. 139]. Така принципово нова ситуація вимагає від представників державного управління освітою та науковців опрацювання відповідних підходів до розроблення державного сприяння розвитку ідеї вітчизняного університету. Компетенції, як основна складова портрету сучасного випускника університету європейського зразка, ще не є усвідомленою в українському суспільстві як на змістовному, так і на теоретико-методологічному рівні. Багаторічне намагання держави будувати ідею університету на трьох класичних складових (знання, вміння, навички) не узгоджується з загальною концепцією розвитку університетів у всьому світі. Підсилення конкретизації компетенцій на сучасному ринку праці висуває перед українським університетом як інституцією та його ідеєю нові, особливі умови. Крім гуманітарної та професійної складових, сучасний випускник університету повинен уміти самостійно набувати нових професійних складових, а держава повинна розробити відповідні організаційно-адміністративні механізми сертифікації цих компетенцій та державні інструменти управління знаннями.

Управління знаннями з позиції державного управління саме по собі є досить серйозною організаційною проблемою. Існує проблема дистрибуції знань у межах самого університету як корпоративної структури. Також упровадження компетентнісної орієнтації університетів вимагає істотних модифікацій державного управління освітою. Те, що одним з основних факторів забезпечення конкурентоспроможності університету стали ключові компетенції його випускників, – уже аксіома. Сьогодні компетенції випускників університету орієнтовано на вдосконалення обізнаності дипломованих спеціалістів, їхніх здібностей, доступу до нових знань та розроблення нових навичок, а вже потім на вдосконалення їх відповідно до вимог соціальної практики.

Розглядаючи компетенції та систему державного управління ними в університеті, необхідно зазначити, що вони стають основою вартості для замовника освітніх послуг. Саме їх купує клієнт, і саме їх хоче отримати свідомий споживач освітніх послуг (студенти, батьки, роботодавці, держава). Саме компетенції, почасти, є складовою ідеї університету, створюють його бренд. Тобто компетенції – це центр усієї діяльності сучасного, орієнтованого на європейські стандарти університету.

Для створення умов реалізації компетентнісної складової університету держава повинна намагатися реалізувати кілька напрямків управління знаннями, а саме:

- виробництво: ідентифікація, придбання, розвиток, відтворення;
- розподіл знань: управління кваліфікацією, комунікаційні потоки, реалізація заходів проти деградації знань;
- використання: навчальний клімат, завдання управління персоналом, управління якістю, знання як фактор створення цінностей;
- забезпечення: бюджет, бази даних; організаційне проектування;
- контроль: витрати; облік людських ресурсів; ефективність.

С. Квіт підкреслює, що сучасні політичні катаклізми чи економічні кризи не є загрозою для університетської традиції. Разом із тим С. Квіт говорить, що особливу загрозу розвитку ідеї університету становить сьогодні стрімке звуження інтелектуального горизонту суспільства під впливом “тиранії моменту”, тобто вимоги трансформаційного, стрімко змінного оточення університету [83, с. 5–16].

Вища школа взагалі та університет як її складова в Україні так і не зазнали істотних змін, хоча протягом років незалежності, по суті, відбулося дві “соціальних революції” і було прийнято нові закони про освіту й постанови, що регламентують діяльність університетів. Оптимізація державного управління університетом та вдосконалення державного впливу на формування ідеї університету є головною проблемою розвитку всієї системи державного управління освітою. Попри те, що деякі університети в Україні є членами Асоціації європейських університетів ЮНЕСКО, ідея українського університету суттєво відмінна від ідеї університету в Європі [9, с. 14]. Саме ці проблеми є характерними для процесу трансляції ідеї розвитку та прогресу в Україні та ідеї самого університету.

На думку А. Уайтхеда, “...Історія ідей – це історія помилок” [3, с. 542]. Безумовно, з цим висловом можна погодитися. Але, враховуючи, що університет як інституція існує в суспільстві вже майже 600 років, можна впевнено стверджувати, що ідея університету не є помилковою. Щобільше, попри численні соціальні катаклізми та досить суперечливі стосунки університету й держави, університет як інституція та його ідея до початку XXI ст., з одного боку, залишаються стійкими та незмінними, з іншого – трансформуються відповідно до запитів суспільства.

П. Кропоткін вважав, що “для розповсюдження нової ідеї буває краще, щоб її не було пов’язано з яким-небудь ім’ям” [3, с. 542]. Він підкреслює думку про те, що колективний розум, який саме є властивою рисою університету як інституції, може протистояти негативному впливу вузькодержавних інтересів, або певних політичних амбіцій окремих посадових осіб, або партійних інтересів чи лобіювання. У даному контексті слід згадати про переконання Б. Райнова, який пише, що “ідеї, нехай і найбільш піднесені та шляхетні, втрачають свою цінність, потрапляючи до рук людей, які втратили морально-етичні цінності” [Там само]. Слід підкреслити, що університет у будь-якій цивілізованій державі був і є тим інструментом, котрий допомагає зберігати та підтримувати культурні, морально-етичні, національні цінності.

Безумовно, в еволюції розвитку ідеї університету траплялися часи, коли держава нехтувала традиційними складовими ідеї свободи, творчості, активності або ж забувала про те, що університет у конкретній державі покликаний відігравати роль генератора випереджальної системи цінностей. Держава, що не піклується про свій національний університет, приречена на руйну. Саме остання позиція є характерною для розвитку національної

ідеї в Україні, бо так чи інакше розвиток ідеї імператорського, або польського, або австро-угорського університету сприяв аморфному перетворенню університетського руху на різновекторний шлях розвитку.

Ідея університету є шляхетним та гуманістичним явищем. І що шляхетнішою та гуманнішою є ідея університету, то, певною мірою, державі легше стає зловживати нею для розв'язання конкретних ідеологічних або суто управлінських завдань. Будь-яка ідея, у центрі якої є людина, громадянин, не повинна бути обтяжена людськими жертвами. Але університет не міг би вийти з боротьби за своє існування та існування власної ідеї без втрат і жертв. Втрачаючи на певних етапах розвитку своєї ідеї автономію та свободу від держави університет зберігав інші свої цінності. Йдеться про ідею розвитку досліджень та ідею розповсюдження різноманітних знань. Слід підкреслити, що університет не є відірваним від суспільства. Почасти, університет є тією інституцією, що покликана “сіяти” в суспільстві зерна “розумного, доброго, вічного”. Але все залежить ще й від ґрунту, до якого потрапляють зерна всебічної компетентності чи знання. Якщо суспільство є культурно обмеженим або ж соціально хворим, то передові ідеї, репродуковані університетом, не просто не “зможуть прорости” та дати свої плоди, хоч як би ми їх плекали.

Разом із тим вчений А. А. Якобсон вважає, що в будь-яких ідеях завжди є ті об'єктивні складові, які дозволяють їй зберегтися всупереч несприятливим умовам [3, с. 542]. Ідея університету теж трансформується та видозмінюється. У цьому її специфіка та своєрідність. Університет, що будується та зростає, певною мірою впливає на розвиток суспільства. Коли університету стає тісно в межах власної ідеї, він породжує нові ідеї, що дозволяють розвиватися і йому, і суспільству. Тобто ідея університету – це також допоміжний матеріал для будівництва і самої університетської інституції, і державного чи суспільного будівництва. Якщо стає зрозумілим, що даний інструмент є застарілим чи неефективним, від нього слід відмовитися.

Б. Можаяєв вважає, що якщо “ідея є правильною, то вона має здатність до розвитку і пізніше повинна поступитися місцем іншій, яка вийшла з неї ж” [Там само, с. 543]. Складові ідеї університету знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Вони змінюють свою авангардну позицію залежно від вимог суспільства. Разом із тим складові цієї ідеї живлять та оновлюють одна одну. У даному разі вчення Дж. Г. Ньюмена та В. фон Гумбольдта чи Х. Ортеги-і-Гассета не заперечують одне одного, а підкреслюють, що залежно від держави, соціуму, епохи або ж просто місця реалізації ідеї університет самостійно обирає головну чи основоположну її складову.

Можна підкреслити надзвичайну силу і можливість виживати хибних або застарілих ідей. Університет у сучасній Україні є прикладом інституції, що не відмовилася ще від залишків “радянської” ідеї. Саме через те, що розвиток національної ідеї є відносно новим явищем, залишається живою

й ідея “радянська”. Нова ідея ще не сформувалася, а стара ще не померла. То складнішим є процес народження нової ідеї, що більше звертається увагу на ідеї закордонні. Американські, європейські, російські моделі університету не є ідеями даної меганаціональної інституції. В Україні усе ще залишається твердим переконання, що треба брати закордонні моделі та їх розвивати. Та, *по-перше*, ці моделі не є ідеальними і мають свої недоліки; *по-друге*, вони набули розвитку відповідно до інших об’єктивних законів (законів держави, національних традицій, темпів розвитку суспільства); *по-третє*, процес перенесення будь-якої моделі потребує певного часу, і поки ми переносимо цю модель, вона безнадійно застаріває; *по-четверте*, ті хто переносить моделі (модель освіти, модель університету) в Україну як державу, теж намагаються адаптувати її до українських умов, і дана адаптація не завжди є оптимальною та правильною.

Ідеї застарівають теж. Але переносяться вони за допомогою слів. Переклад ідеї містить у собі помилки “перекладача”. У нашому випадку під “перекладачем” ми розуміємо державного службовця, науковця, чиновника від освіти, посадову особу та ін. І сама ідея відповідно до підходів до її реалізації трансформується, та не завжди на краще. Ідея, що стала головною або ж панівною для переважної кількості громадян або державних службовців, будучи хибною з наукової точки зору, створює суперечність, що перешкоджає розвиватися і суспільству, й університету.

Що простішою, зрозумілішою є ідея, то краще вона впроваджується в суспільство. Але за зрозумілістю не завжди криється правильність. Пригадується теза про всесильність ідей Маркса, які від своєї всесильності стають правильними. Саме на прикладі ідеї марксизму можна простежити, як ідеї трансформуються з переконливого догмату в агресивний критицизм, а потім – у хибну статичність.

У межах однієї конкретної держави протилежні ідеї взагалі не можуть існувати. Вони, по-перше, знищують одна одну, по-друге – призводять до розколу суспільства, тим самим збільшуючи соціальні, суспільні, психологічні та інші суперечності. Стосовно різновекторних ідей розвитку університету слід зазначити, що вони просто руйнують його. Величезна кількість навчальних закладів в Україні в гонитві за реалізацією ідеї університету як корпоративної (комерційної) структури втратили або і знищили інструменти реалізації ідеї навчання та дослідження, перетворившись на заклади, що торгують документами про освіту. Знання, вміння та навички складаються з певних компетенції, але замінити їх квазікомпетенціями не можна.

Будь-яка панівна ідея університету, що перебирає на себе переважну силу його ресурсів та часу, руйнує його культуру. Комерційна ідея університету, що народилася в США в першій половині ХХ ст., є “безжальною” до ідей національної ідентичності. Але держава, що

народжується, повинна мати власні національні риси, як повинен їх мати і національний університет, що формується в цій державі. Хибні, небезпечні ідеї та їхнє впровадження призводять до руйнації університетів та їхнього занепаду. Разом із тим протилежність ідей (плюралізму ідей) університету є його основною рисою. Хибні ідеї можуть панувати в університеті певний час. Але той же час доводить їхню хибність. Сутність проблеми в тому, що хибна ідея, яка стала панівною, призводить до руйнації основ університету як інституції.

Ідея університету є частиною сукупності ідей, що складають ідеологію держави. Разом із тим ідеологія лише відбиває певний погляд на світ і може не віддзеркалювати дійсність, об'єктивну реальність. Зростає важливість ідеї університету як об'єкта наукового дослідження, бо тільки наукова істина може бути підґрунтям ідеології, адекватної для сучасних умов функціонування держави.

Ідея університету безпосередньо впливає на формування національної самосвідомості. Але в свідомості нації ідеї переробляються і трансформуються. Даний процес трансформації та видозмін є досить пролонгованим у часі. Ще тривалішим є процес урозуміння ідей. Але лише розуміння громадянами ідей університету веде до зародження певних мотивів поведінки.

Багатогранна ідея університету впливає на інтелектуальні сили в державі й суспільстві та розповсюджується у власному макросередовищі. В ідеалі, ідея університету, взаємодіючи з об'єктами держави та суспільства, повинна перевтілюватися в позитивні явища і змінювати соціум як кількісно, так і якісно. В. Гюго, підкреслюючи важливість впливу ідей на суспільство, говорив, що “можна протистояти вторгненню армій, але вторгненню ідей протистояти неможливо” [3, с. 549]. Ідея університету за своєю природою і сутністю є гуманістичною, демократичною та прогресивною. Тому можна сподіватися на “вторгнення” ідеї університету в суспільство. При цьому треба зазначити, що суспільство чи держава можуть зруйнувати університет як інституцію чи навчальний заклад, але не можуть знищити його ідею. Намагання держави формувати ідею університету або впливати на неї є не процесом боротьби за громадську думку, а боротьбою за владу, ідеологію. Університет є інструментом впливу на величезну кількість соціально, політично активних громадян, які складають основу інтелектуальної, культурної та творчої еліти в державі. Ідея університету не є насильницькою, її впровадження не може супроводжуватися насиллям. Коли ж держава намагається використовувати силу для запровадження ідеї університету в суспільстві чи намагається запровадити за допомогою важелів влади потрібні їй ідеї, в університеті відбувається руйнація зовнішнього вигляду ідеї університету, ідея перетворюється на атрибут насильства, тобто ідеологію. Якщо держава не може агресивно впливати на ідею університету, то вона переважно агресивно впливає на університет як інституцію.

Свобода як складова ідеї університету може існувати тільки в державі, в якій уряд переконаний у власному майбутньому та стратегічно впевнений у прагненні до реалізації кроків з реалізації довгострокової політики. Держава як складний організм має не тільки гуманістичну спрямованість, але і певною мірою базується на механізмі примусу. Цей примус щодо формування ідеї університету може мати негативні наслідки, які держава переважно намагається приховувати. Політичні функції держави з реалізації ідеї університету в частині свободи полягає в тому, щоб захищати інтелектуальну, дослідницьку та культурну еліту суспільства як елітарну меншість від впливу більшості, але не в тому, щоб гарантувати науково-культурній чи інтелектуальній еліті певні соціальні переваги чи популярність.

Історичний етап трансформації ідеї університету, що має вигляд протиборства приватних або ж суперечливих ідей, логічно змінюється інтелектуально плодотворною епохою (періодом). Тобто можна стверджувати, що при розвитку ідеї університету працює закон циклічності. Коли з методологічної точки зору науковці вважають, що ідея університету знаходиться в занепаді (кризі, руїні), то вони і повинні бачити шляхи її реанімації, активізації або ж державного управління ідеєю університету.

Але існує думка, що спільнота вчених, що безпосередньо впливає на ідею університету, теж має інструменти як позитивного, так і негативного впливу на суспільство. “У розпорядженні вчених є як цілющі засоби, так і отрути, тому вони повинні відпускати вченість тільки за рецептами уряду”, – підкреслює Л. Дубельг. Тут ідеться про державну політику в галузі вищої освіти, визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень та ін..

Держава, що обмежує свободу мислення як складову ідеї університету, відходить від природного стану вільного існування демократичного суспільства і, відповідно, усе більше розвиває владне панування. Але заборона влади висловлювати вільно свої думки в університетському середовищі веде до усвідомлення громадянами того, що їх намагаються ідеологічно обмежити або ідеологічно зомбувати. Ідея університету повинна бути транслятором для держави потреб громадян у розвитку інтелектуальної, наукової, освітньої, культурної та дослідницької потреби суспільства. Реалізувати державну політику в галузі освіти, науки, виховання неможливо лише завдяки кадрам і органам державного управління. Ідея університету є інструментом збереження всіх прав громадян (громадянських, політичних, релігійних, культурних) тощо.

Реалізація ідеї університету може бути безпосередньо мотивом створення, розвитку та збереження духовної культури. Але в цьому разі потребує державної підтримки й необхідність забезпечення свободи слова, свободи досліджень, свободи думки як у межах університету, так і в межах держави та суспільства.

5.3. Збереження національної сутності університету в умовах глобалізації

Питання державної освітньої політики, її формування та реалізації, для сучасної України є питаннями стратегічного і концептуального розвитку [143; 144; 145]. Науковці, педагоги, представники органів державного управління освітою та місцевого самоврядування, громадські та політичні організації активно займаються розробленням моделей та механізмів формування: оптимізації навчального процесу у вищій школі, фінансової складової діяльності закладів освіти всіх рівнів, підвищення якості освітнього продукту на національному рівні тощо [149; 151]. Питання життєздатності України як держави залежать не тільки від процедур інтеграції до світового середовища праці всієї системи освіти чи певної кількості провідних українських університетів, а й від можливості реалізувати себе в глобальному світі для кожного конкретного громадянина [19].

До 2009 р., в умовах панування концепції глобалізації, тобто трансферу товарів, послуг, трудових ресурсів, інвестицій, в українській науці головною була теза про ознаки сучасного “метачасу”, що полягали в ерозії кордонів між національними державами, культурному партикуляризмі, збільшенні дедиференціювання (тобто інтеграції) як в Європі, так і в усьому світі. Але велика кількість дослідників (Г. Дашутін, М. Михальченко [39], О. Дем’янюк [40], В. Корженко [94] та ін.) характеризують сучасну систему управління знаннями як неякісну. Саме ця характеристика вказує на причину “повільного руху до прогресивних моделей “інформаційного суспільства”, “суспільства знання”, “суспільства, що навчається” [40, с. 132]. Разом із тим говорити про те, що в Україні не сформувався потужний інформаційний простір, не можна. Україна, як демократична та цивілізована держава протягом років незалежності перетворилася з примітивного, інформаційно залежного від колоніальної ідеології сателіта на державу з власним інформаційним середовищем. Щобільше, простір цей зріс у сотні тисяч разів. Весь інформаційний простір СРСР лежав в одній площині. Сьогодні ж педагоги, які працюють у будь-якій з ланок української освіти, констатують наявність гігантського “провалля” між розумінням світу дорослими та інформаційним світом дітей і молоді. Справа не в тому, що старше покоління не може досягнути всієї інформації, а в тому що ні діти, ні представники молоді, ні будь-яка доросла людина не можуть встигнути за всіма змінами, що відбуваються в інформаційному суспільстві. Інформаційний простір (зовнішнє інформаційне середовище сучасної людини) змінюється і трансформується щоденно. Тож, досягнути, сприйняти, переробити всю інформацію, що викидається в інформаційний простір, сучасна людина не може, нездатна. Тож, виникає питання про якість та достовірність усієї інформації, що подається.

Усю загальну сукупність складових сучасного “суспільства знання” можна вважати неосяжною. Відтак, стає зрозумілим, чому людина втрачає

можливості орієнтуватися в сучасному освітньому просторі, ринку праці тощо. Світ змінюється, а людина за ним не встигає. Словосполучення “суспільство, що навчається” має досить переконливий вигляд. І суспільство в цілому, і кожна конкретна людина в таких стрімко змінних умовах мусять навчатися. Моделі “безперервної” освіти, “освіти протягом життя” вже ні в кого не викликають заперечень, а сприймаються як “ретроінновація”. Разом із тим вони є тими магістралями, що повинні давати можливість людині (громадянину) рухатися в “суспільстві, що навчається” у правильному напрямку.

Слід погодитися з О. Дем’янчуком, що “наукові відкриття та нові технології – це не випадковість, а результат цілеспрямованої праці зі знаннями, певного їх передбачення та управління ними” [40, с. 132]. Але слід констатувати, що технології та знання, з одного боку, теж починають керувати суспільством і людиною, а з іншого – не завжди роблять існування людини в сучасному суспільстві менш проблематичним. Загальносвітова криза зруйнувала підвалини “глобалізації”. У сучасному світі держави змушені шукати власних, національно ідентичних моделей існування (виживання), бо в кризовому стані опинилися майже всі. Допомогти тим, кому найважче, уже немає кому, і ніхто не хоче брати на себе таких обов’язків.

Спонтанність зростання обсягу знань підкреслює важливість контролю їхніх розроблення, самоорганізації, поширення та зберігання. Відповідальність за це повинна лежати на університетах, а не державі. У зв’язку з цим зростає важливість автономії університету як інституції. Разом із тим залишається не вирішеною проблема розвитку ідеї університету як складової національної ідеї з позиції знаннево-компетентнісного підходу. Полеміка стосовно ідеї університету полягає в тому, що університет “фактично визначав і продовжує визначати культурний та цивілізаційний рівень суспільства, здійснюючи викладання найглибших знань; фундаментальність досліджень, збереження культурної ідентичності; систематичну рефлексію стосовно нагромаджених знань, пошук механізмів їхньої інтеграції та правильного застосування, присвоєння ступенів (атестація); освіти дорослих” [39, с. 132].

Сучасна державноуправлінська практика свідчить, що університет в усьому світі, і перш за все в Україні, як і суспільство, перебуває в кризі. Він вимушений ставати корпорацією, що заробляє гроші, жорстко орієнтуватися на ринок праці, що руйнує його власну свободу й автономність, примушує згортати власну діяльність зі збереження національної ідентичності та, щоби більше, нехтувати фундаментальними науковими напрямками, котрі не дають швидкого надприбутку.

Саме “глобалізація” і призвела до того, що університет в Україні змушений був брати генеральний напрямок свого руху на “універсалізацію”. Ринкові відносини, в яких українське суспільство не було зорієнтованим, поставили перед університетом завдання готувати не “здібного серед здібних” і не “громадянина серед громадян” – представників кращого людського

матеріалу, а того, хто зможе або знайти своє середовище, наприклад, змінивши країну проживання, або змінити зовнішнє середовище мешкання, пристосувавши його для власних вузьких потреб [Там само, с. 49].

Намагання університету рухатися від класичних ідей В. фон Гумбольдта, Дж. Г. Ньюмена та Х. Ортеги-і-Гассета до так званої “соціальної універсалізації” (або ж намагання вчити всіх усього), є тією помилкою, яка не дозволяє кожному конкретному університетові сформувати власну унікальну ідентичність. Партнерство викладача і студента стає моделлю не навчання та передавання знань, а спотвореного “спонсорства”, де, з одного боку, передаються компетенції, а з іншого – матеріальні ресурси. Ці ж самі матеріальні ресурси акумулює й університет як корпорація (чи консорціум) викладачів, кафедр, наукових шкіл, факультетів, інститутів. Система “відкритої освіти”, яка, в ідеалі, повинна давати можливість студентам “дивитися вперед”, переважно змушує молодь постійно шукати той напрямок освітньої спеціалізації, який дозволить випускникові вижити. Тож, це не погляд уперед, а стан невпевненості в довколишньому середовищі. Створення на основі сучасних технологій відкритих та “телекомунікаційних” університетів суперечить не тільки законам держави, що регламентують систему освіти, але і законам науково-технічного розвитку. Ідеї організації навчального процесу йдуть попереду, а закони держави, закони оновлення технічного потенціалу не поспівають за організаційними, методичними нововведеннями в навчальний процес. Принцип вільного навчання перетворюється на принцип “вседозволеності” (а точніше, спотворюється). Студенти вважають, що вони мають право вчитися так, як їм підходить, а університети обирають генеральну (стратегічну), на їхній погляд, форму навчання. У даній складній та досить суперечливій ситуації особливої ваги набуває державне управління як єдиний можливий регулятор університетської компоненти (якості та обсягу надання освітніх послуг). Ні суспільство, ні університет (у сучасному його вигляді), ні особистість не спроможні самостійно визначити знаннево-компетентнісну складову сучасного університетського навчання. Тільки врахування зазначених позицій дозволить визначити і сформувати ідею сучасного університету як у глобальному, так і в локальному, індивідуалізованому вигляді.

У сучасному світі виключно важливе місце посідає сукупність соціальних інститутів, серед яких основну роль продовжують відігравати система вищої освіти та основна її ланка – університет. Основними функціями університету як специфічного соціального інституту виступають завдання нагромадження, збереження й відтворення духовного, культурного, інтелектуального та науково-технічного потенціалу суспільства. З погляду згаданих стандартів, університет в Україні може розглядатися в сукупності навчальних закладів (університетів, інститутів) та їхніх підрозділів (факультетів, кафедр), сукупності особистостей їхніх керівників, їхніх професорів, студентів і аспірантів, навчально-допоміжного персоналу, а також матеріальних засобів, що

використовуються для здійснення навчально-виховного процесу та наукових досліджень і всього освітнього та соціокультурного середовища. Цілком природно, що університет – це також певна система організації соціальної діяльності та соціальних відносин, які не обмежуються лише зовнішнім проявом зв'язків типу “викладання-навчання” чи “виховання – соціалізація особистості”.

Загальноновизнаним є той факт, що, крім свого характерного профілю та якості професійного навчання, університети відрізняються один від одного, і досить суттєво, також рівнем свого наукового, навчального, соціального і духовно-морального престижу. Цей рівень складається з історичних традицій університету, популярності, значущості та авторитету його наукових шкіл, якості освіти і складу викладачів, а також цілої низки інших показників. Узагальнення значення цих показників дозволяє визначити рейтинг того чи іншого університету як об'єктивну характеристику його соціального престижу.

Держава та суспільство залежно від своїх стратегічних цілей ставлять перед університетом такі специфічні завдання, як збереження чи, навпаки, усунення традиційно сформованої класової, соціальної, національної чи релігійної нерівності, забезпечення високої професійної та соціальної мобільності працівників, здійснення певного соціального контролю. Університет, як важливий і авторитетний соціальний інститут, покликаний не тільки здійснювати якісну підготовку висококваліфікованого фахівця, але й формувати його особистість, виховувати патріота і законослухняного громадянина, який знає й поважає Конституцію та чинне законодавство України, дотримується їхніх норм і положень, інших норм права та суспільної моралі, традицій основних інститутів громадянського суспільства. Крім того, кожний університет покликаний не тільки передавати суспільно визначені досягнення матеріальної та духовної культури від покоління до покоління, але й збільшувати та вдосконалювати їх; виступаючи своєрідним генератором і хранителем культурно-історичного надбання суспільства, його морально-етичної парадигми, ідей та концепцій.

Стосовно смислів ідеї університету можна, наприклад, визначити наявність суперечностей між рівнем розвитку реальної індивідуальної ідеї університету, сформованої на даний момент, і зафіксованими в законах та нормативних документах держави вимогами до напрямків діяльності університетів. Суперечності підсилюються зростанням обсягу відповідних знань, прискоренням науково-технічного і соціального прогресу.

Ідея університету в Україні у XXI ст. входить у суперечність і з мотивами та стратегічними цілями студентів, що спонукають їх свідомо опановувати навчальний матеріал, оволодівати професією, а також безпосередніми миттєвими цілями та інтересами, котрі зумовлені молодістю, бажанням насолоджуватися, прагненням розваг тощо.

Ідея національного університету суперечить принциповій необхідності деполітизації та деідеологізації університетів, що зафіксовано у відповідних

нормативних документах. Разом із тим ідея університету з позиції його оновлення за рахунок молодості, активності та творчості студентів повинна позитивно впливати на вирішення суперечності між професійною підготовкою викладачів, яка ґрунтується значною мірою на знаннях, що отримані багато років тому та продовжують застарівати, і широкими можливостями студентів безпосередньо отримувати найсучаснішу інформацію з зовнішнього середовища.

У сучасних державах університет прагне бути соціально універсальним. Ця характеристика полягає у збільшенні кількості спеціальностей і напрямків, за якими готуються випускники навчального закладу. Названа тенденція визначається такими умовами:

- складними та суперечливими вимогами, котрі висуває ринок праці до випускника університету;
- бажанням споживача освітніх послуг отримати освіту з якнайширшою кваліфікацією;
- прагненням держави реалізовувати традиційні принципи освіти через власну політику державного управління освітою (всебічний розвиток особистості, виховання конкурентоспроможного випускника тощо).

Разом із тим держава повинна не тільки здійснювати керівництво державними університетами, а й розробляти політику регулювання приватних університетів, або університетів, котрі у своїй діяльності використовують нетрадиційні для України технології (дистанційна освіта, “відкриті університети”, що використовують Інтернет та телекомунікаційні технології). У таких умовах університет повинен знаходитися у процесі постійних переналагодження, трансформації, удосконалення всіх форм та засобів основної та додаткової діяльності.

На думку О. Дем’янчука, “університет у повному змісті цього поняття в Україні не відбувся, бо він переважно був і продовжує залишатися державним знаряддям індокринатії, держава боялася і продовжує боятися відпускати університет з міських центральних площ у вільні університетські містечка, не довіряє їм, утримуючи на них тотальних контролерів” [40, с. 134]. О. Дем’янчук підкреслює, що “псевдоуніверситет” не може отримати ті ключові кваліфікації, котрі дозволили б випускникам перетворювати суспільство, яке потрапило в глибоку кризу [Там само, с. 132–135]. Такі оцінки університету в Україні було здійснено ще в 2004 р. Але з позиції сьогодення вони не втратили своєї актуальності та адекватності. Університети в Україні багато часу, сил, фінансів (або ж “енергетики”) витрачають на дотримання “формальних ознак” власного існування. Чиновники від управління університетом у будь-який спосіб намагаються підтримувати статус III–IV рівнів акредитації. Тут ідеться або про формальну наявність відповідної кількості докторів та професорів у штаті університету, або про пряме підроблення документів, що подаються на ліцензування та акредитацію. На наш погляд, ця проблема є найгострішою у стосунках держави й університету.

На думку Г. Дашутіна та М. Михальченка, “міра життєздатності суспільства залежить від того, наскільки на рівні масової свідомості сформовано систему смислів, за допомогою яких людина співвідносить себе із зовнішнім світом” [39, с. 256]. Латентні смисли ідеї університету з позиції державного управління на даний момент в Україні знаходиться на рівні формування. Тобто українське суспільство та наука ще не сформували закінченого уявлення про український університет і поки не з’ясували, чим, власне, український університет відрізняється від університетів в інших країнах. Досвід дослідження смислів ідеї українського університету має безліч індивідуальних, точніше, унікальних рис. Ці риси складаються з багаторічного досвіду. То важливішим є сучасне дослідження теорії та історії українського університету з позиції державного управління, бо втрата “такого унікального досвіду” призводить до нерозуміння певних етапів історії розвитку України як держави. У сучасних умовах потрібно формувати нові смисли ідеї університету, але їхнє усвідомлення неможливе без усвідомлення тих ідей, що формувалися в минулому, бо сформувати нові ідеї в культурному та ідейному вакуумі просто неможливо. Витоки та першоджерела сучасної ідеї українського університету треба вбачати в ідеї таких навчальних закладів, як Острозька академія, Києво-Могилянська академія, Львівський університет, Харківський імператорський університет.

Система латентних смислів ідеї університету як один із головних елементів загальної культури суттєво впливає на концепції розвитку сучасного університету, задаючи тональність у діяльності як науковців, так і практиків. Вважаємо за доречне тут процитувати Д. Багалія, Д. Міллера: “Ідеї, ідеали й цінності формують моделі культури, людини й суспільства” [5].

Ідея університету завдяки власній багатогранності та цілісності є класичним проявом впливу, про який говорить американський соціолог П. Бергер. Ідея університету в будь-який час та в будь-якій державі формує систему латентних смислів, що позитивно впливають вже на формування самого суспільства. Разом із тим, на думку М. Михальченка та З. Самчука, “ідея (теорія, концепція, доктрина, ідеологія тощо) як ідеальний проект і є матеріалізоване конкретно-історичне втілення цього проекту, котре може не тільки суттєво відрізнитися від духу початкової концепції, а й бути фактично її запереченням” [145, с. 29–31]. Тож, можна припустити, що державноуправлінське усвідомлення сучасного університету може або й повинне відрізнитися від його моделей і концепцій у минулому. Трансформація ідеї університету неминуха, але говорити про її (ідеї) відсутність (кризу, руйнацію) зарано.

В. Старопольський, розмірковуючи над проблемами нації, підкреслював, що її можна розглядати як спільноту, “основною якої є ірраціональна стихійна воля. На противагу до спільнот, які поєднуються на фізичних підставах кровного зв’язку, як родина, рід, плем’я, нація єднається на інстинктах “другого ступеня”, тилом яких є ідея” [213, с. 89].

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ІДЕЇ ТА РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ: НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКИХ ІННОВАЦІЙ

6.1. Характер культурного середовища університету та державноуправлінські впливи

У сучасних умовах глобальної соціально-економічної кризи актуалізується питання кризи ідеї університету та проблем розвитку університету як інституції. Університети в Україні, як і в інших країнах на “пострадянському просторі”, не лише відчують на собі зміну соціально-економічних та культурно-ментальних засад розвитку глобального соціуму, але й піддаються впливу негативних факторів, що охоплюють сучасну Україну і що спонукають вчених у галузі науки державного управління до розроблення нових стратегій розвитку університету як інституції, котра посідає центральне місце у здійсненні державної політики.

На початку XXI ст. університет в Україні ще не став інституцією, що зберігає традиції прогресу, розвитку та оновлення. Замість того, щоб слугувати запровадженню стратегій випереджального та інноваційного розвитку держави, він часто є місцем надмірної комерціалізації навчальної, наукової, методичної, культурно-просвітницької діяльності. Криза університету в Україні, є частиною загальнодержавної кризи. У разі подолання негативних процесів в університетському середовищі є можливість зменшити загальний негативний вплив кризових явищ на кожного конкретного громадянина. Звуження діяльності університету під впливом глобальної кризи руйнує його традицію. В умовах відсутності фінансування або можливості заробляти на власній основній діяльності університет може втратити століттями напрацьовані пріоритетні напрямки діяльності. За відсутності коштів на розвиток наукової чи видавничої діяльності університет втрачає свою сутність, бо всі напрямки його роботи тісно взаємопов’язані одне з одним. Заощаджуючи на науковій діяльності, університет втрачає не тільки пріоритет у даному напрямку. Відсутність фінансування науки веде до втрати провідних учених, які переходять до інших галузей економіки; недостатність фінансування призводить до руйнації наукових шкіл – потужного базису навчання й виховання в університеті. Синергетичне поєднання напрямків діяльності університету є досить міцним, але в разі руйнації однієї з основ університету як інституції відбувається загальне згорання інших видів діяльності. Уряди США та країн

Європи усвідомлюють необхідність багатомільярдного фінансування університетів не тільки задля підтримання університету як інституції, але й для збереження його цілісності як одного з надбань демократії.

Ми підтримуємо думку С. Квіта, який вважає, що загрози розриву університетської традиції не зводяться лише до політичних та економічних криз [83; 84]. Криза університету може викликати активізацію суспільно-політичної, громадської чи трудової кризи елітарного інтелектуально-наукового середовища України. Саме університет є для українського суспільства джерелом розвитку освіти, науки, методики та культури. Криза цих напрямків діяльності веде до руйнування механізмів виховання, інновацій, виробництва, інших складових успішного розвитку соціуму. В умовах глобальної економічної кризи актуалізується і проблема кризи університету. Криза системи освіти і університету як його частини суттєво впливає на кризу в економіці, кризу у впровадженні інформаційних технологій. За таких умов важливо з позиції державного управління визначити мету державноуправлінських перетворень у галузі освіти. Актуальними для ідеї університету та векторів його розвитку залишаються такі завдання:

- сформувати в людини вміння, навички і бажання навчатися впродовж життя, щоб завжди бути конкурентоспроможною особистістю;
- навчити людину того, що стане основною методологією життя та діяльності людства в цілому.

Криза ідеї університету, зміна пріоритетів його розвитку негативно впливають на розвиток суспільних інновацій. У результаті, у суспільстві спостерігається вповільнення інноваційного розвитку. Зміст, методи, прийоми та форми навчальної діяльності й виховання, науково-методичних і дослідно-експериментальних робіт в університетському середовищі звужуються або спотворюються до псевдоінновацій [138].

Процес розвитку університету, плекання його ідеї є чинником розвитку науки та широкого спектра інновацій. Розповсюдження, продукування та освоєння інновацій і передових досліджень є складовими ефективності розвитку держави. У межах університетської діяльності формується спільнота, яка забезпечує соціуму розвиток, що базується на інноваційній діяльності, інноваційному потенціалі, інноваційному середовищі, інноваційній політиці.

Протидіяти кризі ідеї університету в Україні та намагатися концентрувати державноуправлінські рішення можна в таких напрямках:

- створення відповідної нормативно-правової бази, яка б склала основу нормативно-правових та організаційно-економічних перетворень в університетському середовищі та дозволила завершити логічні й закономірні державноуправлінські перетворення в системі освіти України;
- реконструкція соціально-економічної складової державного управління освітою як галуззю економіки шляхом оздоровлення національного освітнього простору (і університету як його вершини), що в подальшому становитиме

базу зусиль держави, суспільства в цілому на шляху динамічної мобілізації зовнішніх та внутрішніх ресурсів;

– всебічне оновлення та модернізація системи освіти в цілому та університету зокрема як зони стагнації суспільства або фактору його економічного зростання й добробуту, конкурентоспроможності та національної безпеки держави.

Протидія кризовим явищам можлива лише за умов розвитку гуманістично-інноваційної парадигми в державному управлінні, яка б поєднала в собі оновлення традицій українського університету та здобутки державних реформ [9, с. 15]. Інноваційні ідеї в університетському середовищі та досвід сучасних науковців, педагогів-практиків, державних службовців вимагають активізувати:

- усвідомлення суті державноуправлінських перетворень;
- оволодіння технологіями проектування в державному управлінні;
- вміння аналізувати та оцінювати реальну державноуправлінську практику в Україні;
- підтримку державою інноваційних дидактичних, наукових та методичних форм і методів роботи.

Значну роль у подоланні кризи ідеї університету та активізації його розвитку повинні відігравати:

- інновації в педагогічній теорії та практиці;
- поєднання інноваційних змін з освітніми реформами;
- активізація державної підтримки руху педагогів-практиків;
- створення міжнародних інноваційних мереж;
- заснування державних структур з координації інноваційної діяльності;
- підтримка недержавних університетів.

Результати діяльності держави повинні дати можливість утвердити альтернативність університетських систем, подолати стереотипи державноуправлінської та педагогічної діяльності щодо нових цілей і стратегій розвитку галузі освіти; розширити ініціативу освітян, батьків, громадських організацій, органів студентського самоврядування в організації управління ідеєю та розвитком університету. Сучасна цивілізація істотно розширила комунікативне середовище, в якому живе людина. Для подолання кризи ідеї університету потрібно змінити сам спосіб включення особистості не тільки в навчальний процес, але й у процеси державного управління університетом як інституцією. На зміну суб'єктно-об'єктивним відносинам у державному управлінні університетом повинні прийти суб'єктно-суб'єктивні, за яких університет в Україні стане інституцією, яку буде поважати й підтримувати держава [125, с. 84–85].

Криза ідеї університету певною мірою викликана й відсутністю в університетах України до кінця сформованої університетської культури. У сучасних умовах реформування освітнього середовища за зростання ринкових

вимог, скорочення державного фінансування університети вимушені змінювати стратегії свого розвитку. Новації в системі державного управління будь-якою галуззю, як правило, супроводжуються змінами в її організаційній культурі. Остання є умовою й механізмом упровадження інновацій в організаційну діяльність. Аналіз і розвиток позитивних тенденцій у динаміці організаційної культури дозволяє підвищити керованість будь-якої соціальної організації, у тому числі й університету, особливо в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища [37]. Отже, перелічені умови обґрунтовують доцільність та актуальність розгляду організаційної культури як чинника ефективного управління університетом у сучасних умовах розвитку українського суспільства.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. підкреслюється значення освіти у відтворенні знання, оскільки саме університет, як інституція, що “виробляє сучасні знання”, сам є фактором сучасного розвитку держави. Україна не має права на відставання від інших держав в економічному і суспільному розвитку лише тому, що досить повільно відбуваються перетворення у сфері освіти й у сучасному українському суспільстві та існує незрозуміння важливості розвитку ідеї університету [152].

Розроблення державної політики щодо управління університетом сьогодні повинно бути спрямовано на якісні та кількісні перетворення. Розвитком вітчизняної науки, використанням нових форм державного управління повинно бути охарактеризовано зусилля держави з подолання кризи. Щобільше, стандартні підходи до отримання знань в університетському середовищі не дають відповідей на актуальні питання сьогодення.

У підходах та поглядах на університет та його місце в сучасному суспільстві головне місце належить позиції, за якої підкреслюється недостатність державної нормативно-правової бази. Недосконалість законів держави або ж узагалі їхня відсутність є тією проблемою, що не дає можливості формувати в Україні ідею університету. У законах держави повинно бути закладено засади сучасного пізнання світу, соціальний досвід народу, його бажання та прагнення втілити ідеал, ідею. В Україні цю “законодавчу мудрість”, безумовно, ще сформовано не в повному обсязі.

Захоплення ідеями європейського університету в Україні є не що інше, як “українська криза європейського мислення”. Розвиток університетів та всієї вищої освіти повинен дати можливість державі здійснити реванш за провали в економічній та соціальній політиці. Але на загальнонаціональному рівні дуже багато чиновників цього не усвідомлюють та власними державноуправлінськими рішеннями не лише не активізують, а, навпаки, руйнують процес розвитку ідеї університету в Україні.

З урахуванням нових реалій діяльності українських університетів, нових перспектив їхнього розвитку, їхньої консолідації в європейське та світове освітнє співтовариство саме дослідження державного управління ідеєю

університету відкриває нові шляхи для впровадження необхідних, відповідних сучасним вимогам і критеріям якості освітніх інновацій [39]. Саме закономірності прояву організаційної культури в державному управлінні розвитком університету, що дозволяють прогнозувати напрямки змін та розвитку його як організації, складають змістовну організаційно-управлінську та культурно-психологічну основу механізму підтримання розвитку організації та можуть розглядатися як провідний чинник ефективного управління ВНЗ.

Підготовка сучасного фахівця в умовах швидкозмінних соціальних та економічних реалій стає для сучасних університетів все більш складним завданням [56, с. 50]. Але це завдання є сьогодні для університетів найважливішим, бо воно є частиною державної освітньої політики, яку нині в Україні спрямовано на зосереджену, систематичну роботу з поглиблення та активізації професійного самовизначення та професійного зростання випускників. У сучасних кризових умовах професійне становлення особистості в університеті повинно стати динамічним процесом, який базувався би на розвитку: особистості (студента, викладача, дослідника, менеджера); структурних підрозділів та творчих колективів університету; усього університету як навчально-науково-методичного комплексу. У таких перетвореннях багато що залежить від умов, в яких відбувається процес професійного зростання та саморозвитку суб'єктів університету, тобто від того, яким буде культурно-освітнє середовище університету та його мікросоціум (місто, регіон). Завдання формування, становлення та розвитку такого середовища є найважливішим для держави. Криза вплинула не лише на гуманітарну (культурну) складову університетського життя – вона певною мірою загострила суперечності, пов'язані з технократичними підходами до освіти, її орієнтацією на пріоритет технічних знань, технократичних цінностей, а це призвело до загального зниження духовно-моральної, гуманістичної культури майбутніх спеціалістів технічного профілю [57; 61].

Аналізуючи кризу культурного середовища університету, говоримо про конкретне середовище життєдіяльності, її компоненти, прояви, цінності [60, с. 47]. У культурному середовищі університету можна виділити не тільки духовні й матеріальні, але і внутрішні та зовнішні компоненти, а також їхні складні взаємозв'язки та відносини, що виражають сутність та якості культурного середовища університету як інституції. Основна форма культурної діяльності суб'єктів університету – вільна творчість, продуктивна діяльність у процесі розвитку освіти та професійного становлення особистості, найважливішою умовою якої є творче спілкування всіх частин університетської громади. Саме така культурна діяльність повинна бути основою культурно-освітнього середовища університету, що дозволить підвищити ефективність професійного становлення майбутніх фахівців.

Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст. головною метою української системи освіти є створення умов для

розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина, формування покоління, здатного вчитися протягом усього життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Реалізація ідей Національної доктрини потребує створення відповідного культурного середовища, перш за все в університетах.

Культурно-освітнє середовище є підґрунтям для професійної підготовки, у процесі якої відбувається навчальна, наукова, методична діяльність, спілкування представників університетської спільноти, їхня взаємодія [68]. В останні два десятиріччя державну освітню політику в Україні спрямовано на побудову багаторівневої моделі професійної освіти, для якої методологічним орієнтиром виступає уявлення про цілісність та неподільність професійної діяльності, неможливість її “часткового” засвоєння. У контексті вищевикладеного, культурно-освітнє середовище університету є відкритою і певною мірою синергетичною системою, тобто тією системою, що здатна до самоорганізації. Ця система характеризується наявністю мети, змісту, структурованими програмами галузевої діяльності та планами і розглядається нами в трьох вимірах:

- соціальний масштаб;
- рівень освіти;
- профіль освіти.

Слід зазначити, що питання про зміст і сутність поняття культурного середовища університету активно висвітлювалося у працях таких вчених, як С. Квіт [83; 84], В. Корженко [93; 94], С. Майборода [116], А. Збруєва [194] та ін. Так, гуманістичне середовище університету в розумінні С. Квіта може бути розглянуто як цілісність, що розвивається і містить у собі передумови, котрі сприяють ціннісно-змістовному входженню людини в культуру, а в подальшому – продуктивній підготовці спеціаліста [83, с. 14]. Погоджуємося з цією думкою, бо в ній відбито цілісний характер культурного середовища університету, а також його роль у професійному становленні майбутнього працівника.

Співзвучна з наведеною і позиція А. Збруєвої, яка вважає, що культурне середовище університету виходить за межі лише педагогічного явища і стає явищем управлінським, соціальним [194, с. 23]. Тож, слід підкреслити важливість культурного середовища університету як сукупної цілісності, структурні компоненти якої використовуються суб’єктами навчальної, наукової, методичної, громадської, виробничої та іншої діяльності для засвоєння й трансляції гуманістичних цінностей під час міжсуб’єктної взаємодії та перетворення власної життєдіяльності.

Культурне середовище університету – це система впливів та умов формування суб’єктів університету за задалегідь визначеним взірцем, а також комплекс державноуправлінських, педагогічних, організаційних, розпорядчо-правових, фінансово-економічних інструментів для її розвитку, що містяться

в соціальному та середовищно-предметному оточенні університету. Провідним фактором впливу для формування цього середовища в Україні є держава, як головний замовник комплексної суспільної послуги, котру надає університет. Без активного впливу органів державного управління культурне середовище університету з різних причин поступово може перетворитися на буденне існування навчального закладу, а саме:

- звичне використання традиційних культурних норм життєдіяльності університетської спільноти, правил, прийнятих цією спільною, зразків поведінки, що найчастіше реалізуються на рівні спілкування;

- дія встановлених норм самоорганізації та самоуправління (законів університетської громади, спільно розроблених і прийнятих суб'єктами університету для регулювання всього життя в навчальному закладі);

- дія норм і законів, що існують для забезпечення діяльності навчальних, науково-дослідних, виробничих колективів університету (кафедр, лабораторій, цехів, відділів, майстерень);

- спільне існування, що виявлятиметься у процесі звикання до культурних форм індивідуальної та колективної діяльності викладачів і студентів, які відповідають інтересам загалу та спрямовані на підтримання культурного самовизначення, культурної ідентичності, творчої самореалізації.

Кожне середовище розглядається, перш за все, як цілісність, що може створюватися та розвиватися. Суттєвою рисою такої цілісності є вплив її (як позитивний, так і негативний) на власних суб'єктів, їхні якісні та кількісні характеристики та розвиток. Особливе значення в університетському середовищі має факт крос-культурної взаємодії держави, професорсько-викладацького складу університету та студентів з метою досягнення спільних цілей [56, с. 50–53].

Культуру та освіту можна уявити як дві невід'ємні частини ідеї університету. Ці дві частини взаємопов'язані між собою. Культура є умовою функціонування освіти, освіта – умовою формування культури [102]. Така позиція дозволяє нам вважати доцільним використання терміна “культурно-освітнє середовище університету”. У зв'язку з цим необхідно встановити, який зміст вкладатиметься в цей термін у контексті нашого дослідження.

Культурне середовище університету можна розглядати як сукупність соціально-культурних та традиційно-побутових умов життєдіяльності суб'єктів університету, що пов'язані спільними ідеями, цілями та програмами життєдіяльності. Воно розглядається як цілісність, в якій в єдності виступають зовнішнє та внутрішнє, теперішнє та майбутнє, статичне та динамічне. Такі дуалістичні характеристики можна взяти за основу для виявлення сутності культурного середовища університету.

У межах нашого дослідження особливої актуальності набувають дві позиції. Першу пов'язано з розглядом середовища як складної та неоднозначної системи умов розвитку об'єкта, що, з одного боку, сприяє, а з іншого –

протидіє його розвитку [122, с. 94]. Аналізуючи систему “університет-середовище”, місце університету розглядають як центральне. Разом із тим можна розглядати цю систему як взаємовідносини організму та середовища, у даному разі університет буде первинним і першоджерельним фактом існування буття, а його культурне середовище задаватиметься відносно його властивостей і матиме ту чи іншу значущість та своєрідність [Там само, с. 93].

Висловлену позицію можна доповнити думкою про те, що опозиція “середовище-університет” різниться за характером і формами – вона може бути опосередкованою, побічною та малопомітною, може маскуватися й набирати абсурдних форм, однак вона завжди стимулює потребу кожного суб’єкта університетського соціуму зберігати та охороняти свою ідентичність, індивідуальність, свободу та суверенітет власного буття й постійну власну активність. Такі припущення показують, що університетське культурне середовище має певну значущість для кожного суб’єкта університету, і від цього середовища значною мірою залежить розвиток суб’єкта в цьому середовищі.

Сучасна теорія державного управління не розглядає середовище як вирішальний фактор розвитку об’єкта управління. Середовище уособлене складною системою, до якої входить і людина, яка своїми діями і вчинками активізує, будує ті чи інші елементи, цим начебто створюючи для себе шлях спроб и помилок. Йдеться про більш складну та багатofункціональну, суперечливу, взаємозалежну систему, яка не лежить в одній площині, а розміщується в багатовимірному просторі університету та його оточення [127].

Друга позиція розглядає культурне середовище університету як соціальну зону найближчої дії університету. У нашому випадку, це зона найближчої професійної діяльності суб’єктів університету, які проявляють багатовекторну активність [126]. Отже, досить побіжний аналіз сутності культурного середовища університету дає можливість виділити такі його основні характеристики:

- значущість культурного середовища університету для суб’єктів його функціонування та їхнього розвитку;

- можливість зміни культурного середовища університету самими суб’єктами та зв’язок університету з ними.

Поданий матеріал свідчить про те, що культурне середовище університету – найважливіший фактор життєдіяльності його як інституції, оскільки задає загальногуманістичні засади життєдіяльності його суб’єктів та їхнього функціонування в суспільстві. Воно не виникає спонтанно в університеті й не є наслідком упорядкування та модернізації. Культурне середовище університету не можна поділити на культурне середовище студентів і культурне середовище викладачів. Культурне середовище університету з’являється завдяки синтезу всіх компонентів останнього, у поєднанні всього того, що оточує університет, у процесі спільної діяльності всіх його складових. Завдяки

державному управлінню формуванням культурного середовища університету можна досягти створення сприятливого морального клімату у взаємодії суб'єктів університету і сформувати потрібну державі спрямованість їхніх спільних дій, що базуються на спільній ідеї, взаємодії, підтримці [137].

Розглядаючи теоретичні положення щодо культурного середовища університету, необхідно звернути увагу на його компонентний склад, в якому можна виділити як статичні об'єкти, так і об'єкти, що постійно змінюються та розвиваються. У переліку компонентів культурного середовища університету можна виділити такі частини:

- соціально-контактну;
- інформаційну;
- соматичну та предметну.

Соціально-контактну частину культурного середовища університету складають:

- особистісні приклади поведінки “громадян університету”, їхніх досвіду, звичок і способу життя, характеру взаємин;
- стилю та іміджу закладу й організації та рис тих суб'єктів, з якими доводиться взаємодіяти університету;
- соціометричні характеристики університету та культурного середовища.

Інформаційну частину утворюють:

- правила внутрішнього розпорядку діяльності університету;
- його статут і традиції;
- засоби наочності та реклами;
- персонально адресовані університету або його суб'єктам висловлювання (поради, побажання, доручення, критика, чутки).

Соматичною частиною є безпосередньо організм університету, його стан. *Предметна* частина поєднує матеріальну культуру університету, умови життя та праці в університеті. Отже, можна дійти висновку, що культурне середовище університету розповсюджується не тільки на внутрішнє, а й на зовнішнє середовище університету (соціально-контактну та інформаційну частини). Разом із тим слід підкреслити ідею про універсальний характер та синтезовану місію культурного середовища університету. Серед векторів частин місії університету, перш за все, повинно бути виділено не просто підготовку майбутніх працівників, а виховання громадян, здатних мислити універсально, знання яких повинні мати не стандартно різноплановий характер, а створювати цілісну картину світогляду. У даному випадку компонентами культурного середовища університету виступають різноманітні та різнорівневі навчальні матеріали, педагогічно розміщені так, щоб дозволити тим, хто навчається, самостійно усвідомлювати певні предметні положення, відкривати для себе зміст теоретичних положень найбільш значущих думок. При цьому слід підкреслити, що розвиток культурного середовища університету визначається не тільки наявністю оновленого знання – змістом освіти, але і якісно новим характером “оновленого” освітнього середовища [130].

Культурне середовище університету як цілісність, що постійно розвивається, включає в себе три взаємопов'язаних компоненти: освітній; мовний; міжособистісний. Перейдімо до більш детального розгляду даних компонентів як частин культурного середовища університету.

Освітній компонент містить у собі чотири основні структури:

- ціннісно-цільову;
- інформаційно-знаннєву;
- технологічну;
- результативну.

Мовний компонент відбиває способи становлення мовної культури суб'єктів університету. *Міжособистісний* компонент характеризує ціннісно-змістове різноманіття міжособистісних зв'язків та відносин, суб'єктивну взаємодію в культурному середовищі університету.

Цей компонентний склад досить повно відбиває сутність культурного середовища університету. Разом із тим удосконалення та розвиток культурного середовища університету, крім запропонованих вище напрямків діяльності, містить у собі складову формування досвіду міжособистісної ділової взаємодії, а також досвіду професійно-творчої діяльності, які в єдності та взаємозв'язку відіграють важливу роль у становленні студента як майбутнього професіонала. Дана позиція потребує включення в компонентний склад культурного середовища університету професійно-творчого компонента та компонента міжособистісної ділової взаємодії [140, с. 3–9]. Тож, проведене дослідження дозволяє визначити компоненти культурного середовища університету, в яких відбуватиметься розвиток окремих його суб'єктів, а саме компоненти: професійно-освітній; міжособистісної ділової взаємодії; професійно-творчий.

У сукупності взаємодія всіх компонентів культурного середовища університету зумовлює наявність формування та розвитку особистісно-діяльнісних, суб'єктно-діяльнісних та групових перетворень через формування системи ціннісних орієнтацій; передбачає планування, відбір і розроблення видів, основних типів, форм, методів і засобів індивідуальної та групової взаємодії, відбиває рівень групових та особистісно-діяльнісних перетворень.

Важливою для нашого дослідження є також теза про те, що культурне середовище університету виконує низку функцій:

- інтегративну;
- ціннісну;
- співтворчості;
- збереження мовного середовища.

Усі ці функції безпосередньо пов'язано з компонентним складом культурного середовища університету та спрямовано на вдосконалення процесу розвитку суб'єктів університету. У зв'язку з тим, що культурне середовище університету впливає на професійну підготовку майбутнього випускника, ми вважаємо за доцільне до вже запропонованих функцій додати

функцію професійно-особистісного становлення майбутнього випускника університету. Ця функція впливає не тільки на становлення професійних знань, умінь і навичок, але й на формування у всіх без винятку суб'єктів університетського середовища компетенцій, що складають міжсуб'єктну взаємодію, а також позитивно впливають на розвиток творчості в університеті.

Теоретичний аналіз дозволив сформулювати визначення культурного середовища університету з позиції державного управління, яке розуміється нами як сукупність ідей, смислів та цінностей, що сприймаються, детермінуються та розвиваються суб'єктами університету і поділяються на компоненти: професійно-освітнього розвитку; міжособистісної ділової взаємодії; професійно-творчого зростання. Ці компоненти надають можливість розвитку суб'єктів університетського середовища.

6.2. Людиноцентризм як принцип функціонування університету та проблеми його запровадження в Україні

Визнання університету як однієї зі значних за своїм впливом на людину соціальних інституцій зумовлене вимогами цивілізації, котра демонструє перехід від індустріального виробництва до наукового-інформаційних технологій [145]. Університет впливає на зміни буквально в усіх сферах життя й діяльності суспільства в цілому й окремої людини зокрема. ХХІ ст. висуває перед університетом нові пріоритети, заперечує певні частини його ідеї в минулому і, безумовно, врешті-решт налаштовує університет на всебічний розвиток особистості, громадянина, фахівця [162, с. 77–80]. Не менш важливого значення для розвитку університету набуває тенденція до глобалізації світу, яка охопила всі сторони світового соціуму [171]. Глобалізація з-поміж іншого означає формування в світі єдиних принципів, єдиного типу суспільних відносин як у матеріальній, так і в духовній сферах. У зв'язку з цим особливої ваги для розвитку університету набуває проблема формування власної людиноцентричної спрямованості, особливо сьогодні, коли вся гуманітарна наука виявляє стурбованість “кризою духовності”, що набула всесвітнього масштабу. При цьому університет залишається тією соціальною інституцією, що здатна породжувати, розвивати та розповсюджувати цінності, котрі позитивно впливають на конкретну людину і людство в цілому [176].

У перші десятиріччя ХХІ ст. університет у світі переживає хоча і складний, але досить цікавий час. Завершився не лише певний історичний період його розвитку – проминула велика смислова епоха університету. Філософія постмодернізму, котра прийшла на зміну конструктивістським концепціям, певною мірою спричинила процеси цілковитого руйнування ідеологій, світоглядів, структури та форм глобального існування. Університет залишився чи не єдиним осередком розвитку гуманістичних ідей, смислів та поглядів [96, с. 85–94]. І хоча початок ХХІ ст. можна характеризувати як епоху руйнації

наукових, соціальних, моральних, культурних та інших цінностей, університет здатний запропонувати цій епосі нові принципи з оновленим або інноваційним смисловим наповненням. Сучасний перехідний період в існуванні ідеї університету, в якому певною мірою головною рисою стала “беззмістовність”, розцінюється спеціалістами в галузі наук державного управління як розлад світоглядного простору університету [9; 93; 182]. Разом із тим у XXI ст. серед латентних смислів ідеї університету з’являється новий зміст [134]. Це стан університету, коли він впливає на все, і, водночас, ні на що не впливає, коли всі частини його ідеї є важливими і, водночас, не мають ніякого значення, коли фантомними є всі ціннісні критерії, і тому важко відрізнити істинні цінності від хибних, розумне від дурного, добро від зла. Саме в цей період розбалансування ціннісних категорій у суспільстві особлива відповідальність лягає на університет, структура якого відповідає вимогам сучасності та має своїм покликанням зберігати духовно-культурні принципи, котрі структурують суспільну реальність, перетворюють світ із “хаосу” на “космос” [133].

В Україні, як і в інших країнах світу, на межі XX і XXI ст. почала складатися нова генерація людей, тобто стала корелюватися антропологічна проблема в суспільстві. Більшість людей, свідомо чи несвідомо, почали обирати цілераціональний мотив власної поведінки. Тобто в суспільстві склалася ситуація, коли поведінка людей мотивується не внутрішніми цінностями, а зовнішньою метою. Цілераціональна дія з аспекту поведінки особистості перетворилася на її основу, що призвело до виникнення в суспільстві іншої людини – діяча, ділка. Це тип людини ринково-технологічної епохи, яка замінює особистість. Ця людина є носієм раціональності як послідовного прагнення до свідомо і заздалегідь поставленої мети – мети прагматичної, яку треба будь що реалізувати. Разом із тим університет намагається й сьогодні зберегти як у межах свого середовища, так і в суспільстві в цілому висококультурні, високоморальні цінності.

Історія розвитку ідеї університету є історією перетворення людини на особистість в університетському середовищі [1; 2; 5; 6]. Це зумовлено тим, що прогрес гуманістичної думки в університетську середовищі є невід’ємним від прогресу суспільства [10; 11; 39]. Їх поєднує прагнення надати розвиткові конкретної людини і суспільства в цілому розумності. У ході формування нових поглядів на ідею університету важливим залишається питання: що повинне визначати людину, які її достоїнства та риси слід розвивати в межах університетського середовища? Ця проблема постала як головна ще в часи зародження перших університетів в Європі. Дане питання залишається так само актуальним у наші часи. Висновок, до якого приходять більшість вчених, які досліджували ідею університету [35; 43; 81; 157], такий: знання є головним надбанням людини, її якісною характеристикою, підсумком пізнання та оволодіння інформацією про світ. Надати людині всебічні знання може лише така інституція, як університет. Здобуття людиною в університеті знання дає

людині право на істину. Якщо це право повною мірою реалізується університетом, то він виконує свою місію. Але ж головним завданням впливу університету на людину є статус і місце цієї людини в суспільстві, державі.

Йдеться про можливість університету перетворювати знання та мудрість. Університет виховує мудру людину, прищеплюючи їй любов до наукової істини. Разом із тим університет намагається дати людині на озброєння досвід і знання життя, які він зберігає у своєму середовищі [7, с. 109–112]. Мудрість не може обійтися без знання. Але знання без гуманістичних цінностей не є шляхом до формування мудрості, його наслідком є використання знання для руйнування суспільного середовища. Вирішення цієї проблеми лягає на університет, якому властива риса раціональної універсалізації пізнавальної активності особистості або творчого колективу. Саме в стінах університету актуалізуються проблеми розвитку особистості та творчого колективу, котрі прагнуть пізнання, мудрості як умови досягнення істини.

Пізнавальний результат не є знанням. Необхідна певна рефлексія над ним, щоб перевести його у площину наукової думки, гіпотези, припущення, що можливе лише в умовах особливого, властивого лише університету середовища. Університет не тільки дає можливість пов'язати форму істини зі знанням, але й помножує її на “досвідченість” та духовно-етичну складову. Мудрість, якої вчить університет, виступає як свого роду досвідченість, помножена на етичну духовність. Саме ці якості разом зі знанням намагається плекати університет і виховує їх у своїх випускниках.

Разом із тим університет, плекаючи сучасну модель людини і громадянина як центр своєї ідеї, у певний спосіб відокремлює мудрість від знання [11, с. 32–40]. Мудрість – це не просто знання, а знання особливе, знання з рисами доброчинності, знання про благо і закон, або, інакше кажучи, досягнення вищих ціннісних смислів буття. Наділяючи мудрістю досвідне та дослідне знання, вбираючи мудрість різних напрямків науки, університет формує як своє власне, так і глобальне глибинне пізнання. Людина як суб'єкт університету в своїй діяльності повинна керуватися розумом, який університету та самій людині доводиться формувати, виховувати [23, с. 130–149].

Основні напрямки ідеї університету, структуру основних навчально-педагогічних методик в Україні, в основному, було побудовано на інтелектуальних стратегіях епохи Просвітництва, яку також називали Новим часом [25]. У ній ставилося завдання – розділити теорію і практику, віддаючи перевагу останній. Орієнтуючись на філософію того часу, науковці, які розробляли проблему ідеї університету, своє завдання вбачали в необхідності все зв'язати з досвідом, орієнтуючись на практичну значущість її досягнень. Практична значущість та економічна доцільність, фінансовий прибуток стало для університету в ХХІ ст. хоча й не ідеєю, але повною мірою – метою. В ідеалі, метою ідеї університету повинна бути людина та її гармонія зі світом через освіту, виховання, науковий пошук [83, с. 10–16].

Людиноцентризм сучасної ідеї університету безпосередньо пов'язано з системою ціннісних відносин у державі, суспільстві [80, с. 14–20]. Ціннісно-смыслову універсальність університету спрямовано на цінності життя. Для ідеї університету, враховуючи запити сучасної інформаційно-технологічної цивілізації в її економічній детермінації, найбільш успішною та вдалою є та людина (випускник), яка здатна практично поєднувати життя та ідейні смисли, зводячи їх до єдності, ґрунтованої на позитивних людських цінностях. Університет є інституцією, що продукує високі цінності в ті часи, коли і держава, і суспільство, і глобальний світ відчувають глибоку соціальну та моральну кризу чи борються з локальними або глобальними катастрофами. Поняття “ідея університету” говорить про міру просвітленості та знання реальних проблем людського життя в контексті індивідуальних ціннісних смислів. В університеті або ж за його допомогою ціннісно-смысловий “універсум” людини не тільки проголошується, але й стає творчим буттям людини.

В університеті набувають конкретного значення співвідношення мудрості з цінностями. Сучасний університет враховує рівень вимог до сучасної людини, знання якої повинні все більше і більше урізноманітнюватися. Завдяки усвідомленню ідеї університету людина одержує здатність трактувати знання в контексті цінностей сучасного життя і сучасної держави і формувати відповідно своє ціннісне ставлення до них.

Уся історія розвитку ідеї університету показує, що її істотна властивість розкривається у ціннісному відношенні [64]. Виявлення мудрості людини в ідеї університету повинно сьогодні також показати, що вона сумірна з ідеями гуманізму, розвитку, прогресу. Ідею університету треба розглядати з позиції державного управління не як актуальне знання, а як потенційний ресурс розвитку соціуму.

У Словнику іншомовних слів [203, с. 187] міститься таке визначення терміна ідея (від грец. *idea* – поняття, уявлення): (1) думка, загальне уявлення про предмет або явище; продукт людського мислення, що віддзеркалює матеріальний світ; (2) поняття, що визначає зміст та лежить в основі теоретичної системи, логічної будови або світосприйняття; (3) думка, задум; (4) основна думка, наприклад, художнього, наукового або ж політичного твору. Згідно з цим визначенням ідеєю університету є, по-перше, думка про університет як інституцію, загальне розуміння його як предмету, явища; по-друге, поняття, що визначає зміст університету та лежить в основі його як системи, розкриває його логічну побудову та сприйняття університету суспільством.

Отже, у сучасному світі ідея університету сприймається, як комплекс теорій та ідей (як сучасних, так і ідей і теорій минулого), втілюваних у прагнення охопити всю сукупність характеристик університету, що відбивають об'єктивні закони суспільства, загальну структуру університету та логіку його побудови. Впливаючи на різноманітні аспекти життя суспільства, ідея університету повинна виходити з природи розвитку людини. Саме тому всю

діяльність університету як інституції спрямовано на людину та її істинне знання з урахуванням трансформацій держави та суспільства в цілому.

У науковій думці напрямку наук з державного управління в ХХІ ст. відбувається переворот у сучасних уявленнях про університет, що змінюються відповідно до викликів глобальної кризи, висуваючи нові вимоги до теорії державного управління та управління такою галуззю, як освіта [57 – 59; 62; 64; 83; 84; 93; 94; 101; 110].

Феномен університету як основний результат розвитку його ідеї полягає в досягненні людиною образу істини, яка є близькою до мудрості та наукового відкриття. Історія розвитку ідеї університету свідчить, що кожний університет породжує, сповідує та через своїх вихованців прагне довести життєздатність своєї істини. І цей процес відбувається в досить різних політичних, культурних, історичних, державних, економічних або соціальних умовах. Ідея університету – це його істина, а звідси впливає постійна проблема її доведення та розповсюдження. Саме людина як суб'єкт університету може це зробити. Але в змістовій складовій ідеї університету є не тільки завдання зробити людину конкурентоспроможною, але й можливість виховати в ній здатність протистояти викликам сучасної цивілізації, яка є розділеною та розколотою за безліччю поглядів, образів, напрямів державноуправлінських трансформацій [120].

Університет вчить людину прагнути достовірного знання, а не примітивного одержання інформації чи повідомлення, мати бажання досягти пізнавального результату, перевіреного на істинність. У такому разі ідея університету є здатністю вищого вияву інтелектуальної думки численного університетського соціуму, його колективного розуму. Цей колективний розум визначається наповненням життєвою мудрістю всіх поколінь “громадян університету”. Саме тому для університету є важливим збереження культурної спадщини, історії як свого, так і інших поколінь. Аби не повторювати чужих помилок, і потрібна *мудрість ідеї університету*, що допоможе уникнути різного роду хибних шляхів.

Процес пізнання, який є головним в університеті, завжди суперечливий і подекуди непередбачуваний. Тому на перше місце в сучасних умовах виходить питання про якість знання в університеті [23; 43; 52]. Насамперед, воно повинно бути значущим за своїми цінностями. Людина, яка досягнула мудрість ідеї університету, здатна досягнути мудрість ціннісного смислу життєвих явищ глобального суспільства. *Що ширшим і глибшим є ціннісний латентний зміст ідеї університету, то глибша і ширша мудрість держави, соціуму.* Саме цим ідейна спрямованість університету підкреслює важливість для держави і соціуму людського розуму та моральної відповідальності людини перед власним народом, державою.

Місія університету – це не лише знайти мудру людину, розвинути та виховати її, але й навчити цю людину оцінювати явища відповідно до їхньої дійсної загальнолюдської цінності в поєднанні з гуманістичною ціннісною

орієнтацією [60; 61; 70; 80]. Процес розвитку університету – це процес взаємодії його суб'єктів, котрий полягає у виявленні інтелектуальних альтернатив, окресленні можливих тенденцій наукового дослідження, спрямованості на пошук методів розв'язання і вибору шляхів виходу з кризових ситуацій.

Університет як навчально-науково-методичний комплекс – це простір для комплексних досліджень, міждисциплінарного підходу і системного аналізу, оскільки він є “системним” об'єктом, як системними є і його основні проблеми. Тут відкривається широкий простір для антропного виміру ідеї університету. Для її рефлексії будь-яка сфера відносин суб'єктів університету у процесі його розвитку може стати проблемою філософського осмислення та дослідження з точки зору державного управління. Дослідження ідеї університету та його розвитку з позиції теорії та історії державного управління повинні стати базою для культурного середовища держави в її взаємозв'язку та взаємозалежності з загальнолюдською культурою. Що більше в національній культурі буде мудрості, то більше знання ставатиме умовою подальшого розвитку людини, країни, цивілізації.

Розвивати ідею університету неможливо без утворення в Україні наукової та управлінської еліти [24; 27; 37; 40; 44]. Виховувати тих, хто потім виховуватиме нову генерацію людей у державі, тобто професорсько-викладацький склад університетів, – завдання саме державної освітньої політики [52, с. 84–89]. Риси високої самосвідомості, впевненості у власних силах може виховати лише людина, яка має ці риси у власному управлінсько-педагогічному портреті. Людиноцентризм та гуманізм – складові сучасного “академічного духу”. Відсутність такого духу, нехтування ним негативно впливають на активізацію наукової творчості та руйнують у навчальному закладі атмосферу прогресу і розвитку. Дії держави в галузі національно-культурної та освітньої діяльності, у свою чергу, повинно бути спрямовано на розвиток людини в державі. Необхідно здійснити перетворення наявних політичних вад, а також різноманіття парадигми українського менталітету на культурні переваги демократії.

Коли раніше традиції університету, стратегічне планування його діяльності та проекти базувалися на переконанні про його універсальність і таких поняттях, як свобода, прогрес, рівність, демократія, то сьогодні ці уявлення стрімко змінюються. Університет перестає бути політично, ідеологічно, національно, релігійно спрямованим і перетворюється на інституцію, що прагне до індивідуального, оригінального, унікального розвитку всіх власних складових у бік розвитку обов'язкового істинного порядку. Ідею університету вже не можна розглядати як його першоджерельний образ. Це, передусім, сучасне суспільне розуміння найціннішого та найкращого, що може університет запропонувати суспільству, державі. Також ідею університету можна розглядати, як найбільш загальне, універсальне розуміння суспільної місії університету як інституції в сучасному світі [165, с. 125–130]. Ідею

університету можна характеризувати, як результат узагальнення або абсолютизації в науковій думці тих рис університету, що складають предмет потреби людини, суспільства, держави.

Якщо під ідеєю розуміти сукупність форм відображення думок та уявлень, то ідея університету – це сукупність форм, уявлень та думок про університет, що існують у сучасній об’єктивній реальності. Під час усвідомлення дійсності ідея університету змінюється та вбирає в себе усвідомлення мети університету і практичного його перевтілення відповідно до потреб людини, держави, суспільства. Ідея університету узагальнює досвід попередніх поколінь та виражає сукупність його принципів. Реакційні принципи або тенденції в ідеї університету спотворюють дійсність та виступають не тільки гальмівним механізмом розвитку університету, а й гальмом суспільного розвитку.

З позиції загального підходу ідея університету – це сукупність форм, уявлень та думок про університет, що склалися в науці державного управління, та їхнє співвідношення з наявними об’єктивними законами (закони держави, сукупність морально-етичних норм, закони розвитку суспільства та ін.). Будь-яка частина латентного змісту університету являє собою конкретно-історичне віддзеркалення суттєвих аспектів університетської дійсності, що виступають формою класової, групової, станової свідомості й самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, програм, що існують у свідомості людей [134]. У цих різновидах ідейних проявів відбито різноманітні за змістом інтереси соціальних спільнот і груп, їхні практичні позиції. Відповідно до вищевикладеного можна виділити три аспекти розгляду ідеї університету:

- як специфічної ділянки формування та функціонування соціального знання;
- засобу групового усвідомлення та перетворення реальності;
- ідейного стимулу університетської та суспільної активності.

Особливості формування структурних компонентів ідеї університету визначаються наявністю таких складових:

- суспільна необхідність університету;
- потреба суспільства в існуванні ідеї університету та університету як інституції;
- актуальність та зміст ідеї університету як системної цінності.

Аналізуючи теоретико-методологічні функції поняття “ідея університету” як засобу усвідомлення реальності, можна вийти на той клас явищ, котрий охоплюється даним поняттям. Насамперед, цікаво розглянути ідею університету як специфічну форму свідомості людини та колективної самосвідомості, її структуру як продукту усвідомлення різних проявів суспільного буття, ідею університету як результат саморозвитку системи поглядів, як інтерпретацію специфічної соціальної, гуманітарної, освітянської дійсності. Пізнання процесу формування “ідеї університету” та з’ясування її статусу в низці інших понять теорії та історії державного управління можливе у процесі відтворення об’єктивної логіки реального історичного процесу

розвитку конкретних особистостей в університетському середовищі, закономірностей його віддзеркалення в теоретичних системах знання.

Принцип людиноцентризму ідеї університету повинен стати провідною українською ідеєю, що змогла б цементувати навколо себе інші ідеї та визначати цілі, програми й алгоритми дії для всього суспільства [27; 40; 44; 46]. Закономірність та необхідність людиноцентризму ідеї університету зумовлені запитами часу. Університет у його класичному варіанті дає оптимістичну й позитивну оцінку процесам освіти, виховання, наукового пошуку, що відбуваються одночасно з культурним відтворенням, оскільки ідея університету є орієнтованою на розум людини. Розум і просвітництво – теж невід’ємні частини ідеї університету, що позитивно впливають як на державу, так і на її громадян.

Університет є тією інституцією, що здатна породжувати як раціонально, так і, навпаки, нераціонально орієнтовану освіту та виховні критерії оцінки поведінки людей, суспільства, розвитку культури [80; 81]. Для ідеї університету цінність знання є абсолютною на всі часи, але відповідно до вимог часу суб’єкти університету вносять у це знання, як мінімум, смислову корекцію.

Динаміку розвитку ідеї університету як моделі духовності спрямовано на реалізацію багатьох можливостей людини (фізичних, інтелектуальних, дослідницьких, культурних, комунікативних). У межах університету духовне життя людини постає як певна динамічна система взаємопов’язаних векторів, що дає можливість розвиватися людині, університетові, державі, суспільству.

Принцип людиноцентризму для ідеї університету є засадничим у справі ефективного перетворення держави й суспільства. Університет, як система, має все необхідне, для того щоб перетворити людину на особистість. Виходячи з цієї позиції завдання держави, уряду, органів державного управління освітою полягає в тому, щоб покращувати умови функціонування цієї соціальної інституції, а умови для реалізації кожної особистості зробити унікальними. Враховуючи зміни, що відбулися у світі, державі, соціумі, потрібно орієнтувати освіту та виховання на їхній вибір людиною, орієнтувати на людиноцентризм.

6.3. Державний вплив на функціонування університету: світові тенденції та національні традиції

Потреба визначення, виміру та забезпечення якості університетської освіти почала актуалізуватися в сучасному суспільстві на межі XX і XXI ст., коли вища освіта в світі перестала бути “елітарною”, натомість майже в усіх державах почав активно реалізовуватися принцип “доступності” університетської освіти [19; 32; 62; 87]. У 90-х рр. XX ст. у світі почали змінюватися критерії оцінки діяльності університетів. Серед причин такої зміни можна назвати:

– перехід до масової (загальної) вищої освіти, що викликав необхідність навчати в університетах студентів із посередніми здібностями, разом із тим

загострив проблеми засвоєння класичних університетських цінностей такими студентами;

- зниження інтелектуального рівня абітурієнтів через погіршення якості роботи середньої школи (перш за все, через активізацію впливу на дітей і молодь соціальних чинників – телебачення, Інтернету, молодіжних субкультур);

- насичення ринку праці випускниками університетів, зростання конкуренції на ринку робочих місць;

- активізацію міжнародної конкуренції на ринку праці та освітніх послуг: тобто початок формування світового ринку освітніх послуг;

- посилення мобільності випускників університетів у зв'язку зі зникненням кордонів між державами та утворенням відкритого ринку праці для дипломованих випускників університетів.

Процеси демократизації в Україні та бажання громадян особисто впливати на всі аспекти суспільної діяльності в державі привели до виникнення зацікавленості в “якості університетської освіти” в Україні [99–101]. Певною мірою в суспільстві сформувалася процедура порівняння стандартів університетської освіти в Україні та за кордоном. У більшості країн так званого пострадянського простору активізувалися суперечливі процеси конкуренції між приватними і державними університетами. Державні органи управління освітою були вимушені активізувати роботу над створенням в Україні механізмів процедури оцінювання та державної акредитації навчальних закладів усіх рівнів [109; 110; 116; 182; 200; 201].

Закордонні моделі громадсько-державного ліцензування та акредитації університетів [62; 65; 67; 82; 110; 116] не могли бути перенесені в Україну без змін і трансформації, що пояснюється так:

- акредитація університетів в США та Європі є “неурядовим” процесом, і для її впровадження в Україні необхідне формування великих об’єднань зацікавлених навчальних закладів, а також потужних і впливових асоціацій науковців, громадських діячів тощо;

- процес оцінювання якості університетської освіти та акредитації є оцінюванням одних фахівців іншими. Для загального визнання необхідне попереднє формування груп експертів найвищого для даної країни рівня із залученням відомих закордонних спеціалістів. Слід зазначити, що кваліфікація та фаховий рівень членів експертних груп повинні бути бездоганними;

- державним органам управління освітою на загальнодержавному рівні потрібно було узгодити свої дії з громадськими (професійними) комісіями;

- акредитація університету за кордоном є добровільною, а в Україні вона має характер державного механізму контролю якості освітніх послуг;

- акредитація в США та Європі виявляє досить високу автономію університету й гарантії дотримання її державними органами;

- акредитація є механізмом диверсифікації навчально-методичних та наукових цілей університету а не механізмом їхньої уніфікації;

– оцінювання якості підготовки спеціалістів в університеті за визначеним профілем та якості роботи всього університету повинні проводити різні за складом і завданнями комісії;

– експерти повинні мати чималий досвід роботи в університетах та дотримуватися правил культури оцінювання;

– важливе місце в системі ліцензування та акредитації університету належить поглибленому самоаналізу та самооцінці університету, виявленню слабких місць і встановленню рівня виконання місії закладу та групи головних його цілей.

Систему моніторингу якості освіти в Україні на межі XX і XXI ст. було побудовано, з одного боку, з метою оцінювання діяльності університету як частини загальної системи освіти та культури, а з іншого – для вимірювання якості функціонування університету за допомогою виробничих методів забезпечення якості через аналіз відповідності виготовленого продукту до вимог чітких прагматичних стандартів [149; 168; 194; 200; 201; 249]. Організаціями, що регламентували роботу всієї системи освіти і університету зокрема, були Державна атестаційна комісія та Вища атестаційна комісія України. Тобто було обрано традиційний шлях, який передбачає за допомогою контролю вирішити переважну частину суспільно важливих проблем університетського середовища – підвищити фінансову ефективність роботи університетів, забезпечити якість навчального процесу і кінцеві компетентності випускників, досягти світового рейтингу вітчизняних документів про вищу освіту.

Порівняльний аналіз законодавчої бази і всіх операційних особливостей ліцензування й акредитації університетів в Україні та за кордоном свідчить, що під час розроблення нових моделей моніторингу якості роботи університетів потрібно враховувати світові тенденції, звернути увагу на слабкий розвиток національної культури оцінювання та на використання тих засобів, які в розвинених країнах світу не використовуються і вважаються застарілими.

Термін “культура оцінювання” для науки державного управління досить молодий. Тривалі традиції централізованого державного управління університетом стали причиною того, що до 2007 р. в Україні не виникало потреби формувати і законодавчу базу, і спеціалізовані структури для постійного моніторингу й забезпечення якості діяльності університетів. Деякі країни (наприклад, Італія, Франція) звернули увагу на оцінювання своїх університетів лише під тиском суспільних процесів та реорганізаційних подій у сусідніх державах.

Зарубіжні науковці [251; 253; 250; 260; 273] вважають, що “культура оцінювання” означає об’єднання нових загальних (стратегічних і законодавчих) підходів до оцінки та самооцінки університетів, а також утвердження культури автономії, відкритості, відповідальності та звітності цих закладів не лише перед урядом і державою, але й перед громадськістю.

Серед головних передумов підвищення культури оцінювання одне з основних місць посідають формування баз даних про університети та розвиток системи постійної самооцінки всіх учасників навчального процесу – від керівництва університетом до викладачів і працівників структурних підрозділів. В Україні надто обмеженим є комунікаційний простір у сфері вищої освіти, без формування та розвитку якого ефективно співробітництво всіх учасників навчальної, наукової, методичної та культурно-просвітницької діяльності університету стає неможливим. Також обмеження комунікативного простору університетів зводить до мінімуму звітність університетів перед суспільством.

Дотепер в Україні на досить низькому рівні залишається обсяг інформації про університет, призначеної для колег з інших закладів, батьків і потенційних абітурієнтів. Досить довго інформація про якість, обсяги, та спеціалізовану спрямованість роботи структурних підрозділів університету знаходилася на рівні рекламних проспектів, що містили в собі типові довідники для абітурієнтів. Широкому загалові громадськості неможливо було ознайомитися з навчальними планами, розширеними анотаціями програм основних дисциплін, даними щодо подальшого працевлаштування випускників університету та їхнього кар'єрного зростання. Така інформація в Україні довго вважалася даними “для службового користування”. Навіть у міністерствах, у підпорядкуванні яких знаходився той чи інший університет, було зібрано дані, що складала невеличку частину того обсягу загальної та поточної інформації (про якість професійно-освітньої діяльності університету та його кінцевого продукту – випускника), яку передбачають європейсько-американські уявлення про сучасну культуру оцінювання, автономії та підзвітності.

У нинішніх умовах розвитку університетів в Україні ситуація повільно змінюється на краще. На жаль, в українській державноуправлінській практиці мало звертається увагу на те, як упроваджуються нові вимоги, висунуті з боку міжнародної освітньої співдружності та органів наднаціонального контролю якості підготовки стосовно відкритості даних про окремі профілі й фахи в університетах, а також щодо всього навчального закладу.

Університет за своєю сутністю повинен претендувати на міжнародне визнання, тому наведені нижче вимоги можуть стосуватися лише тих університетів, які бажають бути відкритими для представників інших країн та прагнуть міжнародних визнання та акредитації [10, с. 97–124]. Перш ніж подати запит на міжнародну акредитацію та світове визнання якості навчання й дипломів, ці університети повинні виконати низку мінімальних вимог і заходів стосовно самооцінки й відкритого доступу до її результатів, а також інших даних про себе.

Цілі навчання мають формуватися чітко й вичерпно. План навчання в університеті повинен:

- бути відкритим для публічного обговорення й критики;
- створюватися академічним співтовариством, якому притаманна критична самооцінка;

- оцінюватися зовнішніми експертами (зокрема, роботодавцями);
- одержувати оцінку громадськості (аж до оцінки узгоджених міжнародними організаціями головних якостей випускників, які навчалися за даним навчальним планом);
- зазнавати періодичної ревізії та внутрішнього рецензування;
- бути доступним у всіх деталях для абітурієнтів і студентів від самого початку їхнього перебування в університеті.

План навчання в університеті на всіх стадіях повинно бути забезпечено всіма необхідними для його реалізації ресурсами: фінансовими; технічними; інформаційними; бібліотечними; викладацькими; лабораторними; редакторсько-видавничими; методичними; будівельно-архітектурними; спортивно-рекреаційними тощо.

План і програми з усіма деталями (структура, зміст, методи й засоби викладання, засоби та періодичність контролю досягнень студентів тощо) повинні публікуватися і бути доступними всякій зацікавленій особі. Це сприяє:

- досягненню проголошених університетом цілей;
- успіху періодичного внутрішнього та зовнішнього оцінювання, використанню рекомендацій;
- усуненню недоліків у діяльності університету;
- усвідомленню ідеї, мети та цілей університету студентами та серйозному ставленню до них усієї спільноти навчального закладу.

Одним з основних завдань для державного управління університетом як інституцією є створення та забезпечення існування сприятливого для навчального закладу зовнішнього середовища [33, с. 113–119], що передбачає таке:

- ефективну і добре структуровану систему періодичного контролю та забезпечення якості (навчання, викладання, виховання, наукових робіт, методичних завдань, дослідних проєктів тощо);
- атмосферу й умови (у разі вимог у статуті закладу) успішного поєднання навчання та наукової праці;
- розвинену комунікаційну систему для одержання й використання закордонної інформації з метою підвищення якості планів і програм навчання відповідно до міжнародного рівня;
- наявність служби ефективного консультування й підтримки студентів;
- атмосферу відкритості, поваги до знань і суспільної підтримки наукових досліджень.

Узагальнення та використання європейського й американського досвіду і тенденції формування культури забезпечення якості університетської освіти, оцінювання та акредитації університетів з метою сприяння виконанню ними своїх ускладнених суспільних функцій [267; 275; 282] приводить до висновку, що в розвинених країнах світу домінують такі процеси:

- відмова законодавчих органів та урядів від жорстко централізованого управління, надмірного нормування діяльності університетів і перехід до

розширення їхньої автономії в рівновазі із суспільною відповідальністю в межах так званих “рамкових” законів та розширення стратегічних підходів до освітнього моніторингу й оцінювання;

– дедалі більше поширення нідерландської схеми організації та діяльності системи ліцензування, оцінювання й акредитації університетів і постійного забезпечення високої якості їхньої статутної діяльності.

Зауважимо, що державне управління ідеєю університету (державне сприяння її розвитку) повинне, перш за все, впливати на інтенсивний шлях активізації економічного зростання, що пов’язано з підготовкою кадрів для економіки на новому якісному рівні, а також оптимізувати інноваційні сфери виробництва або ж виходити на розвиток нових, що для багатьох країн сьогодні передбачає дії на шляху до розвитку нанотехнологій. Але впровадження новітніх продуктів неможливе без розвитку науки, освіти як складових класичної ідеї університету [26].

Йдеться, передусім, про збільшення та покращення товарів на внутрішньому ринку. Сучасний університет для вирішення цього завдання повинен підготувати та виховати у своїх стінах фахівця, здатного відтворювати первинний продукт, якщо не конкурентоспроможний на зовнішньому ринку, то хоча б той, який споживатиметься в Україні. Тобто в ідеї університету повинно бути закладено принцип підготовки: конструктора; художника; дизайнера; інженера; технолога тощо.

У реальності українські університети, щоби більше, університети технічні, заходилися готувати “менеджерів” та “правознавців” та почали займатися діяльністю, для них невластивою. Відповідний “ухил” майже зруйнував технічну підготовку в університетах України. Для виробництва в Україні залишається проблемою знайти технічно підготовленого, сучасного спеціаліста, здатного налагодити процес виробництва товарів першої необхідності [32, с. 60–69].

Крім того, сталий економічний розвиток характеризується тим, що громадяни країни стають упевненими в собі та перестають сподіватися на державу. Держава ж створює умови на “мегарівні” (закони, програми стратегічного розвитку, поліпшення податкових умов). Але в соціальній практиці України відбуваються діаметрально протилежні явища: загальне погіршення становища населення, податковий тиск держави, подорожчання життя. Загальна криза підсилюється кризою національною.

В останнє десятиріччя навчально-методичну спрямованість функціонування університетів було націлено на вектор формування такого фахівця, який був би здатним до самозмінення та самоменеджменту в умовах конкуренції на ринку праці. Але конгломеративні поєднання в навчальних планах, на жаль, не дають можливості реалізувати модель сучасного фахівця. Щоби більше, намагання навчити майбутніх працівників орієнтуватися в навколишньому соціально-економічному середовищі обертаються певною розгубленістю молодих людей у ситуації стрімких змін у соціумі [1; 2].

Сталий розвиток передбачає стабільну, довгострокову державну політику. В українських реаліях ми спостерігаємо зміни політичного курсу, зміну пріоритетів та намагання повернутися до певних моделей минулого. Відсутність чіткої виховної політики в державі дає можливість “розгойдувати терези” виховання, що тримаються переважно на системі освіти, громадських та політичних організаціях. Саме ці організації намагаються впливати на освіту і ведуть боротьбу за вплив на навчальні заклади, на духовне та інтелектуальне середовище тих, хто вчить, і тих, хто вчиться. Певною мірою основоположні принципи “незалежності освіти від громадських, політичних та релігійних організацій” та принцип “світськості й науковості в освіті” постійно порушуються [18].

Крім того, сталий розвиток повинен базуватися на незмінних “правилах гри” в суспільстві. Йдеться про стабільне, тривале функціонування законодавчої бази. Однак про реалізацію цієї складової говорити не можна. В умовах сьогодення ми маємо “нові” конституційні засади, деяким законам держави у проектній основі притаманне суперечливе тлумачення, крім того, маємо різноманітність поглядів та спрямувань.

Університети не отримують від держави чітких планів дій і повноцінної фінансової підтримки. Закон України “Про вищу освіту” вже не відповідає сучасним умовам [181], а його нова редакція залишається на опрацюванні. Закон про післядипломну освіту багато років залишається для освітян “примарною надією” в тому, що стосується тлумачення його статусу та майбутнього існування.

Держава, яка, знаходячись у кризовому стані, неспроможна дати можливість більшості молоді навчатися бюджетним коштом, починає запроваджувати “перепони” в отриманні освітньої послуги тими громадянами, які бажають вкладати гроші у власні розвиток, навчання, виховання тощо. З послідовною періодичністю з вуст державних чиновників звучить теза про те, що в Україні “багато навчальних закладів” і що цю мережу треба “оптимізувати”. На практиці йдеться про закриття навчальних закладів. У свідомості мудрого Українського народу вже склалася аксіома: “Немає школи – немає села!”. На разі повинна з’явитися нова незаперечна істина: “Немає університету – немає міста!”. Позиція сталого розвитку не може базуватися на руйнуванні навчальних закладів, бо вони є складовою не просто неперервного, а випереджального розвитку. “Оптимізація” у промисловості й сільському господарстві призвела до їхнього руйнування. Тому можна прогнозувати, до чого вона призведе в освіті.

Разом із тим залишаються невирішеними проблеми формування цілісної системи впливу держави на ідею університету в Україні [58; 62; 251]. Не сформовано й елементи цієї системи. Формуванню ідеї університету в Україні як цивілізованій державі заважають такі чинники:

- відсутність виховної політики в державі;

- недосконалість (або відсутність) нормативно-правових документів на рівні держави як інструментів державного управління галуззю освіти;
- невідповідне до сучасних умов фінансування навчальної, виховної, методичної та науково-дослідної роботи з боку держави, що призводить до комерціалізації навчальних закладів.

Держава звинувачує університети в надмірній комерціалізації й декларує “боротьбу з цим” [18]. У реальній управлінській практиці держава, відмовляючись від фінансування напрямків реалізації ідеї університету, є головною причиною комерціалізації. Замовник не бажає виконувати свої обов’язки, але бажає продовжувати контролювати цілу галузь суспільного розвитку.

Якщо в основу ідеї університету держава закладатиме тезу про недоцільність, неспроможність щодо реалізації такої ідеї та розгортатиме ідеологічне або політичне гасло закриття навчальних закладів, то університет рано чи пізно сприйме це гасло держави та самоліквідується. Сучасні суспільство, держава та кожний конкретний її громадянин у певний спосіб генерують складові ідеї університету. Разом із тим і сам університет, і держава, і суспільство, і громадяни займаються пошуком можливостей реалізації цих складових. Суб’єкти, що виробляють складові або варіанти ідеї університету, самі визначають варіанти доцільності реалізації цієї ідеї або виражають своє невдоволення цією ідеєю шляхом створення відповідних умов чи “блокування”.

Існує багато методів генерації ідей. Одні з них є інтуїтивними, інші – певною мірою впорядковані. Серед останніх найбільшу популярність отримали такі:

- покращення прототипу;
- мозкова атака;
- синектика;
- ліквідація ситуації “глухого кута”;
- розроблення морфологічних карт.

Але на етапі формування ідеї університету при застосуванні цих методів повинно бути накладено табу на критику ідей, бо завданням є їхнє нагромадження [20, с. 114–122]. В Україні ж відбувається не тільки критика а й обмеження тих чи інших ідей університету.

Для державного управління ідеєю університету в Україні важливо розробити певні напрямки ідейного розвитку (або дати можливість їм генеруватися), а потім під керівництвом держави намагатися їх обирати. Обрання всього спектра ідеї університету залежить від його ідентичності:

- історії розвитку;
- територіально-демографічним умовам;
- культурній складовій;
- науково-методичному спрямуванню;
- національним і ментальним особливостям тощо.

Подібне “державне регулювання формуванням ідеї університету” слід здійснювати з позицій:

- оцінки відповідності ідеї університету до сучасних вимог глобального суспільства, що будуть визнані адекватними в даний момент історичного розвитку держави;

- оцінки відповідності ідеї університету до встановлених критеріїв (тобто класичних аналогів ідеї університету);

- порівняння ідеї реального університету з усіма наявними варіантами і на основі цього обрання оптимальних складових (з одного боку, класичні, з іншого – інноваційні ідеї, що мають вплив не лише на сталий але й на випереджальний розвиток).

Попередня оцінка формування ідеї університету передбачає отримання відповідей на такі запитання:

- Чи будуть ідеї сприйняті споживачами освітніх послуг, громадянами, іншими організаціями, суспільством, органами державного управління, державою в цілому?

- Чи існує теоретична, методологічна та інша можливість упровадження ідеї університету в суспільну та державноуправлінську практику?

- Чи будуть нові складові ідеї університету позитивно відбиватися на його діяльності?

Такого типу оцінювання найчастіше виконується експертним методом, оскільки на початковому етапі досить великий вплив справляють елементи невизначеності – через наявність неточної, неповної або суперечливої інформації, що характеризує ідею конкретного університету, процеси та можливості її реалізації [58; 59; 81; 86]. Враховуючи експертну оцінку, треба пам’ятати про її суб’єктивізм. Результати оцінювання ідеї безпосередньо залежать від кваліфікації та досвіду експертів. До групи експертів доцільно включити: фахівців із відповідних наукових напрямків та суміжних сфер (педагогіки, культурології, демографії, соціології, історії, державного управління, економіки та ін.).

Найважливішим завданням щодо реалізації ідеї університету в Україні стає радикальне підсилення національної домінанти в розвитку не лише сфери соціогуманітарних наук, а й усього наукового потенціалу країни, зокрема природничих і технічних наук. Адже йдеться про перетворення української нації на сучасну європейську націю, яка здатна ефективно відповідати на “виклики історії”. Така “відповідь” неможлива без здійснення першої черги радикальних кроків, які запроваджуватимуть інноваційну модель економічного розвитку України. Підґрунтям цих перетворень є високі технології як втілення новітніх здобутків ядерної фізики, генної інженерії, інформатики, комп’ютерної та телекомунікаційної техніки, сучасного менеджменту. Актуальними є складні програми комп’ютеризації, інформатизації, а також інтелектуалізації суспільного життя. Слід зважати й на те, що реалізація ідеї університету в

Україні відбуватиметься на тлі фінансових, технологічних та інформаційних впливів Заходу [4; с. 7]. Наведемо як приклад авторитетну думку академіка Національної академії наук України І. Дзюби, який вважає, що “у ХХІ століття людство ввійде не лише з великою індустріальною та науково-технічною потугою, але й з усвідомленням небезпечних глобальних проблем, пов’язаних з характером цивілізаційного розвитку” [44].

Кризові явища, як події, що відбуваються у світовій цивілізації на зламі століть, підтверджують тезу про те, що на зламних, критичних етапах історії людства, того чи іншого народу ідея університету виступає як надзвичайно актуальний і серйозний феномен. Поряд із цим у сучасних умовах розвитку цивілізації інтелектуальний потенціал та науково-технологічні інновації, що набувають глобальних масштабів, стають головними чинниками гармонійного розвитку людини та основою соціально-економічного зростання тієї чи іншої держави. Усе це може супроводжуватися значними як позитивними, так і негативними проявами.

Тож, дуже важливо, розглядаючи проблему ідеї університету взагалі, визначити її трансформацію для пострадянських країн. Перш за все, потрібно визначити роль і місце науки та ідеї університету стосовно формування та втілення національної ідеї [7, с. 109–112]. Ідея університету виступає як інтелектуально окреслені, тобто свідомо і чітко сформульовані, духовні основи його буття – автентичності, цілісності, історичної спрямованості, сенсу життя та місця навчального закладу в конкретній державі.

До речі, загальне означення національної ідеї було ключовим питанням під час проведення Першого конгресу українських націоналістів 1929 р. у Відні. У його декларації зазначалося: “Національна ідея – це внутрішня (згорнена) форма нації. Вона розгортається в національну культуру, тобто набуває своїх зовнішніх форм. Необхідною та найкращою формою існування нації, її залучення до сім’ї цивілізованих народів є держава”. У кожному з цих означень важливим є те, що національна ідея існує в підсвідомості народу – як незнищенна мрія, суб’єктивне прагнення вона живе навіть тоді, коли народ позбавлений власних мови, держави та території. За певних умов національна ідея стає основою відродження всього втраченого на скрижалях історії. Національна ідея єднає архетип та свідомість нації [17, с. 116–120].

Після визначення поняття “національна ідея”, перш ніж говорити про розвиток ідеї національного університету як інструмента реалізації національної ідеї, треба надати визначення понять “ідея національного університету” та “місія національного університету”, а також розглянути стратегічні цілі розвитку національного університету, принципи та механізми розвитку університету. Ідея національного університету визначається в тому, що це є багатопрофільний університет європейського рівня, котрий відповідає потребам розвитку столичного регіону та системи освіти, бере участь у формуванні перспективних напрямків розвитку столиці та продукує суспільно значущі цінності.

Завдання національного університету – сприяння розвитку людей на засадах демократії, ринкової економіки та соціального партнерства шляхом підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації високопрофесійних і конкурентоспроможних фахівців, реалізації наукових досліджень фундаментального і прикладного характеру. Окреслимо пріоритети (стратегічні цілі) розвитку національних університетів [62; 93; 99]:

- запровадження нових перспективних напрямків підготовки;
- підвищення якості освітніх послуг та забезпечення їхньої відповідності до національних, європейських і міжнародних фахових стандартів і вимог Болонського процесу;
- модернізація навчальних планів, змісту навчання;
- запровадження в університеті інноваційних підходів, форм, методів і засобів навчання;
- посилення науково-експертного супроводу розвитку;
- забезпечення ефективної взаємодії та співпраці з замовниками послуг і клієнтами;
- активізація діяльності в міжнародному та європейському освітньому просторі.

Принципи розвитку національного університету можна розглядати за такими напрямками: партнерство; відповідність до суспільних потреб; сталість; ефективність, результативність та економічність діяльності; інноваційність та орієнтація на провідний досвід; відповідність до міжнародних, європейських та вітчизняних фахових стандартів якості.

Основними механізмами розвитку ідеї університету можна назвати: (1) розвиток автономії; (2) розвиток персоналу та корпоративної культури; (3) удосконалення соціального забезпечення співробітників; (4) запровадження сучасних інструментів менеджменту та організаційного розвитку; (5) оптимізацію структури та розвиток матеріально-технічної бази; (6) створення єдиного електронного інформаційно-комунікаційного середовища; (7) реалізацію міжнародних освітніх проектів та участь у міжнародних освітніх програмах

Зрозуміти національну ідею можна, лише враховуючи особливі умови життя народу протягом його історії. Вона відбиває глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) стосовно питань сутності національної спільноти та сенсу її існування [32, с. 60]. Вона віддзеркалює також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати й діяти суголосно з національними інтересами. Національна ідея, як своєрідний духовний стан народу, його менталітет, формується залежно від традицій, культури, усього середовища буття людини і, водночас, сама впливає на них, існує як “животворна свідомість”, джерело культурно-історичної динаміки нації. Національна ідея є духовним каталізатором національного відродження й вищим проявом політизованої національної свідомості [16, с. 25].

Завдання національного університету полягає в пошуку істини в співтоваристві дослідників і студентів. Національний університет є тим місцем, в якому повинно бути розкрито найсвітліше – свідомість епохи. Саме в національному університеті в особі викладачів і студентів повинні збиратися люди, професія яких полягає в нічим не обмеженому осягненні істини як такої в ім'я самої істини. Суспільство і держава піднесли національний університет. Саме вони охороняють його так, немов він є незалежним від них утворенням. Вони вірять у відповідальність представників університетів, на вибір яких – правдивих і обдарованих ідеями та ентузіазмом людей – віддано все. Розвинені держави прагнуть жити за правдою, бачать у правді найбільшу користь для власної стабільності. Народи прагнуть знайти в істині підставу власного існування. Сама необхідність пошуку істини зумовлює потребу в національних університетах, у межах яких, можливо, прокладається шлях істини.

Національний університет є своєю школою, в якій необхідно не тільки викладати. Професори повинні вчити студентів брати участь у дослідженнях, досягаючи в такий спосіб наукового способу мислення. Згідно з ідеєю національного університету студенти повинні відповідати за себе. Вони мають наслідувати своїх вчителів критично, їхньому навчанню притаманна свобода. Завдання професора – за допомогою науки транслювати істину, при цьому професор також має свободу викладання [17, с. 29].

Національні університети є корпораціями, що мають відповідальність за самих себе незалежно від того, як вони отримали свої офіційні повноваження – за допомогою папської булли, імператорського настановчого листа чи земельного акта або, як це відбувається сьогодні, відповідно до конституції. Вони можуть вести свій незалежний спосіб життя, тому що цього бажать засновники університету. Їхнє незалежне від держави існування впливає з неперехідної ідеї, з ідеї, яка має наддержавний, наднаціональний і всеосяжний характер. Звідси – претензія на свободу дослідження і процесу навчання. Це означає, що національні університети повинні шукати істину і навчати незалежно від побажань та приписів, якими прагнуть їх обмежити ззовні або зсередини.

Держава і суспільство дбають про національний університет, бо там закладаються основи майбутнього застосування професійних знань, яке вимагає навичок науковця та освіти духу. Пошук істини втілюється як у досягненнях наук, так і у формуванні способу мислення людини, яка застосовує професійні знання з бажаними наслідками, лише іноді піддаючись сумніву. Та навіть у разі сумнівів, у будь-якому сенсі, безцінним залишається основне – націленість людини на безмежний пошук істини за всяку ціну. Національний університет – це заклад із реальними цілями, яких буде досягнуто у відповідний спосіб тільки в результаті піднесення духу понад межі будь-якої реальності [20, с. 114–122]. Існування національного університету можливе завдяки державі, якій університет служить. Але через своє наддержавне походження ідея національного університету не може

сповна реалізуватися, служачи державі. З точки зору держави національний університет, як інститут, виконує якусь частину діяльності держави поряд із безліччю всіх інших частин. Він не підпорядковується цілям держави, його завдання – навчання фахівців для суспільства.

Національний університет, власне, є незалежним і не має цілей пізнання в межах всіляких проваджень істини. У своєму існуванні він ніби ідентичний цілому (суспільству). Він бачить свою власну долю в долі цілого і знову впізнає себе в ньому, випромінюючи на нього силу просвітницької настанови.

Насправді національний університет і держава неможливі одне без одного. Природним для щасливого існування обох є збіг інтересів держави зі спрямованістю ідеї університету. Держава прагне, щоб національний університет жив відповідно до свого наддержавного вічного джерела. Держава надає університетові його власний, вільний від держави простір та охороняє його в цьому просторі. У відповідь на це національний університет розглядає державу, якій він служить, з точки зору того, як вона реалізує сенс свободи і наскільки йде шляхом свободи. І університет, і держава визнають своє спільне джерело. У такому разі національний університет разом з усім єством виховання становить для держави найвищий інтерес в її внутрішній політиці, тому що йдеться про етичне майбутнє власного народу, пов'язане з істиною. Те, що відбувається в університеті, протягом тривалого часу, позитивно чи негативно впливає на все населення. Те, що робиться в цій сфері за допомогою управління, підтримки та обмеження, свій вплив виявляє тільки через покоління.

Соціально-філософський аналіз виділяє для усвідомлення університету таке поняття, як “ідея класичного університету”, вибір якого визначається самим предметом дослідження, що транслює високі культурні цінності [10; 12; 15; 22]. Хоча ціннісна сутність ідеї університету знаходила прояв ще за часів середньовічних університетів, що дає уявлення про певні “самостійність”, незалежність, характерні для природи цього соціального інституту, та визначається високими нормативно-культурними ідеалами, становлення ідеї університету датується першою половиною XIX ст. Класичні уявлення про університетську освіту було закладено в концепціях В. фон Гумбольдта, Дж.Г. Ньюмена, К. Ясперса [64].

Розвиток ідеї класичного університету детермінований соціокультурними цінностями, традиціями освіти й потребами суспільства. На формування ідеї класичного університету впливають філософські традиції німецького ідеалізму й нової гуманістичної філософії, традиція філософського Просвітництва. На уявлення про університет впливає й образ науки: сучасні досягнення наукової думки формують нове бачення освітніх “технологій”. Отже, ідея університету сприймається нами як складне утворення, котре віддзеркалює в своєму інституціональному образі (портреті) як традиції суспільного розвитку, так і результати філософського бачення проблем університетської освіти. Ідея класичного університету зображується як така, що фіксує його ідеальний образ, в якому відбилися основні ціннісні орієнтації цього закладу.

Дев'ять століть існування університету доводять його вічність. Це, вочевидь, є показником життєздатності цього закладу й виразом особливої потреби в ньому суспільства. Недарма Й. Г. Фіхте визначав університет як доступне зору зображення безсмертя людського духу.

Університет не можна розглядати як сукупність інструментальних засобів, які повинні забезпечити виробництво певних матеріальних цінностей. Інтелектуальні, наукові, дослідницькі цінності можуть і повинні сприяти оптимізації та розвитку виробничих потужностей у державі. Суспільне виробництво, що стрімко випереджає політичні процеси в Україні, здатен опанувати тільки той випускник університету, для якого було створено умови зростання – професійного, інтелектуального, наукового, методичного та ін. Такі умови повинні визначатися певними напрямками державноуправлінських впливів, а саме:

- підсиленням університетських автономій та свобод, котрі в Україні залишаються на досить низькому рівні;

- розвитком в умовах глобальної та національної фінансових криз академічної та фінансової свободи, що для університетів становить основну проблему (особливо це стосується державних університетів і вищих навчальних закладів комунальної форми власності);

- державним сприянням ідеї університету як основним інструментом провадження державної освітньої реформи, що потребує розроблення системи механізмів такого сприяння;

- активізацією в університетах бібліотечної та видавничої справ, що є важливими складовими ідеології та національно-культурного відродження України;

- організацією взаємозв'язку та взаємозалежності досліджень і викладання як принципом державної освітньої політики в галузі професійної освіти, що дасть змогу активізації свободи як студентів, так професорсько-викладацького складу [125].

Важливу роль у визначенні ідеї та призначення університету відіграє дуалістична опозиція: між індивідуальним і колективним. Разом із тим колективна спрямованість університету стоїть на заваді академічній свободі. До того ж, дуалізм (або, як кажуть деякі дослідники, бінарний характер) у спрямованості руху університету не є патологією. Щобільше, цей рух повинен мати багатовекторний характер, бо у протилежному разі (за односпрямованого руху) розвиток університету неможливий.

Передусім, ідеться про неповторність та усвідомлення важливості життєвого вибору випускників. Існування університету залежить від особистостей, і тому необхідний розвиток ще одного університетського принципу – духовно-аристократичного. Однак поняття та розуміння академічної спільноти потребують відчуття єдиного. У розробленні й запровадженні таких форм спілкування національній спільноті та людству

має допомогти університет через свою ідею та призначення, хоча дуже часто, як, наприклад, в Україні, національні університети не мають можливості впливати на події у власній державі. Специфічні особливості реалізації ідеї університету в українському суспільстві такі:

- практика функціонування університету за принциповою схемою “державо-університет-студенти”;

- існування і діяльність університету в умовах наслідків суспільних трансформацій ХХ ст., стрімко змінної ситуації, що склалася в українському суспільстві на початку ХХІ ст.;

- своєрідні характеристики можливості реагування на вплив зовнішніх та внутрішніх суб’єктів державного управління під час формування ідеї університету.

В Україні потребує розроблення концепція університету як соціальної організації [121, с. 185–188], що пропонувала б нові підходи до державного управління університетом. Важливе місце посідає теорія оцінки вартості (цінності) університету з урахуванням його якісно нової ролі як основної ланки освіти і науки в умовах становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства. Складовими елементами концепції є такі положення:

- обґрунтування методологічного підходу до вивчення економічних реалій з метою формування науково орієнтованої моделі постіндустріального (інформаційного) суспільства як однієї з умов забезпечення якісного економічного зростання та, у підсумку, розв’язання національного завдання збільшення валового внутрішнього продукту в стратегічній перспективі;

- узагальнення теоретичних і методологічних підходів у дослідженні університету як соціальної організації;

- розкриття сутності й місця університету як соціальної організації в економічному, інституційному, інформаційному та часовому просторах;

- розроблення теоретичних моделей оцінки університету з урахуванням інтелектуальної та інших складових його цінності;

- запровадження нових підходів до визначення ринкової ціни та ринкової вартості університету як основної ланки освітньої, наукової та культурно-інформаційної діяльності (враховуючи, що не лише власність на фактори виробництва є умовою отримання прибутку, – віртуальні джерела також можуть впливати на його отримання);

- обґрунтування рекомендації зі збільшення реальної цінності університету як соціально-економічної організації та, відповідно, підвищення його реальної оцінки в умовах нової “економіки знань”.

Теоретична значущість полягає в цілісному концептуальному баченні університету як організації та його цінності в умовах становлення нової світової спільноти, яка намагається подолати глобальну кризу через “економіку знань” та реалізацію методологічних підходів до вивчення цієї соціально-економічної складової у світовому співтоваристві [245].

Університет є основним інститутом, що разом із соціальним інститутом родини відтворює якості суспільного інтелекту, культури, знання та їхніх найважливіших компонентів – якості науки та культури. Функція наступності (спадкування) й розвитку належить саме університетам. Отже, зростає роль університету в освітньому наслідуванні та соціогенетиці цих процесів. Університет є системою, що завжди містить у собі елементи розвитку минулого. При цьому його зміст змінюється поступово, еволюційний процес його розвитку має повільний характер. У зв'язку з цим визначаємо природу розвитку ідеї університету як еволюційну.

Інвестиційна діяльність університету безпосередньо впливає на його функціонування та, відповідно, на формування ідеї та місії університету. Вплив може бути як позитивним, так і негативним. Інвестиції в університетський комплекс повинні, перш за все, позитивно впливати та такі складові його ідеї, як свобода, можливість випереджального розвитку [128, с. 7–12].

Інвестиції повинні рівномірно розподілятися органами державного управління освітою та адміністрацією університету між напрямками реалізації ідеї університету в класичному її розумінні, наприклад, такими:

- формування національної науково-технічної та культурної еліти;
- навчання сучасних висококваліфікованих спеціалістів;
- виховання патріотів держави, які є носіями високих гуманістичних цінностей університету.

Інвестиції в університет з боку інших держав залишаються в Україні на досить низькому рівні, що відбувається з таких причин: невдала державна політика; недосконалість законодавчої бази, що забезпечує інвестиційну діяльність; нестійкість політичних процесів, що негативно впливають на поведінку закордонних інвесторів. Реалізуючи інвестиційну діяльність університету, слід використовувати декілька моделей інвестиційного механізму відповідно до умов розвитку університетського комплексу.

Аналіз університетських цінностей має не лише суто науково-пізнавальне значення. Він дозволяє розробити політику та моделі управління університетом, які збережуть ідентичність та унікальність цієї соціальної інституції та адаптують університет до вимог сучасного суспільства [138]. На систему університетських цінностей впливають різні соціальні процеси, зокрема комерціалізація. Держава має нейтралізувати негативний вплив комерціалізації на діяльність університету. У протилежному разі виникає ризик незворотної трансформації самого феномена освітнього процесу, сформованого протягом тисячолітньої історії існування університетської освіти.

Проблема відповідності діяльності університету до фундаментальних університетських цінностей, впливу на цю діяльність ринкової економіки, державних структур та суспільного запиту потребує чіткого визначення меж університетської автономії. Тому подолання кризи університету потребує наукового опрацювання стратегій і тактик управлінської діяльності в

університеті. Ефективне функціонування університету як складної структурної організації залежить від чітких управлінських дій його адміністрації та вмілого державного управління.

Ідея прогресивної освіти – це прогресивна ідея в її класичному вимірі, цінностями якої є академічна свобода й автономія управління. Свобода думки, як внутрішня сила, вимагає очевидних передумов: академічного клімату, відповідної атмосфери. Свобода слова і незалежність знаходять підтримку та природний розвиток у системі класичної університетської освіти, оскільки ці цінності були її проповідниками визнані засадничими в заснуванні університетів і підтримані багатьма державами в різні часи.

Відповідно до Великої хартії університетів (*Magna Charta Universitatum*) (п. 3 Основних принципів), “свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у межах своєї компетенції, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги”. Згідно з цим документом, університет має залишатися вірним європейській традиції гуманізму. Його постійна турбота – досягати універсального знання; здійснювати своє покликання, незважаючи на географічні та політичні обмеження, утверджувати життєву потребу для різних культур у знанні. Інший міжнародний документ – Лімська декларація “Про академічну свободу й автономію навчальних закладів” – зазначає, що академічною свободою є “свобода членів академічної спільноти, особисто чи колективно, у заняттях, розвитку й переданні знань шляхом науково-дослідної роботи, вивчення, обговорення, документування, виготовлення, створення, навчання, викладання, писання; <...>. Усі члени академічної спільноти мають право виконувати свої функції без будь-якої дискримінації та без страху втручання або придушення з боку держави або іншого джерела; <...>. Кожний член академічної спільноти повинен мати, зокрема, свободу думки, сумління, віросповідання, слова, зборів і об’єднань, право на безпеку і свободу особистості та свободу пересування. Автономія вищих шкіл повинна виконуватися демократичними засобами самоуправління, які включають активну участь усіх членів академічних спільнот. Усі члени академічних спільнот повинні мати право і змогу без будь-якої дискримінації брати участь у проведенні академічних і адміністративних справ. Усі органи управління вищих шкіл повинні обиратися у результаті вільних виборів і включати членів різних секторів академічної спільноти. Автономія повинна відображатися у питаннях управління і визначення напрямку дій у сфері освіти, науково-дослідної роботи, розподілу ресурсів та інших відповідних видів діяльності” [Цит. за: 290]. Навчання в академічному середовищі, де панує такий дух свободи і незалежності, природно формує в майбутнього фахівця свободу мислення, думки, слова, незалежність і незаангажованість поглядів майбутнього спеціаліста. Ці свобода і незалежність досягаються саме завдяки задекларованому університетами принципу єдності процесу викладання й дослідження.

Свобода, творчість, активність є частинами ідеї університету, які у своєму поєднанні та взаємозалежності утворюють принцип єдності [133, с. 12–17]. Даний принцип є формотворчим для сприяння з боку державного управління інвестиціям у людський капітал. Свобода вибору навчальної послуги, помножена на розвиток творчості всіх суб'єктів освітньої діяльності, через активність дає можливість примножувати інтелектуальну складову людини, соціально-економічних інституцій, суспільства, держави, глобального світу. Інтелектуалізація та інноваційна спрямованість суспільства є визначальними у формуванні положень виходу з кризової ситуації в світі.

Ідея університету, щоби́льше, ідея національного університету, є складовою ідеології національної держави. Політичне заперечення існування ідеології держави заперечує (“забороняє”) ідею національного університету. Вакуум в ідеології держави є передумовою руйнування ідеї національного університету. Університет не може існувати без ідеї, як і держава не може існувати без ідеології. Ідеологію можна розглядати як сутність держави, засіб консолідації всього народу в єдину націю, фактор активізації людського потенціалу в умовах глобального суспільного виробництва. Реалізація закономірностей історичного розвитку українського суспільства безпосередньо залежить від наявності незаперечної залежності між відсутністю об'єктивних довгострокових та перспективних мотивацій громадянського суспільства та формуванням ідеї університету.

Будь-яка частина латентного змісту університету являє собою конкретно-історичне відображення суттєвих аспектів університетської дійсності, що виступають формою класової, групової, станової свідомості й самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, програм. У цих різновидах ідейних проявів відбито різноманітні за змістом інтереси соціальних спільнот та груп, їхні практичні позиції. Відповідно, можна виділити кілька аспектів розгляду ідеї університету:

- як специфічної ділянки формування та функціонування соціального знання;

- засобу групового усвідомлення та перетворення реальності;

- ідейного стимулу як університетської, так і суспільної активності.

Особливості формування структурних компонентів ідеї університету визначаються наявністю кількох складових, а саме:

- суспільною необхідністю університету;

- потребами суспільства в існуванні ідеї університету та університету як інституції;

- актуальністю та змістом ідеї університету як системної цінності.

Пізнання процесу формування ідеї університету та з'ясування її статусу в низці інших понять теорії та історії державного управління можливі у процесі відтворення об'єктивної логіки реального історичного процесу, закономірностей його відбиття в теоретичних системах знання, відкриття та

ідейного розвитку. Поняття “ідея університету” розкриває взаємозв’язок і специфіку багатьох процесів – економічного, політичного, правового, морального, естетичного та ін. Ідея університету повинна стати провідною українською ідеєю, здатною цементувати навколо себе інші ідеї, визначати цілі, програми й алгоритми дії для всього суспільства.

Відсутність у сучасних умовах існування України державницької ідеології (як ідеології держави) заважає формуванню ідеї університету. З цієї точки зору уявлення про ідею університету в Україні піддаються диференціації за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками. Звичайно, ідея університету, як складова національної ідеї, не повинна бути самоціллю, та можна визначити напрямки впливу цієї ідеї на сучасне українське суспільство. Дія ідеї університету покликана сприяти:

- формуванню світоглядних позицій громадян України;
- збереженню українських традицій;
- позитивному впливу на національний менталітет;
- вихованню та пропаганді українських національних чеснот.

Процес розгортання поняття “ідея університету” в теорії державного управління повинен стати способом пізнання реального суспільного процесу та механізмів його відбиття в державноуправлінській практиці. У такому сенсі термін “ідея університету” є одним із найважливіших термінів понятійної системи державного управління освітою. Розуміння таких феноменів, як буття, діяльність, свідомість, державне управління, суб’єкти державного управління освітою, буде неповним, неглибоким, якщо ми не простежимо їхній взаємозв’язок із системами ідейних напрямків у функціонуванні університету.

У контексті створення підґрунтя не лише сталого, але і випереджального суспільного розвитку ідея сучасного університету лежить на перехресті двох векторів. Один із них окреслюється потребою підготовки спеціалістів для глобального професійно-освітнього суспільства, що входить до змісту ідеї університету. Ідея підготовки фахівців для відкритого соціуму у XXI ст. визначає спрямованість університетів майже в усіх країнах світу. Ця парадигма сучасного випускника університету має такі головні ознаки:

- професійна мобільність;
- лінгвістична багатогранність спеціаліста;
- вміння адаптуватися у стрімко змінному світі;
- прагнення інтелектуального та професійного зростання;
- зрощення матеріальних та моральних складових мотивації сучасного випускника університету.

Іншим вектором є науковий підхід, що розглядався нами раніше в історичному ракурсі як ідея національного університету (зокрема, за В. фон Гумбольдтом). Ідея університету в Україні дає можливість формування національної держави. Україна, на відміну від розвинених європейських держав, лише розпочала свій шлях до формування цілісної

державної та національної ідеї в сучасному розумінні. Університет в Україні, як складова сучасної національної держави, покликаний:

- формувати національну управлінську та науково-технічну еліту;
- розвивати систему випереджальних суспільних цінностей, орієнтованих на глобальне та національне суспільство;
- створити умови для збереження національних ідеалів та загальних культурних цінностей Українського народу;
- адаптувати цінності глобального світового суспільства до традицій і менталітету багатонаціонального та багатоконфесійного українського суспільства;
- стати головною ланкою в національній системі освіти України.

Завдяки власній унікальній природі (єству) університет привертає до себе увагу яскравих представників філософської думки. Багато видатних філософів намагалися визначити основні складові ціннісного змісту цього явища культури та його соціальні функції, місію в суспільному житті, зокрема в державницькій діяльності. Напрацьовані ними концепції окреслюють основні положення університетської ідеї. Високий рівень світоглядної думки в сучасних наукових працях, безумовно, збагачує ціннісний зміст університету як соціального явища та надає його єству особливого “звучання”. Ідеалізовані уявлення про університет послугують своєрідним взірцем та орієнтиром для університетів XXI ст., особливо для тих із них, котрі не мають власної давньої історії. Університет є певним та зрозумілим завдяки цілому набору ціннісних орієнтацій, його сутнісну природу прописано на рівні цінностей, визначальних для справжнього призначення цього закладу.

У XXI ст. відбуваються зміни в інституційному образі університету. Динаміка ціннісних орієнтацій виявляє сучасну позицію університетів, у тому числі їхню відкритість щодо потреб суспільства та участі в суспільному розвитку. Консервативний, закритий образ університетів перестає бути таким у зв’язку з їхньою активною діяльністю, що зумовлена пріоритетною позицією цих закладів у різних сферах життя – в економіці, політиці, культурі. Університет, що здійснює детермінацію зразків продукту у вищезгаданих галузях, зберігає за собою характеристику “особливого світу”, але при цьому стає повноправним учасником соціального життя в державі. Пояснення інституційної природи університетів вирізняє їхню провідну роль у розвитку наукового знання та їхній вплив на процеси державотворення. Позиція дослідницького університету є головною характеристикою цього соціального інституту. У визначенні умов розвитку суспільства та держави домінують значення орієнтація або на дослідницьку, або на інтелектуальну модель. У цілому, університет можна уявити як триєдність освіти, науки і культури, що зумовлює незмінну його цінність.

ВИСНОВКИ

Питання розбудови України як суверенної, незалежної демократичної, соціальної, правової держави сполучено, як наукову проблематику, з теоретико-методологічним обґрунтуванням повернення українського суспільства до джерел європейського гуманітарного простору, реабілітацією та імплементацією засобами державного управління латентних смислів європейської ідеї університету в національному бутті. Проведене нами різнобічне дослідження теоретичних і практичних аспектів цієї проблеми дозволяє сформулювати такі основні положення, висновки та рекомендації:

1. Соціально-філософський аналіз державного управління розвитком суспільства та університетської освіти актуалізує поняття європейської ідеї університету. Університет в європейській традиції замість “храму” науки й освіти поступово набирає значення центру громадсько-політичного, культурно-освітнього та науково-дослідного життя держави, провідника активності, демократії, свободи, творчості та ін. Ментальне повернення України до європейської парадигми вимагає переосмислення впливу архетипів культури та гуманітарного знання на розвиток суспільства.

2. Умовами державного управління розвитком університету повинні стати напрямки державноуправлінських впливів: (а) посилення університетських автономій та свобод, котрі в Україні залишаються на досить низькому рівні; (б) розвиток академічної та фінансової свобод в умовах глобальної та національної фінансових криз, що для університетів стає основною проблемою (особливо це стосується державних університетів і ВНЗ комунальної форми власності); (в) державне сприяння ідеї університету як основний інструмент провадження державної освітньої реформи, що потребує розроблення системи механізмів такого сприяння; (г) активізація бібліотечної та видавничої справ в університетах як важливої складової ідеології та національно-культурного відродження України; (д) організація взаємозв'язку та взаємозалежності досліджень і викладання як принципу державної освітньої політики в галузі професійної освіти, що надасть змогу активізації свободи як студентів, так професорсько-викладацького складу.

3. Університет є основним інститутом, що разом із соціальним інститутом родини відтворює якості суспільного інтелекту, духовних цінностей, знання та їхніх найважливіших компонентів – науки та культури. Функція передавання й розвитку культури належить саме університетам. Отже, зростає роль університету в освітньому наслідуванні та соціогенетиці зазначених процесів, на які держава повинна активно впливати.

Специфічні особливості реалізації ідеї університету в українському суспільстві такі:

- запровадження відповідних принципів діяльності університету, що забезпечують єдність системи “держава-університет-людина”;
- адаптація умов існування й діяльності університету до стрімко змінного, трансформаційного суспільства;
- створення реальних можливостей для реагування на виклики зовнішніх та внутрішніх чинників тощо.

4. Свобода, творчість, активність є суттєвими латентними смислами ідеї університету, які у своїх поєднанні та взаємозалежності формують основні принципи демократичного врядування. Разом із тим свобода вибору навчальної послуги, помножена на розвиток творчості всіх суб’єктів освітньої діяльності через їхню активність, дає можливість примножувати інтелектуальну складову людини, соціально-економічних інституцій, суспільства, держави, глобального світу. Інтелектуалізація та інноваційна спрямованість суспільства є визначальними вимогами забезпечення сталого розвитку суспільства.

5. Ідея сучасного університету в контексті створення підґрунтя для випереджального суспільного розвитку лежить на перехресті двох векторів. З одного боку, ідея університету наповнена потребою підготовки спеціалістів для глобального професійно-освітнього суспільства. З іншого – ідея університету в Україні дає можливість цивілізованого формування багатонаціональної та багатоконфесійної держави. Україна, на відміну від розвинених держав, лише розпочала свій шлях до формування цілісної державної та національної ідеї в сучасному її розумінні. Університетські цінності (складові ідеї університету) в житті суспільства відіграють роль особливих засад інтеграції, соціалізації, комунікації та виступають у формі ціннісних настанов, орієнтацій, соціально-політичних ідеалів, ідей.

6. Проблему інтерпретації основних цінностей, що складають ідею класичного університету, можна розглядати з точки зору особливостей реалізації основних ціннісних складових, а саме:

- дослідження, навчання, виховання в університетському середовищі в результаті особливих соціально-політичних або економічних умов розвитку держави значною мірою коригуються соціальною практикою майже на кожному етапі розвитку українського університету;
- держава в “імперський” і “радянський” періоди вбачала в розвитку науки небезпеку для збереження стійкості влади, владної ідеології. Однак університет в Україні прагнув національної ідентичності, що суперечило ідеології держави.

7. У ХХІ ст. відбуваються зміни в інституційному образі університету. Динаміка ціннісних орієнтацій університетів виявляє їхню сучасну позицію значної відкритості для потреб суспільства та участі в суспільному розвитку. Консервативний, закритий образ змінюється активною діяльністю університетів, що зумовлена їхньою пріоритетною позицією в економіці,

політиці, культурі. Здійснюючи детермінацію зразків продукту у вищезгаданих галузях, університет зберігає за собою характеристику “особливого світу”, але при цьому стає повноправним учасником соціального життя в державі. Інституційна природа університетів зумовлює їхню провідну роль у розвитку наукового знання та їхній вплив на процеси державотворення. Головною характеристикою цього соціального інституту є його означення як дослідницького. Саме орієнтація на дослідницьку чи інтелектуальну модель університету визначає умови розвитку суспільства. У цілому, університет можна уявити як триєдність освіти, науки і культури.

Ідея класичного університету наповнюється ціннісним змістом виходячи з базових моделей ціннісних орієнтацій. Автономія, свобода досліджень і навчання, наука й дослідження як провідна діяльність університету, фундаментальність освіти, включення університету в суспільне життя держави, транслювання високих культурних стандартів та виховання особистості – такі основні складові цієї ідеї.

8. Специфічними особливостями впливу держави на трансформацію ідеї університету з позицій взаємозалежності та взаємоузгодження можна вважати:

- стійкість і традиційність ідеї університету за постійного впливу на неї держави;

- протидію ідеї університету реалізації вузькодержавних інтересів;

- здатність ідеї університету бути засобом збереження в цивілізованій державі культурних, морально-етичних, освітніх, національних, наукових, дослідницьких та інших цінностей;

- функціонування ідеї університету та вплив її на державу й суспільство в періоди несприятливих соціальних змін;

- сприйнятливість до державноуправлінського впливу (тобто взаємозв’язок та взаємозалежність ідеї університету із впливом на неї держави).

Цікавою для дослідників є проблема впливу на ідею університету як демократичних, так і тоталітарних держав, а також держав із перехідною економікою. Не менш важливою, на наш погляд, є порівняльна характеристика впливу держави на ідею університету в кризові для суспільства періоди та в періоди стабільного економічного розвитку.

9. Ідея національного університету є складовою ідеології будь-якої держави. Політичне заперечення існування ідеології держави заперечує (“забороняє”) ідею національного університету. Вакуум в ідеології держави є передумовою руйнування ідеї національного університету. Університет не здатний існувати без ідеї, як і держава – без ідеології. Остання може розглядатися як сутність держави, засіб консолідації всього народу в єдину націю, фактор активізації людського потенціалу в умовах глобального суспільного виробництва. Відповідно, можна виділити кілька аспектів розгляду ідеї університету, а саме:

- як специфічної ділянки формування та функціонування соціального знання;

- засобу групового усвідомлення та перетворення реальності;

- ідейного стимулу як університетської, так і суспільної активності.

Структурні компоненти ідеї університету та особливості формування їх визначаються наявністю таких складових, як (а) суспільна необхідність університету, (б) потреби суспільства в існуванні ідеї університету та університету як інституції, (г) актуальність та зміст ідеї університету як системної цінності.

10. Ідея університету повинна стати провідною українською ідеєю, котра могла б акумулювати навколо себе інші ідеї та визначати цілі, програми й алгоритми дії для всього суспільства.

Упродовж усього історичного шляху державотворення в Україні ідея університету існувала як багатовекторне філософське бачення. На формування ідеї університету в Україні потужно впливали національні ідеї університетів Англії, Німеччини, Польщі, Австро-Угорщини, Російської імперії та ін.

Відсутність у сучасних умовах існування України державницької ідеології (як ідеології держави) заважає формуванню ідеї університету. Через це уявлення про ідею університету в Україні піддаються диференціації за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками. Разом із тим, на наш погляд, ідея університету, як складова національної ідеї, не повинна бути самоціллю. Можна визначити такі основні напрямки впливу ідеї університету на сучасне українське суспільство:

- формування світоглядних позицій громадян України;
- збереження українських традицій;
- позитивний вплив на національний менталітет;
- виховання та пропаганда українських національних чеснот.

Ідея університету в Україні потребує втілення певних складових, які поки що не є сформованими. Йдеться переважно про вплив ідеї університету на реконструкцію цілісного комплексу ідей українського світу, пошуки форм його державноуправлінського та суспільно-політичного втілення, що вимагає етнічних, культурно-аксіологічних, світоглядних, орієнтальних та сучасних реалістичних позицій.

11. Процес розгортання поняття “ідея університету” в теорії державного управління повинен стати способом пізнання реального суспільного процесу та механізмів його віддзеркалення в державноуправлінській практиці. Термін “ідея університету” є одним із найважливіших у понятійній системі державного управління освітою. Розуміння таких феноменів, як буття, діяльність, свідомість, державне управління, суб’єкти державного управління освітою, буде неповним, неглибоким, якщо ми не простежимо їхнього взаємозв’язку з системами ідейних напрямків у функціонуванні університету.

12. Важливою для дослідження ідеї університету з позиції державного управління є також теза про те, що культурне середовище університету виконує низку функцій – інтегративну, ціннісну, функцію співтворчості; функцію збереження мовного середовища.

Усі ці функції безпосередньо пов’язано з компонентним складом культурного середовища університету та спрямовано на вдосконалення

процесу розвитку суб'єктів університету. У зв'язку з тим, що культурне середовище університету впливає на професійну підготовку майбутнього випускника, вважаємо за доцільне до вже запропонованих функцій додати також професійно-особистісне становлення майбутнього випускника університету. Ця функція впливає не тільки на становлення професійних знань, умінь і навичок. Вона стосується формування в усіх без винятку суб'єктів університетського середовища компетенцій, що складають міжсуб'єкту взаємодію та позитивно впливають на розвиток творчості в університеті.

На основі теоретичного аналізу можна сформулювати визначення культурного середовища університету з позиції державного управління, яке розуміється нами як сукупність ідей, смислів та цінностей, що сприймаються, детермінуються та розвиваються суб'єктами університету. Уся сукупність поділяється на три компоненти: професійно-освітнього розвитку; міжособистісної ділової взаємодії; професійно-творчого зростання. Завдяки цим компонентам і виявляється можливим розвиток суб'єктів університетського середовища.

13. Можна дійти висновку, що динаміку розвитку ідеї університету як моделі духовності спрямовано на реалізацію багатьох можливостей людини (фізичних, інтелектуальних, дослідницьких, культурних, комунікативних). У межах університету духовне життя людини постає як певна динамічна система взаємопов'язаних векторів, що дає можливість розвиватися людині, університетові, державі, суспільству.

Також слід підкреслити, що принцип людиноцентризму для ідеї університету є підґрунтям ефективного перетворення держави і суспільства. Університет, як система, має все необхідне, для того щоб перетворити людину на особистість. З цієї позиції завдання держави, уряду, органів державного управління освітою полягає в тому, щоб покращувати умови функціонування цієї соціальної інституції, а умови для реалізації кожної особистості зробити унікальними. Враховуючи зміни, котрі відбулися в світі, державі, соціумі, потрібно орієнтувати освіту та виховання на їхній вибір людиною, беручи за ідеологічну основу людиноцентризм.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
2. *Андрусак Т. Г.* Теорія держави та права : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Т. Г. Андрусак // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?i=179>
3. Антологія мудрости / [сост. В. Ю. Шойхер]. – М. : Вече, 2007. – 848 с.
4. *Афанасьев В. Г.* Эффективность социального управления: системно-деятельностный подход. Информация и управление. Философско-методологические аспекты / В. Г. Афанасьев, А. Д. Урсул ; [отв. ред. А. Г. Антипенко, В. И. Кремянский]. – М. : Наука, 1985. – С. 7.
5. *Багалеї Д. І.* Історія міста Харків за 250 років його існування (з 1655 по 1905 рік) : [іст. моногр.] : в 2 т. / Д. І. Багалеї, Д. П. Миллер. – Х. : Основа, 2002. – Т. 2 (XIX-XX століття). – 973 с.
6. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1999. – 256 с.
7. *Бажанов В. А.* К еволюції поглядів С. А. Яновської. Єдинство онтології, теорії пізнання і логіки : [тез. докл. конф., присвяч. 400-літтю со дня народження Р. Декарта і 100-літтю со дня смерті С. А. Яновської, Уфа, 31 травня – 1 липня 1996 р.] / В. А. Бажанов. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1996. – С. 109–112.
8. *Бантыш-Каменский Д. Н.* 14-й генерал-фельдмаршал граф Кирилл Григорьевич Разумовский / Д. Н. Бантыш-Каменский // Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов : в 4 ч. (Репр. воспроизведение изд. 1840 г.). – М. : Культура, 1991. – Ч. 1-2. – 620 с.
9. *Баранова А. В.* Ціннісний аспект освітніх тенденцій в реалізації ідеї університету / А. В. Баранова // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : [матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (17-18 берез. 2009 р., м. Суми)] / СОІППО. – Суми : РВВ СОІППО, 2009. – С. 14–16.
10. *Барнетт Р.* Осмысление университета / Р. Барнетт ; [пер. с англ. Р. Е. Гайлевича] // Образование в современной культуре / под ред. М. А. Гусаковского. – М., 2001. – С. 97–124.
11. *Барроуз Л. К.* Европа университетов / Л. К. Барроуз. // Высш. образование в Европе. – М., 1989. – № 1. – С. 32–40.
12. *Бастракова М. С.* История науки в творчестве В. И. Вернадского / М. С. Бастракова // Вопр. истории естествознания и техники. – 1993. – № 4. – С. 41–56.
13. Батуринський університет // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
14. *Берман Г. Дж.* Западная традиция права. Эпоха формирования / Гарольд Дж. Берман. – М. : Прогресс, 1994. – С. 137–139.
15. *Бернар Дж.* Наука в истории общества / Дж. Бернар. – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 735 с.
16. *Бистрицький С.* Політологія посткомунізму / Євген Бистрицький. – К. : Преса, 1995. – 120 с.
17. *Бистрицький С.* Чому націоналізм не може бути наукою / Євген Бистрицький. – К. : Політ. думка, 1993. – 200 с.

18. Бок Д. Плюсы и минусы коммерциализации / Д. Бок // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/?numid=15&article=721>

19. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / [упоряд. : Степко М. Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабин І. І.]. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 156 с.

20. Бухвалов А. Экономика образования и образование экономистов (опыт ФРГ) / А. Бухвалов // Экон. науки. – М., 1991. – № 2. – С. 114–122.

21. Вебер М. Избр. произведения : [пер. с нем.] / М. Вебер ; [сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко]. – М., 1990. – 808 с.

22. Вебер М. Исследование по методологии науки. Ч. 1 : [пер. с нем.] / М. Вебер. – М. : ИНИОН, 1980. – С. 48.

23. Вебер М. Наука как призвание и профессия. Самосознание европейской культуры XX века : [пер. с нем.] / М. Вебер. – М. : Изд-во полит. лит., 1991. – С. 130–149.

24. Веблен Т. Теория праздного класса : [пер. с англ.] / Т. Веблен ; под общ. ред. В. В. Могылева. – М., 1984. – С. 367.

25. Видатні постаті в історії України (IX – XIX ст.). Короткі бібліографічні нариси. Історичні та художні портрети / [В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінцев, О. Г. Сокирко, В. І. Червінський, В. І. Гусев (кер. кол. авт.)]. – К. : Вища шк., 2002. – 359 с.

26. Виханский О. С. Стратегическое управление / О. С. Виханский. – М. : Экономист, 2004. – 296 с.

27. Вовк Л. П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості) / Л. П. Вовк. – К. : Пошуково-видавниче агентство ; ВЦ “Просвіта”, 1998. – 179 с.

28. Гаджиев К. С. Тоталитаризм как феномен. XX век / К. С. Гаджиев // Вопр. философии. – М., 1992. – № 2. – С. 3–25.

29. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию : [пер. с нем.] / С. И. Гессен. – Берлин : Слово, 1923. – 420 с.

30. Горський В. Ідея університету в Києво-Могилянській редакції // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://www.duh-i-litera.kiev.ua>

31. Готлиб А. Университет / А. Готлиб // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона : в 86 (43) т. – Спб, 1902. – Т. 68 : Университет. – С. 751–788.

32. Григанська С. В. Механізми реалізації державної політики в галузі вищої освіти / С. В. Григанська // Держава та регіони. Серія “Державне управління”. – Запоріжжя, 2008. – № 1. – С. 60–69.

33. Грудзинский А. О. Университет как предпринимательская организация / А. О. Грудзинский // СОЦИС. — М., 2003. – № 4. – С. 113–119.

34. Грэхем Л. Р. Недавнее прошлое громадной науки в громадной стране / Л. Р. Грэхем // Природа. – М., 1994. – № 8. – С. 102–111.

35. Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / В. Гумбольдт // Вільгельм фон Гумбольдт. Ідея університету. Антологія. – Львів : Літопис, 2002. – С. 25–34.

36. Гурне Б. Державне управління / Бернар Гурне ; [пер. з фр. В. Шовкун]. – К. : Основи, 2006. – 307 с.

37. Гусаковский М. А. Университет как центр культуропорождающего образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе / М. А. Гусаковский, Л. А. Ященко, С. В. Костюкевич. – Мн. : БГУ, 2004. – 279 с.

38. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів : Піраміда, 2007. – 808 с.

39. *Дашутін Г. П.* Український експеримент на терезах гуманізму / Г. П. Дашутін, М. І. Михальченко. – К. : Парлам. вид-во, 2001. – 336 с.
40. *Дем'янчук О. П.* Системи розробки і здійснення публічних політик в Україні : [монографія] / О. П. Дем'янчук. – К. : Факт, 2004. – 224 с.
41. Державне управління та державна служба : словник-довідник / [авт.-уклад. О. Ю. Оболенський]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2005. – 480 с.
42. *Деррида Ж.* Московские лекции / Жак Деррида. – Свердловск : Технопресс, 1991. – 55 с.
43. *Деррида Ж.* Университет глазами его питомцев / Ж. Деррида // Отечественные записки. – 2003. – № 6. – (Загол. з екрану. – Мова рос.) // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://www.duh-i-litera.kiev.ua> ; http://magazines.russ.ru/oz/2003/6/2004_1_15.html
44. *Дзюба Е. Н.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским. Вт. пол. XVI – п. п. XVII вв. / Е. Н. Дзюба. – К. : Наук. думка, 1987. – 132 с.
45. *Дмитриев Н. С.* Научные школы: новые историко-научные исследования / Н. С. Дмитриев // Вопр. истории естествознания и техники. – М., 1996. – № 1. – С. 130–136.
46. До витоків становлення української педагогічної науки : зб. наук. пр. (Спец. вип.) / Український державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – К. : Наук. світ, 2002. – 324 с.
47. *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
48. *Дрогобич Ю.* Енциклопедія історії України. Т. 2 / Юрій Дрогобич. – К., 2004. – 528 с.
49. *Егоров Н. С.* Университеты в системе высшей школы / Н. С. Егоров // Вестн. высш. шк. – М., 1970. – № 11. – С. 3–7.
50. *Елютин В. П.* Высшая школа и научно-технический прогресс / В. П. Елютин // Вестн. Академии наук. – М., 1964. – № 5. – С. 27–37.
51. *Елютин В. П.* Университеты / В. П. Елютин // Большая Советская энциклопедия : в 30 т. – М. : Сов. энцикл., 1977. – Т. 27 : Университеты. – С. 18–21.
52. *Емельянова И. Н.* Воспитательная функция университета в аспекте классической “идеи университета” / И. Н. Емельянова // Педагогика. – М., 2007. – № 3. – С. 84–89.
53. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Т. III. – К. : НАН України ; Ін-т України археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – С. 916–933.
54. *Єр'оміна І. Д.* Соціологія : навч. посіб. / І. Д. Єр'оміна. – Суми : Довкілля, 2005. – 284 с.
55. *Жила О.* У Болонї встановлено меморіальну дошку Юрію Дрогобичу / О. Жила // Львівська газета. – 2008. – 23 трав. – С. 1.
56. *Жук М. В.* Українська освіта після “помаранчевої революції”: потреба трансформаційних інновацій в розробці та реалізації сучасних стратегій життєвого успіху / М. В. Жук, І. А. Медведєв // Американська філософія освіти очима українських дослідників : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 груд. 2005 р.]. – Полтава : ПОППО, 2005. – С. 48–53.
57. *Журавський В. С.* Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – К. : Ін Юре, 2003. – 416 с.
58. *Журавський В. С.* Два сектори освіти – одна мета / В. С. Журавський // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 5–7.

59. Журавський В. С. Проблеми законодавчого забезпечення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку України // В. С. Журавський // Право України. – 2003. – № 4. – С. 3–4.
60. Захаров И. В. Культурная миссия университета, или Социальная педагогика как политическая программа / И. В. Захаров, Е. С. Ляхович // Вестн. высш. шк. – М., 1991. – № 10. – С. 46–54.
61. Захаров И. В. Миссия университета в европейской культуре / И. В. Захаров, Е. С. Ляхович. – М. : Фонд “Новое тысячелетие”, 1994. – 224 с.
62. Згуровський М. З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://www.ntu-kpi.kiev.ua>
63. Зенковский В. В. История русской философии : в 2 т. / В. В. Зенковский. – Л. : Эго, 1991. – Т. 1, ч. 1. – С. 58.
64. Зубрицька Н. Ідея університету. Антологія / Н. Зубрицька, М. Балалик, З. Рибчинська. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с. : іл.
65. Зубчатников В. В. Научная деятельность в США. Организация научной деятельности / В. В. Зубчатников. – М. : Наука, 1968. – С. 340–362.
66. Ивин А. А. Интеллектуальный консенсус исторической эпохи. Познание в социальном контексте / А. А. Ивин. – М. : ИНФРА, 1994. – С. 80–105.
67. Игнатович В. Немецкие университеты в развитии их исторической и современной жизни / В. Игнатович // Журн. М-ва народного просвещения. – Спб, 1862. – Сентябрь. – С. 222–253. 1863. – Январь. – С. 71–102. Апрель. – С. 96–103. Май. – С. 203–224. 1864. – Январь. – С. 116–134.
68. Ідея університету: свобода, універсальність, моральність // Культурний слой. Исследования по истории европейской культуры : сб. науч. тр. / КРМОУ “Центр “Молодежь за свободу слова”. – Калининград, 2000. – С. 3–6.
69. Інтерв'ю з М. Хабермасом // Вопр. філософії. – М., 1995. – № 11. – С. 58–66.
70. Историческая миссия университетов. Беседа с Генеральным директором ЮНЕСКО Ф. Майором // Вестн. высш. шк. – М., 1989. – № 8. – С. 90–92.
71. Итоги Николаевской эпохи. Записки С. М. Соловьева // Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. – Спб : Книгоизд. типо-литография “Энергия”, 1914. – С. 201–206.
72. Іванишин В. Нація, державність, націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич, 1992. – 158 с.
73. Ілюстрована енциклопедія історії України : у 3 т. / [авт. тексту О. Кучерук ; іл. та худож. оформлення Л. та С. Голембовських, С. Білостоцького]. – Вид. перероб., допов. – К. : Спалах, 2004. – Т. 1 : (Від найдавнішого часу до кінця 18 ст.). – 216 с. : іл.
74. Історія благодійності на Харківщині (до 350-річчя м. Харкова). Ч. 1 : Бібліогр. покажчик / [уклад. : О. В. Кравченко]. – Х., 2005. – 280 с.
75. Кавелин К. Д. Свобода преподавания и учения в Германии / К. Д. Кавелин // Журн. Мин-ва народного просвещения. – Спб, 1863. – Март. – С. 408–443. Апрель. – С. 131–155.
76. Каменская Е. Обеспечение качества высшего образования: российский опыт в международном контексте : виступ 12-13 берез. 2001 р. в Рос. ун-ті дружби народів на “круглому столі” з проблем якості вищ. освіти / Е. Каменская // Вестн. высш. шк. – М. : Alma Mater, 2001. – № 6. – С. 16.
77. Кант И. Соч. : в 6 т. / И. Кант. – М. : Наука, 1964. – Т. 2. – С. 279–289.
78. Капица П. Л. Теория. Эксперимент. Практика : ст. и выступления / П. Л. Капица. – М. : Наука, 1987. – 494 с.
79. Карлов Н. В. О фундаментальном и прикладном в науке и образовании, или “Не возводи свой дом на песке” / Н. В. Карлов // Вопр. философии. – М., 1995. – № 11. – С. 35–46.

80. *Каррье Г.* Культурные модели университета / Г. Каррье. – М. : Alma Mater, 1996. – С. 14–30.
81. *Квієк М.* Глобалізація і вища освіта / М. Квієк // Вища шк. – 2001. – № 4/5. – С. 107–118.
82. *Квієк М.* Польське законодавство про вищу освіту: досвід та уроки / М. Квієк, Т. Фітків ; [перекл. з пол. О. О. Чистякова] ; Міжнар. фонд дослідження освітньої політики. – К. : Таксон, 2001. – 220 с.
83. *Квіт С.* Ідея університету в діалозі з Ярославом Пеліканом. Ярослав Пелікан. Ідея університету: переосмислення : [пер. з англ.] / С. Квіт. – К. : Дух і літера, 2008. – С. 5–16.
84. *Квіт С.* Призначення університету і клітка для тигра / С. Квіт // Дзеркало тижня. – 2006. – № 3. – С. 5.
85. *Кинелев В. Г.* Образование и цивилизация / В. Г. Кинелев // Регионология. – М., 1996. – № 3/4. – С. 157–173.
86. *Кинелев В. Г.* Объективная необходимость. История, проблемы и перспективы реформирования высшего образования России / В. Г. Кинелев. – М. : Республика, 1995. – С. 328.
87. *Кісіль М. В.* Оцінка якості вищої освіти / М. В. Кісіль // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 82–87
88. *Козаков В.* Мета як основний фактор ефективного освітнього менеджменту / В. Козаков, Д. Дзвінчук // Освіта і управління. – К., 1997. – № 3. – С. 31–36.
89. *Козловский П.* Современность постмодернизма / П. Козловский // Вопр. философии. – М., 1995. – № 10. – С. 85–94.
90. *Коломієць Т. В.* Початкова освіта міста Харкова на межі XIX і XX ст. / Т. В. Коломієць // Сумська старовина. – 2002. – № X. – С. 225–232.
91. *Коломієць Т. В.* Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869 – 1920) / Т. В. Коломієць. – Х. : Центр “Консульт”, 1998. – 192 с.
92. *Коновалов А. И.* Фундаментальные исследования в университете / А. И. Коновалов // Вестн. высш. шк. – М., 1979. – № 11. – С. 29–33.
93. *Корженко В. В.* Пріоритети в соціально-гуманітарній підготовці студентів вищих навчальних закладів / В. В. Корженко, Л. В. Пшенична // Державне управління та місцеве самоврядування : тези IX Міжнар. наук. конгресу, 26-27 берез. 2009 р. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – С. 327–328.
94. *Корженко В. В.* Філософія виховання: зміна орієнтацій : [монографія] / В. В. Корженко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 164 с.
95. *Короткий історичний словник* / В. М. Даниленко, С. А. Кокін, А. Г. Слюсаренко, О. В. Даниленко. – Запоріжжя : Прем’єр, 2001. – 320 с.
96. *Косінова Г. О.* Роль адміністрації Харківського університету у припиненні студентських заворушень 1906 – 1911 рр. / О. Г. Косінова // Сумська старовина. – 2007. – № XXI / XXII. – С. 56–62.
97. *Костомаров Н. И.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. (Репр. воспроизведение изд. 1873 – 1888 гг.). Кн. II / Н. И. Костомаров. – М. : Книга, 1991. – 537 с.
98. *Кравченко А. И.* Культурология : учеб. пособие [для вузов] / А. И. Кравченко. – 3-е изд. – М. : Академ. проект, 2002. – 496 с.
99. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота. – 2005. – С. 252–253.
100. *Кремень В.* Освіта в Україні / В. Кремень // Освіта України. – 2001. – 12 жовт. – С. 4–6. – (№ 47).

101. *Кремень В.* Якість освіти – основа розвитку // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP; MS Word 97-2000. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control/publish/29.12.2006

102. *Культурологія* : навч. посіб. / [за ред. Г. Б. Гриценко]. – К. : Центр навч. літ., 2007. – 392 с.

103. *Куренной В.* Дискуссия об университете // Отечественные записки. – 2003. – № 6 (15). – (Сетевая версия) // Систем. вимоги. Pentium, 32 Mb RAM ; Windous 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/?article=720&numid=15>

104. *Куртов В. И.* Пути развития научного творчества / В. И. Куртов, А. И. Молот // Вестн. высш. шк. – М., 1979. – № 6. – С. 33–37.

105. *Ладижец Н. С.* Развитие идеи западно-европейского университета. Социально-философский анализ / Н. С. Ладижец. – Ижевск : Филиал изд-ва Нижегород. ун-та при УдГУ, 1991. – С. 26.

106. *Лейбфрейд А. Ю.* Харьков от крепости до столицы: заметки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова ; [худож.-оформ. И. В. Оленина]. – Х. : Фолио, 1988. – 335 с.

107. *Лекторський В. А.* Рациональность, критицизм и принципы либерализма (взаимосвязь социальной философии и эпистемологии Поппера) / В. А. Лекторський // Вопр. философии. – 1995. – № 10. – С. 27–28.

108. *Лосев И. Б.* Історія і теорія світової культури: європейський контекст : навч. посіб. / І. Б. Лосев. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.

109. *Луговий В. І.* Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / В. І. Луговий ; [за заг. ред. акад. О. Г. Мороза]. – К. : МАУП, 1994. – 196 с.

110. *Луговий В. І.* Управління освітою : навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спец. “Державне управління” / В. І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.

111. *Львівський державний університет імені Івана Франка* : каталог-довідник. – Львів : Месіонер, 1998. – 600 с.

112. *Любара О. О.* Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любара. – К. : Т-во “Знання”, 2003. – 450 с.

113. *Любистков Л.* Церковно-славянская грамота и православная народная школа / Л. Любистков // Народное образование. – 1896. – Февраль. – С. 33–85.

114. *Лурья Н. А.* Образование: поиски, надежды, свершения / Н. А. Лурья // Образование в Сибири. – 1994. – С. 16–21.

115. *Ляхович Е. С.* Модель Гумбольдта: университеты – эталонные центры знания / Е. С. Ляхович, А. С. Ревушкин // Университеты России: проблемы регионализации. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1994. – С. 78–83.

116. *Майборода С. В.* Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції тенденції розвитку / С. В. Майборода. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 308 с.

117. *Манхейм К.* Диагноз нашего времени : [пер. с нем.] / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.

118. *Маркс К.* Соч. : в 39 т., 42 кн. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1955–. – 1956. – Т. 23. – С. 21.

119. *Мартиненко М. М.* Основы менеджменту / М. М. Мартиненко. – К. : Каравелла, 2005. – 496 с.

120. *Медведев І. А.* Ідея класичного університету: динаміка ціннісних орієнтацій / І. А. Медведев // Економіка та держава : міжнар. наук.-практ. журн. – 2010. – № 9. – С. 77–82.

121. *Медведев І. А.* Сутність та місце університету як соціальної організації в державному управлінні / І. А. Медведев // Держава і регіони : наук.-виробн. журн. Серія “Державне управління”. – 2009. – № 4. – С. 185–188.

122. *Медведев І. А.* Витоки ідеї університету в Україні та її вплив на національний менталітет / І. А. Медведев // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2010. – Вип. 2 (29). – С. 54–58. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-2/index.html>

123. *Медведев І. А.* Вплив державного управління на ідею університету в контексті реалізації концепції сталого економічного розвитку / І. А. Медведев // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 23. – С. 104–112.

124. *Медведев І. А.* Збереження національної ідентичності ідеї університету в процесі державно-політичних та адміністративно-територіальних умов (на прикладі Львівського університету) / І. А. Медведев // Зб. наук. пр. Львів. регіон. ін-ту держ. управління Нац. акад. держ. управління при Президенті України / за заг. ред. В. Загорського, А. Ліпенцева. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 25.

125. *Медведев І. А.* Ідея університету в Україні: напрямки державноуправлінських впливів / І. А. Медведев // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2010. – Вип. 1 (28). – С. 62–68.

126. *Медведев І. А.* Ідея університету як генератора випереджальної системи цінностей: узгодження глобалізації та державно-національних інтересів / І. А. Медведев // Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн. – 2010. – № 17. – С. 83–87.

127. *Медведев І. А.* Ідея університету: тлумачення терміна в контексті державного управління / І. А. Медведев // Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн. – 2011. – № 8. – С. 86–89.

128. *Медведев І. А.* Інвестиційний вплив на розвиток ідеї сучасних університетів у контексті реалізації державно-управлінських процесів / І. А. Медведев // Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн. – 2010. – № 13. – С. 7–12.

129. *Медведев І. А.* Латентний зміст ідеї сучасного університету: державно-управлінські виміри / І. А. Медведев // Держава і регіони : наук.-виробн. журн. Серія “Державне управління”. – 2009. – № 3 – С. 208–212.

130. *Медведев І. А.* Модернізація університету та еволюція державноуправлінської думки / І. А. Медведев // Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн. – 2011. – № 11. – С. 59–65.

131. *Медведев І. А.* Проект статуту Батуринаського університету як складова формування ідеї національного університету в Україні / І. А. Медведев // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львів. регіон. ін-ту держ. управління Нац. акад. держ. управління при Президенті України / за заг. ред. В. Загорського, А. Ліпенцева. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 23. – С. 166–172.

132. *Медведев І. А.* Реалізація принципу автономності та академічних свобод в університетах Російської імперії та СРСР (на прикладі Харківського університету) / І. А. Медведев // Економіка та держава : міжнар. наук.-практ. журн. – 2011. – № 5. – С. 111–115.

133. *Медведев І. А.* Свобода, творчість, активність як складові ідеї університету з позиції державного управління інвестиціями в людський капітал / І. А. Медведев // Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн. – 2010. – № 15. – С. 12–17.

134. *Медведев І. А.* Системологія ідеї університету з позиції державного управління / І. А. Медведев // Демократичне врядування : наук. вісн. Львів. регіон. ін-ту держ. управління Нац. акад. держ. управління при Президенті України. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, – 2010. – Вип. 5. – Режим доступу : <http://lvivacademy.com/visnik5/index.html>

135. *Медведев І. А.* Соціально-філософські передумови та концептуальні засади ідеї класичного університету з позицій державного управління / І. А. Медведев //

Державне будівництво : [електрон. наук. зб.]. – 2010. – № 1. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/index.html>

136. *Медведєв І. А.* Трансформація впливу держави на ідею університету з позиції взаємоузгодження та взаємозалежності / І. А. Медведєв // *Економіка та держава.* – 2010. – № 10. – С. 136–138.

137. *Медведєв І. А.* Університет як об'єкт державного управління / І. А. Медведєв // *Державне управління: удосконалення та розвиток.* – 2010. – № 8. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua>

138. *Медведєв І.* Аналіз негативного впливу комерціалізації на збереження традиційних університетських цінностей // *Теоретичні та прикладні питання державотворення : зб. наук. пр. : [електрон. наук. вид.] / І. А. Медведєв.* – Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 5. – Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_5/Medvedev.pdf

139. *Медведєв І.* Сучасний стан державноуправлінських підходів щодо формування ідеї університету в XXI столітті / І. А. Медведєв // *Публічне управління: теорія і практика.* – 2011. – № 1 (5). – С. 154–161.

140. *Мельник Л. Г.* Vivat Alma Mater; или Хроника палаточной революции в Сумах – 2004 / Л. Г. Мельник, С. Н. Ильяшенко, Н. С. Ильяшенко. – Сумы : Унив. кн., 2006. – 399 с.

141. *Метлов В. И.* Основания научного знания как проблема философии и методологии науки / В. И. Метлов. – М. : Высш. шк., 1987. – 142 с.

142. *Микешина Л. А.* Целостные предпосылки в структуре научного познания / Л. А. Микешина. – М. : Прометей, 1990. – 210 с.

143. *Микитась В.* Давньоруські студенти і професори / В. Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 288 с.

144. *Милюков П. Н.* Университеты в России / П. Н. Милюков // *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона* : в 86 (43) т. – СПб, 1902. – Т. 68 : Университет. – С. 778–800.

145. *Михальченко М.* Україна доби межичасся / М. Михальченко, З. Самчук. – К., 1988. – С. 25–70.

146. *Мишед Л.* Идея университета / Л. Мишед // *Вестн. высш. шк.* – 1991. – № 1. – С. 85–90.

147. *Мілля Дж. Ст.* Про підстави та межі *laissez-faire*, або принципу невтручання / Дж. Ст. Мілля // *Лібералізм. Антологія.* – К. : Смолоскип, 2002. – С. 642–643.

148. *Місостов Т. Ю.* Роль громадськості у розвитку історичного краєзнавства на Харківщині (кін. XIX – поч. XX ст.) / Т. Ю. Місостов // *Краєзнавство.* – 2003. – № 1/4. – С. 70–73.

149. Модернізація освіти. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. Кн. 3 / [за ред. В. Литвина та ін.]. – К. : Навч. кн., 2004. – 943 с.

150. *Молчанов В. Б.* Добробут студентів України в друг. полов. XIX – на поч. XX ст. / В. Б. Молчанов // *Укр. іст. журн.* – 2005. – № 5. – С. 39–53.

151. *Научная эмиграция: расчеты без паники* // *Поиск.* – 1997. – № 8. – С. 8.

152. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті* // *Освіта.* – 2002. – 24–31 жовт. – С. 8–9.

153. *Новиков А. А.* Рациональность в ее истоках и утратах / А. А. Новиков // *Вопр. философии.* – 1995. – № 5. – С. 48–59.

154. *Нудьга Г. А.* На літературних шляхах. (Дослідження, пошуки, знахідки) / Г. А. Нудьга. – К. : Дніпро, 1990. – 351 с.

155. *Нудьга Г.* Перші магістри і доктори: українські студенти в університетах Європи XIV-XVIII ст. / Г. Нудьга // *Жовтень.* – 1982. – № 3. – С. 89–101.

156. *Нужин М. Г.* Вклад университетских учений / М. Г. Нужин // Вестн. высш. шк. – 1974. – № 3. – С. 35–43.
157. *Ньюмен Д.* Христианство и научные изыскания // Отечественные записки. – 2003. – № 6. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/oz/2003/6/2004_1_11.html
158. *Ньюмен Дж. Г.* Идея университета / Дж. Г. Ньюмен ; [пер. с англ. С. Б. Бенедиктова ; под общ. ред. М. А. Гусаковского]. – Мн : БГУ, 2006. – 208 с.
159. О Мюнхенском университете // Журн. М-ва народного просвещения. – Спб, 1842. – № 3. – С. 35–43.
160. Общеввропейский процесс и гуманитарная Европа. Роль университетов / [под ред. Л. И. Глухарева и В. Страды]. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 384 с.
161. Общий Устав Императорских Российских университетов // Журн. М-ва народ. просвещения. – Спб, 1863. – № 8. – С. 23–63.
162. *Огородникова И.* Идея университета – проект воплощения идеальной образовательной формы / И. Огородникова, А. Геринг // Вестн. Омск. ун-та. – 1997. – № 4. – С. 77–80.
163. *Одінцова Г. С.* Теорія та історія державного управління : навч. посіб. / Г. С. Одінцова, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова. – К. : ВД “Професіонал”, 2008. – 288 с.
164. *Ортега-и-Гассет Х.* Избр. труды : [пер. с исп.] / Х. Ортега-и-Гассет ; [сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича]. – 2-е изд. – М., 2000. – С. 108.
165. *Ортега-и-Гассет Х.* Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет // Отечественные записки. – 2002. – № 2. – С. 125–130.
166. *Ортега-и-Гассет Х.* Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Искусство, 1991. – 558 с.
167. *Ортега-и-Гассет Х.* Вибрані твори / Х. Ортега-и-Гассет ; [пер. з ісп. В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко ; передм. В. Табачковський ; ред. С. Коваль, Ф. Славко]. – К. : Основи, 1994. – 420 с.
168. Основные принципы современного университетского образования : метод. пособие / В. Н. Врагов, В. Е. Ильин, Л. Ф. Лисс, Л. М. Хаславская. – Новосибирск : Изд-во Новосибир. гос. ун-та, 1994. – 56 с.
169. Очерки по истории школы и педагогической мысли народов СССР (конец XIX – начало XX ст.) / под ред. Э. Д. Днепров [и др.]. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
170. *Патон Б. С.* Історія української культури XIII – п. п. XVII ст. Т. 2 / Б. С. Патон ; [голов. ред. Я. Д. Ісаєвич]. – К. : Наук. думка, 2001. – 848 с.
171. *Пелікан Я.* Идея университета : [пер. з англ.] / Ярослав Пелікан. – К. : Дух і літера, 2008. – 360 с.
172. *Петрова Г. И.* Русская традиция понимания человека как фактор возрождения российского образования / Г. И. Петрова // Образование в Сибири. – 1994. – № 1. – С. 128–135.
173. *Пирогов Н. И.* Избр. пед. соч. / Н. И. Пирогов ; [сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок]. – М., 1985. – 496 с.
174. *Пирогов Н. И.* Университетский вопрос / Н. И. Пирогов. – Спб, 1863.
175. По поводу новаго университетскаго устава // Журн. М-ва народ. просвещения. – Спб, 1863. – № 8, II отдел. – С. 333–404.
176. *Покладок Е. Б.* Эволюция автономии университета в Европе / Е. Б. Покладок, В. В. Спаская. – М., 1992. – 48 с.
177. *Поляков М. В.* Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи / М. В. Поляков, В. С. Савчук. – К. : Генеза, 2004. – 416 с.
178. *Попович М. В.* Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 1999. – 728 с.

179. *Поппер К. Р.* Открытое общество и его враги / К. Р. Поппер. – М. : Феникс ; Междунар. фонд “Культурная инициатива”, 1992.
180. *Посохов С.* Регламентация студенческого життя в университетах Российской империи: питання історіографії / С. Посохов // Красзнавство. – 2000. – № 1/2. – С. 112–115.
181. Про вищу освіту : Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2984-III, зі змінами від 20 груд. 2006 р. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>. – Розд. VI, ст. 32.
182. *Пшенична Л. В.* Реалізація державної освітньої політики: культурно-управлінський аспект / Л. В. Пшенична, І. А. Медведєв // Держава та регіони. Серія “Державне управління”. – 2008. – № 1. – С. 182–186.
183. *Реале Д.* Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1 : Античность / Д. Реале, Д. Антисери. – СПб. : Техноприс, 1994. – 336 с.
184. Редакційна стаття // Народное образование. – 1896. – Январь. – С. 3–20.
185. *Розовски Г.* Университет. Руководство для владельца / Г. Розовски. – М. : Еврейский ун-т, 1995. – 134 с.
186. *Романовская Т. Б.* Рациональное обоснование научного / Т. Б. Романовская // Вопр. философии. – 1994. – № 9. – С. 23–36.
187. *Роуг В.* Университет как явление средневековой культуры. Предисловие / В. Роуг // Вестн. высш. шк. – 1991. – № 7. – С. 100–106. № 8. – С. 97–109.
188. *Рутенберг В. И.* Университеты итальянских коммун. Городская культура: средневековье и начало Нового времени / В. И. Рутенберг. – Л., 1986. – С. 43–52.
189. *Рутман Р. Дж.* Об академической свободе и политике в области научно-исследовательской работы в университетах / Р. Дж. Рутман // Мир науки. – 1967. – № 2. – С. 24–27.
190. *Савченко В. А.* Павло Скоропадський – останній гетьман України / В. А. Савченко. – Х. : Фоліо, 2008. – 380 с. – (Історичне досьє).
191. *Садовничий В. А.* Университетское образование: приглашение к размышлению / В. А. Садовничий. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 352 с.
192. *Салата О.* Науковий та педагогічний досвід, втілений у діяльності Острозької академії / О. Салата // Історія України. – 2004. – № 14. – С. 7–10.
193. *Сарбей В. Г.* История Киева (Киев периода позднего феодализма и капитализма). Т. II / В. Г. Сарбей, П. В. Замков, В. И. Попик. – К. : Наук. думка, 1983. – 463 с.
194. *Сбруєва А. А.* Тенденції реформування освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : [монографія] / А. А. Сбруєва. – Суми : Козацький вал, 2004. – 500 с.
195. *Симоненко Г. Ф.* Возможно ли возрождение наших университетов при сохранении в них нынешней системы преподавания / Г. Ф. Симоненко. – Варшава, 1901.
196. Система розроблення і здійснення публічних політик в Україні / за заг. ред. О. П. Дем’янчука. – К. : Факт, 2004. – 224 с.
197. *Ситник Г.* Національні цінності як основа, прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави / Г. Ситник // Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентів України. – К., 2004. – С. 369–374.
198. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
199. *Скотт П.* Реформы высшего образования в странах Центральной и Восточной Европы: попытка анализа / Питер Скотт // Alma Mater. – 2001. – № 11. – С. 52.
200. *Скрипник А.* Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки / А. Скрипник // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 59–71.

201. *Скрипнюк І.* Забезпечення участі народу у формуванні органів влади як фактор функціонування демократичної системи державного управління / І. Скрипнюк ; [пер. з англ. Н. Дороніної] // Право України. – 2006. – № 6. – С. 12–20.
202. Словарь иностранных слов. – 7-е. изд., перераб. – М. : Рус. яз., 1980. – С. 281.
203. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. : Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – С. 584–753. – (Б-ка держ. службовця).
204. *Слукачев В. П.* Энергетика науки / В. П. Слукачев, О. А. Гомазков // Природа. – 1995. – № 10. – С. 62–76.
205. *Смагина Г. И.* Публичные лекции Санкт-Петербургской академии наук во второй половине XVII века / Г. И. Смагин // Вопр. истории естествознания и техники. – 1996. – № 2. – С. 16–26.
206. *Соколовская С. М.* 200 научных биографий / С. М. Соколовская. – М. : Наука, 1975. – 192 с.
207. *Соловьев И. М.* Итоги Николаевской эпохи / И. М. Соловьев // Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. – СПб : Книгоизд. типо-литографии “Энергия”, 1914. – С. 201–206.
208. *Соловьев И. М.* Судьбы русских университетов (1755 – 1855 гг.) / И. М. Соловьев // Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. – СПб : Книгоизд. типо-литографии “Энергия”, 1914. – С. 3–14.
209. *Солоуц Б. О.* Вуз нового типа / Б. О. Солоуц // Вестн. высш. шк. – 1959. – № 12. – С. 45–49.
210. *Сонин А. С.* Грустная судьба великого открытия / А. С. Сонин // Природа. – 1993. – № 1. – С. 94–99.
211. *Сорина Г. В.* Логико-культурная доинманта / Г. В. Сорина. – М. : Прометей, 1993. – 200 с.
212. *Старилов Ю. Н.* Служебное право / Ю. Н. Старилов. – М. : БЕК, 1996. – 698 с.
213. *Старопольський В.* Теорія нації / Володимир Старопольський. – Відень, 1992. – С. 89.
214. *Степин В. С.* Философия науки и техники / В. М. Степин, В. Г. Горохов, М. А. Розов. – М. : Гардарика, 1996. – 400 с.
215. Стоколос Л. Початки історії Харківського студентства / Л. Стоколос // Краєзнавство. – 1995. – № 1/4. – С. 61–65.
216. *Субетто А. И.* Проблемы фундаментализации источников содержания высшего образования: грани государственной политики / А. И. Субетто. – Кострома ; М. : КГПУ ; ИЦ проблем качества подготовки специалистов, 1996. – 332 с.
217. *Сумцов М.* Географія України / М. Сумцов, Д. Сумцов. – Х. : Всеук. держ. вид-во ; Друкарня Харк. Гобсоюзу (б. ПОЮР), 1921. – 140 с.
218. *Сумцов М. Ф.* Слобожане. Історично-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Х. : Вид-во “Союз” Харків. кредитового союзу кооперативів, 1918. – 40 с.
219. *Сумцов Н. Ф.* Станислав Ореховській / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1888. – Т. XXIII. – С. 215–234.
220. *Супронюк О.* Харківська громада наприкінці 1862 р. / О. Супронюк // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 178–191.
221. *Сухомлинська О. В.* Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // До витоків становлення української педагогічної науки : зб. наук. пр. / [голов. ред. В. Г. Кузь]. – К. : Наук. світ, 2002. – 323 с.
222. *Тарапанова Н.* Університет як об’єкт соціології організацій / Н. Тарапанова // Соціальна психологія. – 2006. – № 1. – С. 153–161.

223. *Терновский Ф.* Киевский митрополит Петро Могила : биограф. очерк / Ф. Терновский // Киевская старина. – 1882. – № 4. – С. 1–24.
224. *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Прогресс ; Культура, 1996. – 480 с.
225. Толковый словарь по управлению. – М. : Альянс, 1994. – С. 180.
226. *Трельч Э.* Метафизический и религиозный дух немецкой культуры / Культурология. XX век / Э. Трельч. – М. : Юрист, 1995. – С. 540–556.
227. *Тыкмив К.* Степенные люди / Каролина Тыкмив // Корреспондент. 2010. – № 7 (395). – С. 30–32. – (26 февр.).
228. *Уколова В. И.* Зрелое средневековье (XI–XIII вв.). История Европы. Т. 2 / В. И. Уколова. – М. : Наука, 1992. – С. 637–669.
229. Украинская Советская энциклопедия : в 11 т. / [под общ. ред. М. П. Бажана]. – К. : Глав. ред. Укр. Сов. энцикл., 1983. – Т. 9. – 558 с.
230. Україна 2002. Моніторинг соціальних змін / [за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К. : НАНУ ; Ін-т соціології, 2002. – С. 639.
231. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність / Ю. Руденко, О. Губко. – К. : МАУП, 2007. – 384 с. : іл.
232. Українська культура XIII – першої пол. XVII ст. / [за ред. Я. Д. Ісаєвича]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Історія української культури.
233. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 622 с.
234. Философия : [учеб. пособие для студ. вузов] / Ю. А. Харин, В. Ф. Берков, П. А. Водопьянов и др. ; под. общ. ред. Ю. А. Харина. – 4-е изд., стереотип. – Мн. : ТетраСистемс. 2001. – С. 164.
235. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
236. *Філоненко С. М.* Вихованці Києво-Могилянської академії / С. М. Філоненко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 198–202.
237. *Фітіков Т. В.* До законодавства про вищу освіту Польщі, Росії України, Чехії. Ситуація та міркування / Т. В. Фітіков. – К. : Таксон, 2000. – 346 с.
238. *Флоревський Г.* Пути русского богословия / Г. Флоревский. – Париж : Имкапресс, 1988. – С. 33–56.
239. Формування духовного світу студента (на матеріалі досліджень у СНАУ) : [монографія] / за заг. ред. проф. Л. В. Гнатюка. – Суми : Унів. кн., 2006. – 236 с.
240. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : АCADEMIA, 1995. – 252 с.
241. *Хабермас Ю.* Идея университета. Процессы обучения / Ю. Хабермас // Вестн. высш. шк. – 1994. – № 4. – С. 11.
242. *Хайдеггер М.* Самоутверждение немецкого университета / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. – М., 1993. – С. 223.
243. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / за заг. ред. С. А. Литвинова. – К. : Радян. шк., 1961. – 652 с.
244. *Хюсен Т.* Идея университета: эволюция, функции, проблемы / Т. Хюсен // Перспективы: вопросы образования. – 1992. – № 3. – С. 26–32.
245. *Черванев И. Г.* Миссия университета и раздумья об Alma Mater. – Режим доступу : universitates.kharkov.ua/arhiv/2006_3/. – (Загол. з екрану. – Мова рос.).
246. *Чешков М. А.* “Новая наука”, постмодернизм и целостность современного мира / М. А. Чешков // Вопр. философии. – 1995. – № 4. – С. 24–34.
247. *Шевченко В.* Острозька академія: її чоловічі представники та початкова діяльність / В. Шевченко // Людина і світ. – 2003. – № 7. – С. 2–6.

248. Шевчук В. Освіта в козацькі часи / В. Шевчук // Віче. – 2001. – № 9. – С. 88–103.
249. Шкумбатюк К. Л. Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції : дис. ... к. держ. упр. : 25.00.02. – К., 2004. – С. 82.
250. Яценко К. Идея университета. – Режим доступу : <http://www.belintellectuals.com/library/book.php?id=158>
251. Baldrige J. V. Power and Conflict in the University / J. V. Baldrige. – N.-Y. : John Wiley and Sons, 1971.
252. Bauman Z. Freedom / Z. Bauman // University of Minnesota Press. – Minneapolis, 1988.
253. Berger P. Facing up modernity: Excursion in society, politics and religion / P. Berger. – N.-Y., 1977. – P. 77.
254. Blau P. The organization of Academic work / P. Blau. – N.-Y. : John Wiley and Sons, 1972.
255. Bruner J. Culture of education / J. Bruner. – Cambridge, MA : Harvard University Press. 1996.
256. Cashdan S. Objects relations therapy: Using the relationship / S. Cashdan. – N.-Y. : W. W. Norton, 1988.
257. Cohen M. A Garbage Can Model of Organizational Choice / M. Cohen, J. March, J. Olsen // Administrative Science Quarterly. – 1972. – Vol. 17, № 1. – С. 1–25.
258. Friere P. The politics of education. – South Hadley : M. A. Bergin and Garvey, 1985.
259. Deleuze G. Der Faden ist gerissen Merve Verlag / G. Deleuze, M. Foucault. – Berlin, 1977.
260. Van Damme D. Higher education in the age of globalization / Dirk Van Damme // Introductory Paper for the UNESCO Expert Meeting, Paris, 10–11 Septembre 2001. – P. 11. – www.unesco.com
261. Giordan A. Les origines du savoir: des conceptions des apprenants aux concepts scientifiques / A. Giordan. – Neuchâtel ; P. : Delachaux et Niestlé, 1987.
262. Giroux H. Crossings Border / Henry Giroux. – N.-Y. : Routledge, 1992. – С. 33.
263. Giroux H. Dangerously Living / Henry Giroux. – N.-Y. : Peter Lang, 1993.
264. Habermas J. Vol sozialen Wandel akademischer Bildung: Universität in der Demokratie Demokratisierung der Universität // J. Habermas. Kleine Politische Schriften, I–IV. – Frankfurt am Mein, 1981. – 101 ff., 134 ff.
265. Jaspers K. Die idee der Universität / Karl Jaspers. – Berlin : Springer, 1980. – С. 25. – (Reprint der Ausgabe Berlin 1946).
266. Jaspers K. Die Idea der Universität / Karl Jaspers, Kurt Rossman. – Berlin ; Göttingen ; Heidelberg ; Springer ; Verlag, 1961. – S. 62–125.
267. Lefebvre Henri. The Production of Space (1974; reprint, Oxford : Blackwell, 1991). See also Edward W. Soja, Postmodern Geographies (N.-Y. : Verso, 1989).
268. Lepenies W. Wissenschaftskritik und Orientierungskrise / Wolf Lepenies // H. Libbe u. a. Der Mensch als Orientierungsweise? Ein interdisziplinärer Erkundungsgang. – Freiburg : Alber, 1982. – P. 96.
269. March I.-G. Decisions et organisations / I.-G. March. – P. : Editions des organisations. – 1991. – С. 65–85.
270. Melosik Zb. Postmodernistyczne kontrowersacje wokol edukacji / Melosik Zbyszko. – Poznan ; Torun, 1995
271. Munch R. Dialektik der Kommunikationsgesellschaft / R. Munch. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1992. – 397 p.
272. Nash A. The University and the modern world. An essay in the philosophy of university education / A. Nash. – N.-Y. : Macmillan.

273. *Nietzsche F.* Menschliches, Allzumenschliches I. (1878 – 1886) / Fridrich Nietzsche // Nietzsche. *Sämtliche Werke*. – T. 2. – P. 209.
274. *Ortega-y-Gasset J.* Mission of the university / J. Ortega-y-Gasset. – Princeton, 1994. – 103 p.
275. *Bernardis P. de.* A flat Universe from high-resolution maps of the cosmic microwave background radiation / P. de Bernardis et. al. // *Nature*. – 2000. – Vol. 404, № 6781. – P. 955–959.
276. *Palous R.* The Social and Political Vocation of the University in the Global Age / R. Palous // *The changing university? The Society for Research into Higher Education & Open University Press*, 1995. – 178 p.
277. *Parsons T.* The American University / T. Parsons, G. M. Platt. – Cambridge : Mass, 1973. – P. 90 ff.
278. *Pelikan Y.* The Idea of the University. A Reexamination / Pelikan Yaroslav. – Yale University Press, 1992.
279. *Readings B.* The University in Ruins / Bill Readings. – Cambridge ; Massachusetts : Harvard University Press, 1996.
280. *Rohrs H.* The classical idea of the university – its origin and significance as conceived by Humboldt / H. Rohrs // *Tradition and reform of the university under an international perspective: an interdisciplinary approach*. – Frankfurt a.M., 1986. – P. 173–193.
281. *Ross D.* Platos theori of ideas / D. Ross. – Oxford, 1951.
282. *Searle J.* The Storm over the University / J. Searle. – N.-Y. : Review Books, 1990. – № 6.
283. *Shorter J.* Constructing “resourceful or mutually enabling” communities: Putting a new (dialogical) practice into our practices. Paper presented at the Presidential Session at the AECT Conference, Denver, October 25th-28th, 2000.
284. *Silk J.* Boomerang backs flat universe / J. Silk // *Physics World*. – 2000. – № 6. – P. 23–24.
285. *Friedberg E.* Le pouvoir et la regle. – *Dynamique de l’action organisee* / E. Friedberg. – P. : Le Seuil, 1993. – C. 68–95.
286. *Truzzi M.* Sherlock Holmes as Applied Social Psychologist. In Sanders. *The Sociologist as Detective* / M. Truzzi. – N.-Y. : Praeger, 1976. – P. 50–86.
287. *Vagianos L.* Today is tomorrow: how higher education’s present shapes it’s the / L. Vagianos // *Universities in crisis*. – Montral : The Ints. Of research and publ. policy, 1986. – P. 173-193.
288. *Wheeler G.* Beyond Individualism / G. Wheeler. – Cambridge : GIS Press, 2000.
289. *Winchester J.* The future of a mediaeval institution the university in the twenty-centure / J. Winchester // *Universities in crisis: A mediaeval institution in the 21st century* / ed. by Neilson W.A.W. a Ch. Jaffield. – Monreal : Inst, for research a public policy, 1986. – P. 269–289.
290. <http://www.soskin.info/ea/2005/5-6/20050515.html>

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади університету як соціального утворення в контексті державного управління	6
1.1. Соціально-філософські смисли ідеї класичного університету	6
1.2. Університет як феномен сучасного суспільства	17
1.3. Системологія ідеї університету з позиції державного управління	23
Розділ 2. Особливості формування інституціональних основ університету	31
2.1. Університет як об'єкт державного управління	31
2.2. Сутність і місце університету як соціальної організації	44
2.3. Елітотворча функція університету	55
Розділ 3. Університет як генератор суспільних цінностей	65
3.1. Інвестиції в університетську освіту: державноуправлінські впливи	65
3.2. Проблеми комерціалізації університету та збереження традиційних цінностей суспільства	75
3.3. Університет як носій свободи, творчості та активності людини	81
Розділ 4. Генезис і розвиток ідеї та практики університету в Україні ...	91
4.1. Європейський дух перших українських університетів	91
4.2. Проект Батуринського університету як приклад нереалізованих ідей	96
4.3. Збереження національних традицій університету у процесі зміни владних відносин	101
4.4. Реалізація принципів автономності та академічної свободи університету ...	109
Розділ 5. Університет у сучасному суспільстві	120
5.1. Конвертація ідей університету в розвинених соціальних відносинах	120
5.2. Модернізація університету та еволюція державноуправлінської думки ..	137
5.3. Збереження національної сутності університету в умовах глобалізації ..	157
Розділ 6. Шляхи подолання кризи ідеї та розвитку університету: напрями державноуправлінських інновацій	163
6.1. Характер культурного середовища університету та державноуправлінські впливи	163
6.2. Людиноцентризм як принцип функціонування університету та проблеми його запровадження в Україні	173
6.3. Державний вплив на функціонування університету: світові тенденції та національні традиції	180
Висновки	200
Література	205

Навчальне видання

МЕДВЕДЄВ Ігор Анатолійович

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
РОЗВИТКОМ УНІВЕРСИТЕТУ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ
АСПЕКТИ**

Редактор
Комп'ютерне верстання
Коректор

О. І. Новохацька
К. І. Кохно
О. І. Новохацька

Підписано до друку 15.10.2011. Формат 60x84¹/16.
Папір офсетний. Друк ризографія. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 12,79. Обл.-вид. арк. 15,4. Наклад 300 прим.

Видавництво “Магістр” Харківського регіонального інституту
державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1654 від 19.01.2004.
61050, м. Харків, просп. Московський, 75,
тел. (0572) 21-14-23, 21-09-51, факс (0572) 21-30-42,
електронна адреса: nauka@kbuara.kharkov.ua